

**«НЕЗЛАМНІ У НЕВОЛІ:
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ
В БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ»**

Матеріали науково-практичного
круглого столу

Івано-Франківськ, 12 січня 2026 року

Обкладинку виконано за мотивами рисунка
Стефанії Шабатури «Ірис» (1975)

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії
Івано-Франківське обласне об'єднання
Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка
Івано-Франківський краєзнавчий музей

НЕЗЛАМНІ У НЕВОЛІ:
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ В БОРОТЬБІ ЗА
СВОБОДУ

Матеріали науково-практичного круглого столу

(м. Івано-Франківськ, 12 січня 2026 року)

Івано-Франківськ

2026

УДК 323.13:316.647.6(=161.2):323.281-058.566(091)(082)

Н 44

Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 6 травня 2026 р.)

Незламні у неволі: українські політв'язні в боротьбі за свободу. Матеріали науково-практичного круглого столу, м. Івано-Франківськ, 12 січня 2026 р. / редкол. Б. В. Паска (гол.), Г. М. Паска, Н. Р. Шепітак та ін. Івано-Франківськ: Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2026. 129 с.

Редакційна колегія: Богдан Паска (головний редактор), Ігор Гурак, Андрій Деркач, Олег Єгрешій, Андрій Королько, Ганна Паска, Ігор Райківський, Михайло Січка, Наталія Шепітак.

Рецензенти:

Василь Деревінський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ)

Валерій Островський, кандидат історичних наук, в. о. доцента кафедри теорії та методики навчання, методист лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ)

У збірнику матеріалів науково-практичного круглого столу «Незламні у неволі: українські політв'язні в боротьбі за свободу» (12 січня 2026 р.) представлено результати досліджень науковців, викладачів і студентів, присвячених історії українського дисидентського руху та сучасним викликам у сфері захисту прав людини. У центрі уваги авторів – різні аспекти репресивної політики радянського режиму щодо політичних в'язнів, форми їхнього спротиву, а також персоналії діячів національно-визвольного руху. У збірнику простежено тяглість проблематики політичних переслідувань від радянського періоду до сучасної російсько-української війни. Представлені дослідження висвітлюють як індивідуальні біографії, так і ширші суспільно-політичні процеси, пов'язані з боротьбою за свободу і права людини. Матеріали збірника спрямовані на поглиблення наукового осмислення тематики репресій і політичних переслідувань, а також формування історичної пам'яті про незламність українського суспільства.

Матеріали подано в авторській редакції, за достовірність фактів, цитат, посилань на джерела та вживання назв документів, власних імен тощо несуть відповідальність автори публікацій.

© Паска Б.В., упоряд., 2026

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Переднє слово	5
Басіста Лілія. Українські дисиденти на еміграції у боротьбі за звільнення політичних в'язнів радянських таборів.....	7
Галемчук Дмитро. Формування громадянської позиції Івана Геля в умовах боротьби з радянською тоталітарною системою.....	13
Єгрешій Олег. «Его-документи» про умови депортації сімей греко-католицьких священиків на Далекий Схід у 1950 р.....	17
Заліщук Ірина. Парамедики-добровольці як носії громадянських і гуманістичних цінностей у сучасній російсько-українській війні.....	23
Королько Андрій. Національно-культурне пробудження жителів Снятинщини на світанку відновлення незалежності України (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.).....	26
Макогін Святослав. Становлення інституту виборця в Україні та політична соціалізація молоді.....	34
Олексин Діана. Русифікація як інструмент політичного контролю: від радянського періоду до сучасних окупаційних практик рф.....	38
Олійник Олег. Репресії комуністичної влади проти учасників підпільного Українського Червоного Хреста у Станіславській області.....	45
Паска Богдан. Використання КДБ профілактичних методів у боротьбі проти українських політичних в'язнів наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр.....	60
Паска Ганна. Дисидентка Ганна Михайленко (1929–2015) у протистоянні з радянським режимом.....	68
Перегінчук Марія. Опозиційна поезія Івана Світличного періоду другого ув'язнення 1972–1983 рр. (на прикладі збірки віршів «Гратовані сонети»).....	73
Попович Вікторія. Досвід жінок-військовополонених в умовах російсько-української війни.....	78

Трінчук Вікторія. «Згоріли ноти, однак не кохання»: період заслання подружжя Василя та Наталії Барвінських.....	83
Харченко Ольга. Еволюція статусу «політв'язня» в українському дискурсі: від підпільного самвидаву 1970-х рр. до стратегії звільнення в умовах сучасної російсько-української війни.....	89
Ципуга Андрій. Опанас Заливаха в ув'язненні (1965–1970 рр.).....	93
Шенітак Наталія. Роль В'ячеслава Чорновола й Ірини Стасів-Калинець у створенні Громадського комітету захисту Ніни Строкатої (1971 р.).....	103
Шпак Назарій. Репресії радянського режиму проти Святослава Караванського.....	107
Яворська Роксолана-Валентина, Паска Богдан. Дисидентський період громадської активності Оксани Попович.....	114
Яворський Андрій. Пам'ять про Опанаса Заливаха в сучасній Україні...	121
Відомості про авторів.....	127

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Дорогі читачі! Ця збірка матеріалів науково-практичного круглого столу «Незламні у неволі: українські політв'язні в боротьбі за свободу» є результатом ініціативи, що прозвучала в унісон у стінах кафедри історії України та методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника й Івано-Франківського обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Вона витворилася з пам'яті, яка не відпускає, з болю, що не минає, і з тихої, але нездоланної віри в правду. Її головний зміст – осмислення досвіду політичних репресій в Україні, пам'яті про дисидентський рух і розуміння тяглості боротьби за свободу від радянського тоталітарного минулого до сучасної російсько-української війни.

Ми звертаємося до історії українських політв'язнів радянського періоду як до живої частини національної пам'яті. Йдеться про людей, яких намагалися позбавити свободи, позиції, голосу, власного імені, права бути почутими. Але саме їхній спротив, внутрішня незламність і моральна сила стали основою українського дисидентського руху та важливим чинником формування національної свідомості. Зрештою, політичні в'язні відіграли вкрай важливу роль у ході боротьби за відновлення нашої державної незалежності на початку 1990-х рр. Уже у вільній Україні вони стали моральними авторитетами для кількох поколінь патріотів, які й зараз продовжують зі зброєю в руках боронити Вітчизну від споконвічного ворога.

12 січня – дата, що має ключове значення для осмислення цієї теми. Саме цього дня у 1972 році розпочалася хвиля репресій проти активних представників української інтелігенції, відома як «генеральний погром». У Києві, Львові та інших містах були заарештовані Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Леонід Плющ, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Ірина Калинець, Стефанія Шабатура та багато інших представників культурного й правозахисного середовища, а на Івано-Франківщині – Василь Романюк, Тарас Мельничук, Василь Долішній, Ірина Сенік. Ці події стали символом системного придушення

свободи думки і водночас – початком ще глибокого формування спротиву радянському режиму.

У сучасних умовах російсько-української війни проблема політичних репресій набуває особливої актуальності та безпосереднього продовження. Незаконні ув'язнення, утримання цивільного населення та військовополонених свідчать про системний характер порушень міжнародного гуманітарного права. Водночас ці виклики загострюють гуманітарну кризу, посилюють суспільну консолідацію та прагнення до спротиву. Історичний досвід формування української нації демонструє, що зовнішній тиск і репресивні практики з боку противника часто супроводжуються зростанням національної свідомості та мобілізаційного потенціалу суспільства. Саме тому, попри жорстокість дій агресора, український народ зберігає стійкість і здатність до опору.

Особливу глибину науково-практичному круглому столу «Незламні у неволі: українські політв'язні в боротьбі за свободу» надає участь людей, для яких ця тема є глибоко особистою, прожитою в родинній пам'яті: Дичковська Галина Орестівна – донька військового і громадського діяча, оунівця Ореста-Методія Дичковського, Заливаха Ярина Опанасівна – донька відомого художника й дисидента Опанаса Заливахи.

З повагою – до тих, хто вистояв! І з вірою – в тих, хто продовжує боротьбу!

Михайло СІЧКА,
Богдан ПАСКА,
Наталія ШЕПТАК

Лілія Басіста

Випускниця спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

УКРАЇНСЬКІ ДИСИДЕНТИ НА ЕМІГРАЦІЇ У БОРОТЬБІ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ РАДЯНСЬКИХ КОЛОНІЙ

У СРСР не існувало простору для інакодумства: будь-яка незалежна позиція у культурі, релігії, історії чи політиці оголошувалася «антирадянською діяльністю». Репресії – тюрми, колонії, психіатричні лікарні – стали звичним інструментом державної політики. Еміграція для багатьох дисидентів була вимушеним вигнанням, але не припинила їхньої боротьби. Особливо жорстко переслідували протестантські громади (євангельських християн-баптистів і п'ятидесятників): арешти, заслання, конфіскація майна, заборона недільних шкіл, обмеження освіти й працевлаштування, позбавлення виборчих прав. Участь у релігійних заходах трактувалася як «антирадянська діяльність», що змушувало віруючих шукати свободу в еміграції¹.

В умовах радянської системи будь-яка незалежна позиція у сфері культури, релігії, історії чи політики трактувалася як «антирадянська діяльність». Репресії проти дисидентів розгорталися поетапно: спершу здійснювалося негласне стеження, прослуховування та перехоплення листування, далі застосовувалися превентивні арешти, тиск на родичів, звільнення з роботи чи відрахування з університетів. Якщо це не зупиняло активність, слідували відкриті кримінальні процеси за статтями 62, 64 або 187–I Кримінального кодексу (КК) УРСР («антирадянська агітація та пропаганда», «участь в організаційній діяльності»,

---

¹ Яворська І. В. Протестанти УРСР та їх боротьба за право виїзду з країни (1919–1991). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії. 2016. Т. 26. № 1. С. 669.

«наклеп на радянський лад»). Судові засідання були формальні: вирoki визначалися заздалегідь, а адвокати виконували лише декоративну роль².

Українські дисиденти на еміграції активно формували міжнародну підтримку, створюючи широку коаліцію на захист політичних в'язнів радянських таборів. У цьому процесі важливу роль відігравали правозахисні організації, зокрема Комітет захисту прав людини в Україні, які поширювали інформацію про репресії та мобілізували солідарність демократичних країн. Показовим прикладом стала справа Валентина Мороза – українського історика й дисидента, ув'язненого за політичними мотивами. Станом на грудень 1976 р. він разом з іншими політв'язнями заявив про відмову від радянського громадянства та висловив бажання виїхати до США чи Канади. Цей крок, зафіксований Московською Гельсінською групою (МГГ), став символом прагнення українських дисидентів використати еміграцію як інструмент продовження боротьби: вони не лише рятували власне життя й свободу, а й перетворювалися на речників тих, хто залишався за ґратами³.

Після звільнення у 1979 р. В. Мороз став однією з найпомітніших постатей українського дисидентського руху в еміграції. Прибувши до США, він розгорнув масштабну кампанію солідарності з політв'язнями, активно залучаючи міжнародну підтримку. У червні 1979 р. під час візиту до Великої Британії В. Мороз зустрівся з українськими еміграційними організаціями, взяв участь у мітингу біля радянського консульства, виступив на пресконференції в британському парламенті та провів переговори з політичними колами, включно з Міністерством закордонних справ. Його діяльність засвідчила, що еміграція стала не лише простором особистої свободи, а й важливим інструментом міжнародної боротьби за звільнення українських політв'язнів радянських колоній⁴. У другій половині 1979 р. український дисидентський рух вийшов на

2Стаття 62 КК УРСР. *Віртуальний музей Харківської правозахисної групи*. URL: <https://museum.khpg.org/1162803885/> (дата звернення: 20.07.2025).

3Сіромський Р. *Справа ув'язнення Валентина Мороза у громадсько-політичному дискурсі Канади (1970–1979)*. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2014. Вип. 15. С. 112–113. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/11-1.pdf> (дата звернення: 06.05.2025).

4Паска Б. *Валентин Мороз: прапор українського дисидентства*. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 227.

міжнародний рівень, налагоджуючи контакти із західними політичними колами. Важливою подією стала зустріч В. Мороза 18 липня з радником президента США з національної безпеки Збігнєвом Бжезінським, під час якої обговорювалася підтримка українського національно-визвольного руху⁵.

Одним із прикладів транснаціональної активності українських дисидентів є участь Леоніда Плюща в організації політичного зібрання українських націоналістів у Парижі 30 березня 1980 р. За даними закордонного відділу КДБ, захід відбувся за його ініціативи та зібрав понад 40 осіб, серед яких – провідні діячі мельниківського крила ОУН, зокрема Я. Мусянович і Д. Штуль. У своєму виступі Плющ закликав: «...бойкотувати Олімпійські ігри в Москві і підтримати пропозицію антирадянськи налаштованих діячів західних країн про перенесення Ігор в іншу країну та проведення в Західному Берліні так званих «Олімпіади прав людини»⁶.

У квітні 1980 р. Л. Плющ під час візиту до Канади виступив у Торонто перед багатотисячною аудиторією, закликавши до визволення українських дисидентів та посилення правозахисної діяльності. Його публічний виступ, підтриманий представниками еміграційної спільноти (зокрема Володимиром Тарнопольським), став прикладом ефективної мобілізації української діаспори, що поєднувала інформаційний вплив, моральну підтримку та політичну солідарність у боротьбі проти радянських репресій⁷.

24 липня 1980 р. українська діаспора в Оттаві організувала публічну акцію протесту біля радянського посольства, висловлюючи незгоду з вироком, винесеним Левкові Лук'яненку за його правозахисну та політичну діяльність. Учасники заходу засуджували репресивну політику радянської влади щодо дисидентів та наголошували на порушенні основоположних прав людини. Цей

---

⁵Галузевий Державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 1077. Арк. 24–25.

⁶Паска Б., Басіста Л. Дисидент Леонід Плющ у боротьбі проти радянського режиму. *Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 32. 2025. С. 105. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/620/539> (дата звернення: 06.08.2025).

⁷Войценко О. У змаганні за нову Канаду: початки офіційної двомовності й багатокультурності, 1970–1979. *Літопис українського життя в Канаді*. Едмонтон : Видавництво Канадського інституту українських студій, Альбертський університет, 1992. С. 370–371 URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15182/file.pdf> (дата звернення 25.05.2025).

протест став прикладом солідарності еміграційної спільноти з українськими політв'язнями та демонстрував здатність діаспори до мобілізації навколо ключових правозахисних питань⁸.

10 вересня 1978 р. Петро Григоренко взяв участь у засіданні Комітету оборони В. Мороза, що відбулося в Монреалі. У межах заходу він виступив із доповіддю, присвяченою власному досвіду боротьби за права людини в Радянському Союзі. У своїй промові П. Григоренко акцентував увагу на системних порушеннях прав і свобод, зокрема на практиці політичних репресій та застосуванні каральної психіатрії. Цей виступ став важливим елементом міжнародної правозахисної кампанії, спрямованої на привернення уваги до становища дисидентів у СРСР та мобілізацію української еміграції до солідарних дій⁹.

У березні 1980 р., за повідомленням націоналістичного видання «Свобода» (США), у Нью-Йорку відбулася зустріч представників Організації українських націоналістів (ОУН) із членами очолюваного П. Григоренком Закордонного представництва Української Гельсінської групи (ЗП УГГ). Цей захід став важливим епізодом координації дисидентських та еміграційних структур, спрямованої на міжнародну делегітимацію радянської політики. У своєму виступі П. Григоренко закликав: *«...направити основні зусилля на використання майбутньої зустрічі в Мадриді з метою компрометації зовнішньої та внутрішньої політики СРСР перед міжнародною громадськістю»*. Особливу увагу він приділив підтримці з боку урядів США, Канади та країн Західної Європи, наголошуючи на необхідності ухвалення «договору» про застосування амністії до засуджених членів т. зв. «Гельсінкської групи», а також документа із закликом до країн-учасниць Другої світової війни підписати «реальний договір», що передбачає «звільнення від радянської окупації» соціалістичних країн». Крім того, П. Григоренко закликав націоналістичні центри активізувати

---

⁸Там само. С. 485–486.

⁹Генерал Петро Григоренко. Закінчення виступу з громадою в Монреалі, Канада ч. 3/3. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LxDx6HHMTCI> (дата звернення 25.07.2025).

антирадянську кампанію у зв'язку з подіями в Афганістані, що, на його думку, дозволить розраховувати на солідарність і підтримку з боку афганських постраждалих¹⁰.

У листопаді 1979 р. Ніна Строката емігрувала до США, оселившись у місті Дентон. В еміграції вона приєдналася до Зарубіжного представництва Української Гельсінської групи, продовжуючи правозахисну діяльність. Видавництво «Смолоскип» опублікувало її працю «Документоване переслідування 1975–1980 рр.», присвячену темі репресій проти жінок-політв'язнів у СРСР¹¹. У контексті зустрічі представників українських еміграційних та дисидентських середовищ, що відбулася у березні 1980 р., характер виступів окремих учасників – зокрема Н. Строкатової – засвідчив наявність глибоких внутрішніх суперечностей між представниками ОУН та видвореними з СРСР правозахисниками. За свідченням націоналістичної преси, учасники зібрання: *«...не завжди і не в усьому розділяли позиції “ораторів”»*. *Ніна Строката, закликала до: «колегіального вирішення питань діяльності ОУН, незважаючи на авторитет і минулі заслуги деяких активістів»*¹².

Отже, українська дисидентська еміграція стала ключовим чинником міжнародного тиску на радянську систему, поєднуючи акції протесту, інформаційні кампанії, політичне лобіювання та моральний протест. Її діяльність забезпечила легітимацію українського правозахисного руху на світовій арені, сприяла масовому звільненню політв'язнів у період перебудови та поверненню їх як лідерів альтернативної політичної культури в Україну. Таким чином, боротьба за свободу окремої людини трансформувалася у боротьбу за свободу нації, а голос українських дисидентів-емігрантів став важливим елементом формування міжнародного уявлення про право України на свободу і власну державність.

---

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1080. Арк. 245–248.

¹¹ Рапп І. Строката (Строкатова) – Караванська Ніна Антонівна. *Віртуальний музей Харківської правозахисної групи*. 2005. URL: <https://museum.khpg.org/1113999650> (дата звернення 25.08.2025).

¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1080. Арк. 245–248.

Басіста Лілія. Українські дисиденти на еміграції у боротьбі за звільнення політичних в'язнів радянських колоній. У статті проаналізовано діяльність українських дисидентів в еміграції як важливого чинника боротьби за звільнення політичних в'язнів радянських колоній. Висвітлено механізми репресивної політики СРСР щодо інакодумців, а також причини й обставини формування дисидентської еміграції. Особливу увагу приділено міжнародній правозахисній активності українських емігрантів, зокрема інформаційним кампаніям, акціям протесту та співпраці із західними політичними колами. Зроблено висновок, що діяльність еміграційного середовища сприяла інтернаціоналізації українського правозахисного руху та посиленню тиску на радянську владу щодо звільнення політв'язнів.

Ключові слова: українські дисиденти, еміграція, політичні в'язні, правозахисний рух, міжнародна підтримка, радянські репресії, діаспора.

Basista Liliya. Ukrainian dissidents in exile in the fight for the release of political prisoners in Soviet colonies. The article analyzes the activities of Ukrainian dissidents in emigration as an important factor in the struggle for the release of political prisoners in Soviet colonies. The mechanisms of the USSR's repressive policy towards dissidents are highlighted, as well as the reasons and circumstances of the formation of dissident emigration. Special attention is paid to the international human rights activity of Ukrainian emigrants, in particular, information campaigns, protests and cooperation with Western political circles. The conclusion is made that the activities of the emigration environment contributed to the internationalization of the Ukrainian human rights movement and increased pressure on the Soviet authorities to release political prisoners.

Keywords: Ukrainian dissidents, emigration, political prisoners, human rights movement, international support, Soviet repressions, diaspora.

Дмитро Галемчук

Студент I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ІВАНА ГЕЛЯ В УМОВАХ БОРОТЬБИ З РАДЯНСЬКОЮ ТОТАЛІТАРНОЮ СИСТЕМОЮ

У другій половині ХХ ст. продовжувалась непримиренна боротьба свідомих українців проти радянського режиму, який усіма силами прагнув стерти національну ідентичність та історичну пам'ять українського народу. Намагання створити нову сутність громадянина Радянського Союзу – людини, яка б не мала пам'ятати про своє походження та змушена була втратити зв'язок з минулими поколіннями, стало ідеологічною основою у виховній системі тоталітарної держави, якою був СРСР.

Визвольна боротьба українського народу другої половини ХХ ст. – це національне явище з багатьма складовими: культурною, мистецькою, психологічною, етичною, філософською, релігійною і політичною¹. У 1960-х рр. ХХ ст. формується нова плеяда борців, що своєю зброєю обирає не меч, а слово, і серед них яскраво виділяється постать Івана Геля – активного учасника національно-визвольного і релігійного рухів, ідейного натхненника, самвидаву, громадського діяча, публіциста, який за свої погляди відбував багаторічне ув'язнення².

Першоосновою, яка вплинула на формування національно-патріотичного світогляду І. Геля, була його родина, котра своїм особистим прикладом прищепила невмирущу любов до всього українського та викристалізувала цілісну особистість з непохитним прагненням боротьби за незалежність рідної

---

¹Шнир Х. Іван Гель у русі за незалежність України. *Вісь Європи*. 2025. Вип. 8. С. 107.

²Єзерська І. Іван Гель – спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті. *Український визвольний рух*. 2014. Вип. 19. С. 424.

землі. Наприкінці 1950-х рр. І. Гель безапеляційно стає на шлях боротьби з радянською владою, він свідомо переходить у конфлікт з нею, стаючи представником самостійницької та національно-культурної течії руху спротиву³.

Формування громадянської позиції І. Геля відбувалося ще з молодих років, коли він чітко усвідомив ціну боротьби за українську національну пам'ять та історичну спадщину в умовах переслідування за інакодумство радянською тоталітарною машиною. На жаль, боротьба в умовах підпілля була нелегкою, і часто стикалась з цілою низкою перешкод. Іван Гель зазначав, що *«молодь прагнула творити нелегальні групи, хоча і окупант був повсюди: у гарнізонах, партійних структурах, держустановах, ворог часто був абстрактним»*⁴.

Радянська влада не могла залишити без уваги національно-патріотичні погляди та дії І. Геля, вважаючи, що покарання в мордовських колоніях зламає його волю. Прибуття політв'язня в 1966 р. у мордовські колонії навіть підняло дух ув'язнених українців, які перебували там на той час. Серед них поширилась думка про продовження національно-визвольної боротьби і наявність осіб, які не зневірилися в ній, і прагнуть незалежності України⁵.

У характеристиці, яку І. Гель отримав від адміністрації табору у кінці першого заслання в 1968 р. зазначалося, що на нього не впливали «виховні заходи» КДБ і від антирадянських поглядів він не відмовився, а також не визнавав своїх «злочинів» перед державою⁶. Після першого арешту І. Гель видав одинадцять збірників українського самвидаву, які поширились серед діаспори й були надруковані у видавництвах «Сучасність» та «Смолоскип»⁷.

У 1972 р. І. Гель отримав другий термін покарання у вигляді десяти років колоній суворого режиму і п'яти – заслання. У промові післясудового вироку він

---

³Дем'янчук В. А. Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х рр. XX ст. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 98.

⁴Секо Я. Львівське середовище шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 1. С. 88.

⁵Батенко Т. Я повстаю, отже я існую... Політичний портрет Івана Геля: нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років. Львів, 1999. С. 62.

⁶Єзерська І. Іван Гель – спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті. *Український визвольний рух*. 2014. Вип. 19. С. 434.

⁷В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архіву КДБ. Львів ; Київ : Наш формат, 2011. С. 196.

висловив протест, і закликав до національного пробудження всіх тих, хто вболіває за незалежність України. Виступ став гострою критикою шовіністичної, асиміляційної і русифікаторської політики, яка здійснювалась проти українського народу, мови, культури, національної самобутності; було озвучено засудження політики Голодомору та сталінських репресій⁸.

Радянська влада докладала чималих зусиль, щоб взяти під контроль будь-яку національно-визвольну ініціативу, зламати дух опору поневолених народів. Особливо це стосувалось українців, які відрізнялись завзятим патріотизмом і прагненням до свободи, що дуже непокоїло тогочасні контролюючі органи. Саме українці отримували найдовші строки покарання, і І. Гель теж став жертвою такої репресивної системи, провівши загалом вісімнадцять років у тюрмах та колоніях радянського союзу.

У січні 1987 р., після довголітнього ув'язнення, закінчився строк покарання І. Геля і він повернувся в рідну Україну. Близькі люди порівнювали його з бунтарем, який повертається на волю непереможним та нероззброєним⁹. Він з великим натхненням починає боротьбу за легалізацію Української Греко-Католицької церкви.

Слід зазначити, що національно-патріотичний світогляд І. Геля тонко переплітався з релігійно-християнським, який був основою його родинного виховання. Іван Гель зумів організувати і повести за собою сотні тисяч людей за відродження катакомбної Греко-Католицької церкви, що була в Галичині вогнищем і символом українського національного духу¹⁰.

Отже, Іван Гель – це людина, котра в умовах, де життя часто йшло пліч-о-пліч зі словом «смерть», зумів зберегти ясність розуму, що опирався на титанічний незламний дух борця за незалежність України. Формування громадянської позиції цього яскравого представника дисидентського руху було закладено ще з юних літ його родинним оточенням, яке сповідувало ідеї

---

⁸Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття. Львів: Часопис, 2013. С. 24.

⁹Батенко Т. Я повстаю, отже я існую... С. 123.

¹⁰Єзерська І. Іван Гель – спадкоємець ідеї... С. 437.

національної незалежності української держави й безупинної боротьби за ці прагнення. Івана Геля не зламала жорстока радянська репресивна система, і він своїм особистим прикладом надихав своїх послідовників на цю важку боротьбу за українську державність. Його самопожертва цій ідеї є гідним прикладом для сучасного покоління української молоді у ці важкі часи російської агресії проти Української держави.

Галемчук Дмитро. Формування громадянської позиції Івана Геля в умовах боротьби з радянською тоталітарною системою. У статті подано короткий опис процесу формування україноцентричної громадянської позиції Івана Геля – дисидента, політв'язня, публіциста, громадського діяча в часи існування тоталітарної радянської системи. Зауважено визначальний вплив родинного виховання на формування національно-патріотичних поглядів Івана Геля, простежено нелегкий шлях переслідувань Івана Геля радянською владою.

Ключові слова: Іван Гель, дисидент, громадянська позиція, тоталітарна система, репресії, політичний в'язень.

Halemchuk Dmytro. The formation of Ivan Hel's civic position in the conditions of the struggle against the Soviet totalitarian system. The article provides a brief description of the process of forming the Ukrainian-centric civic position of Ivan Hel, a dissident, political prisoner, publicist, and public figure during the totalitarian Soviet system. The determining influence of family upbringing on the formation of Ivan Hel's national-patriotic position is noted, and the difficult path of Ivan Hel's persecution by the Soviet authorities is traced.

Keywords: Ivan Hel, dissident, civic position, totalitarian system, repression, political prisoner.

Олег Єгрешій

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

«ЕГО-ДОКУМЕНТИ» ПРО УМОВИ ДЕПОРТАЦІЇ СІМЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ НА ДАЛЕКИЙ СХІД У 1950 Р.

Цьогоріч виповниться вісімдесят років із часу проведення Львівського псевдособору, який був покликаний ліквідувати ментально несумісну із радянським режимом Греко-католицьку Церкву. Позитивно, що «на поверхню» виринає усе більше першоджерел, які ще донедавна зберігалися під грифом «таємно». Але, так би мовити, «офіційні» документи не можуть, на наш погляд, повною мірою реконструювати минулі події, адже не передають особистісного, людиноцентричного рівня драми греко-католицизму другої половини 1940-х – першої половини 1950-х рр. Цю нішу можуть заповнити джерела особового походження (нотатки для пам'яті, епістолярій, щоденники тощо), які володіють унікальною здатністю передавати напругу «пограничної ситуації», в якій опинилося греко-католицьке духівництво, яке не «підписало православ'я». Джерела особового походження або «его-документи» – особливий вид першоджерел, який дає можливість поглянути на проблему «із середини», ніби поглядом самої людини. Нерідко почерк, галицизми, латинізми, авторські підкреслювання, акценти, виправлення, дубляж слів, виставлення лапок чи трьох крапок говорять про внутрішній світ автора не менше аніж сам текст листів, його тематичне навантаження. Підібрані автором листа слова, терміни, цитати, уривки з прочитаних ним художніх чи наукових творів дають об'ємну характеристику особистості, указують на рівень інтелекту, цінності, релігійність, зацікавлення

людини. Між рядками читаються переживання, тривоги, сподівання окремого конкретного індивіда¹.

Затримання отців, які не «підписали православ'я» у Галичині, посилювалися наприкінці 1940-х рр. Греко-католицькі священники опинялися у пересильних лагерах, призначенням яких був збір та відправка в'язнів поетапно у виправно-трудова табори ГУЛАГів. У «лагер на Полтв'яній» у Львові засуджених забрали з дому 27 грудня 1949 р., а вже 29 грудня 1949 р. їх було потягом відправлено у Хабаровський край. У Львівському лагері перебувало сімнадцять священників: Білик, Герасимів (*вибув із лагера за декілька днів перед депортацією*), Гринчишин, Давибіда (*василіянин*), Дідич, Ничай (*помер в дорозі неподалік Здолбунева*), Пристай, Процюк (*студит*), Ревть (*залишився на Полтв'яній, доля невідома*), Рудь, Сампара, Сироїд, (*студит, залишився на Полтв'яній, доля невідома*), Слоневський (*вдівець, помер в Читинській області наприкінці січня-лютого 1950 р.*), Стефан Федунь (*залишився на Полтв'яній, доля невідома*), Харина (*одружений*), Іван Юськів (*належав до Чину Найсвятішого Избавителя*), Янтух (*василіянин*).

У бориславському пересильному лагері, що неподалік Дрогобича, було одинадцять священнослужителів: Степан Венгринович, Михайло Горечко (*помер 14 січня 1953 р. в Хабаровському краї, Нанайському районі, Корейський мис*), Кость Котлярчук, Роман-Михайло Логінський, Маркіян Микитка, Степан Новосільський, Кость Полянський, Іван Сокіл (*опинився у Дрогобичі*), І.Федоркевич, Петро Фуртак, Василь Романовський (*прийняв православ'я*). Цих отців із дому було забрано 27 березня 1950 р. і лише 5 травня 1950 р. священників (а деяких разом із сім'ями) було депортовано в Хабаровський край.

Дванадцяттеро священників перебувало у брошнівському лагері (із дому їх також забрали 27 березня 1950 р., а у дорогу їх було відправлено 5 травня 1950): Бориславський Николай, Ганицький (*помер, депортовано жінку і сина*), Зінко Іван (*помер на атрофію кишок*), Когутяк Юрій, Кузь Василь, Орищук Богдан

---

¹ Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145–153.

(*Чин Найсвятішого Ізбавителя*), Петраш Йосиф, Петраш Михайло, Підлисецький Мирон, Поберейко Йосиф, Семчишин Михайло, Ганушевський Михайло.

У коломийському пересильному лагері перебувало всього шестеро священиків: Гузан Роман, Колодій Яків-Іляріон (*василіянин*), Левицький Кость, Сірецький Антін і Володимир-Лаврентій Шкредко (*василіянин*). Ще в одному коломийському лагері перебував отець Михайло Матійців. Зі своїх помешкань отців забирали впродовж 27 березня – 31 березня 1950 р. 5 травня 1950 р. отців разом із сім'ями відправлено в дорогу. Траплялося, що членів родини священнослужителів (особливо тих, які намагалися відстоювати свою громадянську позицію) поміщали до карцеру, де вони перебували «без блюзок і курток»².

Уся депортація тривала місяць – із 5 травня по 4 червня 1950 р. Обставини пересування були нелюдськими – за весь час подорожі депортантам давали лише дев'ятнадцять разів харчуватися, воду подавали з труб збірника води для паровозів. Лікарського супроводу не було взагалі – з лікарств у наявності були лише пігулки від болю голови і «марганцівка». В одному з уцілілих листів спецпоселенців відзначається, що «*напитися свіжої холодної води*» було одним з їх «*непереможних бажань*», а про кип'яток майже не приходиться говорити»³. Першу баню людям було запропоновано лише в Омську, 18 травня, на чотирнадцятий (!) день подорожі. Друга і остання (!) – аж 31 травня 1950 р. уже в Хабаровську. Люди через перевантаження вагонів не мали можливості вільно спостерігати за краєвидами чи повсякденним життям «по ту сторону вагону», оскільки на вікнах була залізна решітка, а двері забиті «загибльованими дошками зі шпарами».

Умови перевезення промовисто характеризує кореспонденція, яку залишив син одного із священиків Антіна Сірецького, Любомир: «*Умовини подорожі такі прикрі, що хто цих переживань не має у досвіді, тому самі слова їх не зясують. Над усе доскуляє брак повітря: вагони зовсім невеличкі, в тому половину займає*

---

² Приватний архів родини Сірецьких, ф. 1, оп. 1, спр. 38, арк. 18–19.

³ Там само. арк. 20 зв.

багаж, а люди (числом ± 25 у кожному) товпляться у другій половині, поверхово і партерово. Тяжко рушитися. Таку подорож, кажуть відбувати яких 3-4 тижні, бо транспорт поїде на Омськ. Хто знайде щастя дотиснутися інколи до решітки під стелею, зокрема тоді, коли поїзд біжить, цей може нелукавим серцем подивляти чарівну красу краєвиду. ...Люди назагал терплять дуже голосно, під акомпаніамент майже безупинних лайок, зміїного сику і скреготу зубів, стаючи собі посполу дуже важким хрестом! Про офіційну «решту» не потребує говорити»⁴.

Симптоматично, що інтелігенцію намагалися розміщувати по різних вагонах потяга, і бачитися священикам було заборонено. Залишати вагони могли лише жінки, яким дозволяли «під густим конвоєм» приносити воду. Як писали депортанти: «Весь коломийський побут із вонючими, задушливими камерами, електричним світлом вночі, грязькими виходками, де треба було «оправлятися» двічі на добу в законі передбаченому часі, й усіма другими «удобствами» – приходить нагадувати наче яку ідиллю чи гарний сон»⁵. Траплялися випадки суперечок пасажирів за «місце на поверхових нарах», де принаймні було більше шансів заснути чи відпочити.

Звісно, священики-депортанти не мали можливостей безперешкодно брати участь у богослужіннях (отець Степан Венгринович відчитав Службу Божу «на нарах при параші», а отець Роман Гузан правив молебен до Матері Божої під «стукіт кулаків у двері і російську лайку» начальника поїзду).

31 травня 1950 р. вагони з депортантами прибули до Хабаровська, відбули нічліг у вагонах, а першого червня їх пересадили на баржі, що на ріці Уссурі – притоки Амуру. На дорогу з продуктів священики отримали лише хліб і солону рибу. Вірогідно у Хабаровську депортантів порозподіляли з-поміж кількох ЛПХ (лісопромислових господарств): Троїцької, Інокентівської та Хабаровським «горстроєм».

---

⁴ Єгрешій О. Сірецькі-Яримовичі. Івано-Франківськ: Лік, 2020. С. 79–81.

⁵ Єгрешій О. Депортації греко-католицького духовенства на Далекий Схід 1950 р. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2009. Вип. 5. С. 32–37.

Перші переселенці із сімей греко-католицьких священиків прибули в Хабаровський край наприкінці 1940-х рр. Причому більшість із них приїжджали у травні–червні, оскільки мусили завчасно до зимового періоду самостійно споруджувати собі житло. Улітку 1949 р. у Хабаровський край привезли перших переселенців зі Славського, Стрийського, Ходорівського та інших районів Львівщини. У червні 1950 р. до Іннокентівки прибуло близько 700 чоловік, що спричинило дефіцит житла. Надважливо було у скромних помешканнях змурувати піч, аби не замерзнути, оскільки вже наприкінці вересня – на початку жовтня траплялися відчутні морози.

«Его-документи», попри свій виразний суб'єктивізм, є пізнавальним та представницьким першоджерелом, які випукло розкривають повсякденне життя (умови депортації та адаптації) сімей греко-католицьких священиків на Далекому Сході. Антропоцентричний підхід, який лежить в основі таких наукових шукань, дозволяє поглянути на проблему «із середини», значно детальніше, «у подробицях», осмислити умови депортації родин греко-католицьких священиків на Далекий Схід, а також критичніше передати побутові умови, умови праці, часи дозвілля, взаємини з місцевим населенням, спілкування у листах з родичами. «Его-документи» дозволяють пересвідчитися у глибокій християнській вірі спецпоселенців, усвідомленні ними своєї життєвої місії, покликання, особистої жертви в ім'я високої ідеї служіння людям. Вивчення повсякденного життя родин греко-католицьких священиків на Далекому Сході дозволяє людям новітньої доби уважніше проаналізувати свої життєві постулати, цінності щодо ролі християнської релігії в своєму пощоденні.

Єгрешій Олег. «Его-документи» про умови депортації сімей греко-католицьких священиків на Далекий Схід у 1950.

У статті автор звертає увагу на окремий вид документів – «егодокументи». «До пасиву» таких документів слід віднести значний відсоток суб'єктивізму, однотипність (такі дані, належить перевіряти і зіставляти з іншими першоджерелами) тощо. Автор вперше пропонує розширений перелік греко-католицьких священиків, які напередодні депортації на Далекий Схід опинилися у львівському, бориславському, брошнівському та коломийському пересильних лагерах упродовж грудня 1949 – травня 1950-х рр. Розкриваються повсякденні умови депортації отців на Далекий Схід упродовж травня 1950 р.

Ключові слова: «Его-документи», греко-католицькі священики, депортація, повсякденне життя, Дзюнка, Хабаровський край.

Yehreshii Oleh "Ego-documents" on the conditions of the deportation of families of Greek Catholic priests to the Far East in 1950

In the article, the author draws attention to a separate type of documents – "ego-documents". The "negative" of such documents should be attributed to a significant percentage of subjectivity, uniformity (such data should be checked and compared with other primary sources), etc. The author for the first time offers an expanded list of Greek Catholic priests who, on the eve of deportation to the Far East, ended up in the Lviv, Boryslav, Broshniv and Kolomyia transit camps during December 1949 – May 1950. The everyday conditions of the deportation of the fathers to the Far East during May 1950 are revealed.

Key words: "ego-documents", Greek Catholic priests, deportation, everyday life, Dzhonka, Khabarovsk Territory.

Ірина Заліщук

Студентка I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПАРАМЕДИКИ-ДОБРОВОЛЬЦІ ЯК НОСІЇ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Дослідники визначають волонтерство як фундамент громадянського суспільства та соціальний феномен, який притаманний розвиненому соціуму. Протягом різних історичних етапів в Україні неодноразового спостерігались хвилі масової самоорганізації людей для захисту національних цінностей та ідей державності. В умовах російсько-української війни волонтерський рух перестав бути не тільки стихійною ініціативою, а перетворився на організовану силу, яка відіграє важливу роль в суспільному та політичному житті країни¹. Особливе місце в цьому процесі посідають парамедики-добровольці. Їхня діяльність виходить за рамки традиційної медичної допомоги і стає практичним втіленням громадянських і гуманістичних цінностей – солідарності, людяності, жертвності. Прикладом є «Госпітальєри» – добровольчий батальйон, який працює під гаслом «Заради кожного життя» і функціонує він завдяки допомозі волонтерів².

Гуманістичний підхід у медицині охоплює не лише технічні аспекти лікування, а й морально-етичні засади, що формують ставлення лікаря до пацієнта як до унікальної особистості. Інтеграція гуманістичних цінностей у медичну практику забезпечує не лише ефективне лікування, а й емоційний та

---

¹ Задорожна О. І. Сутність гуманістичного світогляду майбутнього лікаря у воєнний та повоєнний періоди. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. № 5 (364). С. 9–14

² Оберенко О. Заради кожного життя: як ентузіазм та досвід Госпітальєрів змінює підхід до навчання медиків. *Міжнародний Фонд Відродження*. 2025. 8 вересня.

психологічний комфорт пацієнтів. В умовах війни значення цього підходу зростає, оскільки парамедики-добровольці працюють в екстремальних ситуаціях, що вимагають не лише професійних навичок, а й високої емоційної чутливості, моральної стійкості та гуманності. Гуманізм у їхній діяльності реалізується через рівний доступ до допомоги незалежно від статусу чи походження, збереження гідності поранених та підтримку їхнього психоемоційного стану³.

Парамедики-добровольці не лише рятують життя, а й підтримують моральні орієнтири суспільства в екстремальних умовах. Їхня діяльність сприяє зміцненню громадянської ідентичності та довіри між людьми. Парамедики використовують українську мову як інструмент ідентифікації «свій-чужий» на полі бою, адже саме мова допомагає уникнути конфліктів, та дає пораненим відчуття безпеки⁴.

Діяльність парамедиків свідчить про високий рівень громадянської відповідальності та усвідомлення того, що особисті вчинки впливають на безпеку всього суспільства. Окрім фізичного порятунку, вони здійснюють психологічну підтримку постраждалих, зменшуючи відчуття ізоляції та травми, відновлюючи довіру до світу й почуття безпеки. Досвід, здобутий добровольцями в боях (зокрема у структурі «Госпітальєрів»), стає фундаментом для підготовки нових поколінь медиків, оскільки формальна освіта часто не встигає за темпами сучасної тактичної медицини⁵.

Таким чином, парамедики-добровольці є активними носіями громадянських і гуманістичних цінностей. Їхня діяльність має значний вплив на моральний клімат суспільства, формування громадянської ідентичності, культуру допомоги та соціальну стійкість у сучасних умовах. Війна трансформує їхню професійну роль у символ гуманізму, відповідальності та жертвовності, що

---

³ Селецька Ж., Сагло К. Діяльність добровольців-парамедиків на передовій у районах проведення АТО/ООС. *Україніка молода: збірник статей. Випуск 11*. 2023. С. 126–129.

⁴ Парамедик пояснив важливість української на війні. *Еспресо*. 2022. 22 липня.

⁵ Жуковська Я. Феномен українського волонтерства: чому стільки людей прагнуть допомогти. *Womo*. 2022. 28 квітня.

робить парамедиків-добровольців важливим чинником як воєнної, так і післявоєнної реальності України.

Заліщук Ірина. Парамедики-добровольці як носії громадянських і гуманістичних цінностей у сучасній війні. У статті проаналізовано діяльність парамедиків-добровольців у контексті волонтерського руху як основи громадянського суспільства в умовах російсько-української війни. На прикладі батальйону «Госпітальєри» висвітлено значення гуманістичного підходу в медицині, поєднання професійних навичок із морально-етичними засадами та психологічною підтримкою поранених. Зазначено, що парамедики-добровольці не лише рятують життя, а й зміцнюють громадянську ідентичність, підтримують моральні орієнтири суспільства та сприяють формуванню культури допомоги.

Ключові слова: парамедики-добровольці, волонтерський рух, гуманістичні цінності, громадянські цінності, російсько-українська війна, «Госпітальєри».

Zalishchuk Iryna. Paramedics-Volunteers as Bearers of Civic and Humanistic Values in Modern War. The article analyzes the activities of paramedics-volunteers in the context of the volunteer movement as the foundation of civil society during the Russian-Ukrainian war. Using the example of the «Hospitallers» battalion, the importance of a humanistic approach in medicine is highlighted, combining professional skills with moral and ethical principles and psychological support for the wounded. It is noted that paramedics-volunteers not only save lives but also strengthen civic identity, support society's moral guidelines, and contribute to the formation of a culture of assistance.

Keywords: paramedics-volunteers, volunteer movement, humanistic values, civic values, Russian-Ukrainian war, “Hospitallers”.

Королько Андрій

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ПРОБУДЖЕННЯ ЖИТЕЛІВ
СНЯТИНЩИНИ НА СВІТАНКУ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)**

На Прикарпатті перші осередки новітніх організацій сформувалися в м. Івано-Франківську. Разом із утвореним ще у 1988 р. Івано-Франківським науково-культурним товариством «Рух», вони були першими організованими структурами демократичних сил, залучали до активної діяльності сотні і тисячі небайдужих, вели агітаційну та практичну роботу на захист та розвиток української мови, правдиве висвітлення вітчизняної історії, викриття страхіть радянських голодоморів і сталінських репресій, повернення української національної символіки. Перші багатолюдні демократичні мітинги лякали комуністичну владу і вселяли впевненість у перемозі їхнім учасникам. Саме прості люди, а не партійні чи державні чиновники, відстоювали гасла свободи, демократії, відкритості. Не минули ці процеси і Снятинщину.

Патріотичні настрої і відчайдушні поривання охоплювали чималу кількість людей. Наприкінці 1980-х рр. виникали своєрідні самодіяльні політичні клуби і центри, де жваво обговорювалося багато злободенних проблем, тогочасна політична ситуація; оцінювався й прогнозувався майбутній хід подій і перспективи суспільного розвитку. У художній майстерні жителя м. Снятин Ярослава Семелюка збиралася місцева інтелігенція. Те саме відбувалося і в оселі Івана Кисилиці, де під виглядом шахового клубу велись розмови про суспільно-політичні реалії. Під впливом розвитку демократичних процесів в обласному центрі у селі Олешків сформувався місцевий осередок Івано-Франківського науково-культурного товариства «Рух». Ініціатором його утворення став

завідувач місцевого клубу Богдан Юрчук. У тогочасній ситуації до громадянської позиції таких людей була особливо привернена увага місцевого райкому партії та працівників КДБ, але дух свободи пересилував страх перед репресіями¹.

Весною 1989 р. у м. Снятині організувався осередок Товариства української мови ім. Т. Шевченка. Першими його членами стали Василь Лапчинський, Василь Коваль, Зіновій Сав'юк, Григорій Дутчак, Михайло Підгірський, Ярослав Танащук. Вони та їхні симпатичні щосуботи збиралися у напівпідпільних умовах на свої зібрання у приміщенні методкабінету районного відділу освіти. Невдовзі подібні осередки виникли і у селах Іллінці, Попельники, Тулова, Белелуя, Задубрівці. У квітні 1989 р. перший снятинський просвітницький осередок був офіційно зареєстрований як місцева організація загальноукраїнського ТУМу, його керівником став учитель, поет і публіцист Мирослав Попадюк. Кількість нових осередків, особливо у селах зростала, і 1 грудня 1989 р. вони офіційно об'єдналися у районну організацію ТУМ. Снятинський міський осередок ТУМ очолив Василь Коваль².

В історичний день Листопадового зриву у 1989 р. в селі Орелець вперше в районі, на свіжо насипаній символічній могилі було встановлено погруддя Т. Шевченка, гордо замайорів синьо-жовтий прапор з ініціативи активного рухівця з Орельця Івана Григоровича за підтримки всіх членів місцевого осередку.

Члени ТУМ вели активну суспільно-політичну діяльність, готували літературні вечори, політичні акції, збирали підписи громадян за надання українській мові статусу державної. Резонансною подією у районі стало проведення товариством 21 січня 1990 р. святкового зібрання та мітингу на честь відзначення 71-ї річниці Злуки УНР та ЗУНР. Тоді у переповненому залі снятинського кінотеатру ім. І. Франка учасники зібрання взяли за руки,

---

¹ Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис / Кер. авт. кол., голов. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 317–318.

² Снятинщина: 20 років незалежності : Науково-популярне видання / упоряд. В. Карий. Снятин : ПрутПринт, 2011. С. 20–32.

символізуючи живий ланцюг єднання українських земель. Під час цієї події сцена була прикрашена синьо-жовтим прапором, а присутні співали національний гімн «Ще не вмерла України»³.

Через кілька днів в селищі Заболотів відбувся багатолюдний мітинг, організований активістом культурно-просвітницького Товариства «Рух» Богданом Юрчуком. На ньому виступили кандидат у депутати до ВРУ Дмитро Захарук, а також Петро Тимчук, котрий 28 січня на своєму подвір'ї у Белелуї вивісив синьо-жовтий прапор (його одразу ж знищив представник міліції)⁴.

На Снятинщині йшов активний процес підтримки ідеї утворення місцевих осередків Народного Руху України за перебудову. Перші рухівці гордо заявили про себе в селах Тулова і Орелець, символічно назвавши місцевий осередок «Пробудження». Ініціаторами його створення виступили Іван Порайко та Євген Бачериков. Наслідуючи цей приклад постали рухівські осередки у селах Белелуя, Ганьківці, Задубрівці, Залуччя, Красноставці, Підвисоке та ін. Районна організація НРУ, яка постала у квітні 1990 р., об'єднувала кілька сотень небайдужих людей і взяла собі назву «Січ Покуття». Першим головою рухівці обрали Євгена Бачерикова⁵.

Важливий вплив на формування активної політичної позиції мешканців мала виборча кампанія 1990 р. по виборах народного депутата тогочасної Верховної Ради УРСР від Снятинського виборчого округу та виборів депутатів до обласної, районної, міської та сільських рад, що проводилися на альтернативній основі і мали більш вільний характер. Упродовж зими 1990 р. практично в кожному населеному пункті району проводилися масові зібрання, мітинги, віча, на яких обговорювалися злободенні політичні події, кандидатури кандидатів у депутати різних рівнів. На таких зібраннях усе частіше використовувалася національна символіка. Символом демократизації стали

³ Тимчук М. Снятинщина відзначила свято Злуки. *Голос Покуття*. 1991. 24 січня. № 10. С. 1.

⁴ Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис / Кер. авт. кол., голов. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 319.

⁵ Томаш І. Утворено районну організацію НРУ [Фоторепортаж в номер]. *Ленінська правда*. 1990. 5 квітня. № 41. С. 2; Січ «Покуття». Кроки становлення НРУ на Снятинщині: історія покутського Руху у фактах, датах, іменах. Снятин : Над Прутом, 1996. 176 с.

інформаційні стенди – «куби гласності» у багатьох селах, на яких місцеві демократи вивішували газетні повідомлення про розвиток національно-демократичних процесів в області та Україні. 25 лютого 1990 р. на снятинському стадіоні відбулося наймасовіше (понад 20 тис. учасників) передвиборче віче, де виступали основні кандидати в депутати до Верховної Ради УРСР. Дмитро Захарук – головний редактор коломийської газети «Агро», представляв місцевий блок демократичних сил, опирався на підтримку осередків ТУМ, НРУ та ін. організацій⁶. Тож за результатами виборів 4 березня саме він отримав найбільшу підтримку снятинців і став першим демократично обраним від району українським парламентарем. А невдовзі, після початку роботи сесії новообраної Івано-Франківської обласної ради народних депутатів демократична більшість підтримала кандидатуру Дмитра Захарука на посаду голови обласного виконавчого комітету, яку він займав до березня 1991 р.

В ході виборів до місцевих рад 1990 р. на нових демократичних засадах до обласної ради від Снятинського району були обрані 7 депутатів: Мирослав Попадюк, Євген Бачериков, Ярослав Захарія, Дмитро Мохорук, Петро Осадчук, Ярослав Романюк, Марія Божовська.

Доконаним фактом на більшості масових публічних зібрань стало використання синьо-жовтих знамен. На традиційній за комуністів першотравневій демонстрації 1990 р. у м. Снятині колона рухівців пройшла під національною символікою із антикомуністичними транспарантами, а по завершенню вшанувала пам'ять Т. Шевченка. А 6 травня в селі Завалля відбулося багатотисячне святкування 90-ліття створення К. Трильовським завальської «Січі» (пожежно-гімнастичного товариства «Січ»), яке в чергове засвідчило зростаючий інтерес українців до власної історії. Ця велична подія перетворилася на всенародне торжество української національної ідеї⁷.

---

⁶ Юрчук Б., Бачериков Є., Королюк І. До редакції газети «Ленінська правда». *Ленінська правда*. 1990. 24 лютого. № 24. С. 2.

⁷ Січ «Покуття». Кроки становлення НРУ на Снятинщині: історія покутського Руху у фактах, датах, іменах. Снятин : Над Прутом, 1996. С. 36–39.

1 липня 1990 р. відбулось народне віче у м. Снятин, на якому виступив депутат Верховної Ради СРСР Василь Ткачук. Після велелюдного зібрання над приміщенням снятинської міської ради було офіційно піднято синьо-жовте полотнище. Знамено на вершечку ратуші вивісили члени Української республіканської партії Роман Древко та Іван Грицюк. Рішенням міської ради 1 липня було визначене як дата щорічного святкування Дня міста⁸. У той час у районі почали насипати і освячувати стрілецькі могили, пам'ятні хрести і знаки. Знаково, що рівно за рік до прийняття Акту проголошення незалежності України у Снятині перейменували вулицю Леніна на Шевченка, а центральну площу назвали площею Незалежності України.

Друга половина 1990 р. пройшла у динамічній діяльності активістів новітніх організацій, спрямованій на поширення ідей національної свободи в східноукраїнських областях, їхній участі в заходах на відзначення 500-ліття українського козацтва. Народ повертав свою історичну пам'ять і національну гідність. Делегація Снятинщини відвідала Запорізьку область, єднаючись із нащадками свободолюбивих козаків. Знаково, що на острові Хортиця побувала відроджена Завальська «Січ», вітаючи «Січ Запорізьку»⁹.

Паралельно з відомою студентською «революцією на граніті» у м. Києві в жовтні 1990 р. резонансною у районі стала протестна акція голодування місцевих рухівців за відставку районного компартійного керівництва та демонтаж у райцентрі пам'ятника Леніну. Підтримку акції голодуючих, що тривала з 15 по 21 жовтня, в якій взяли участь Дмитро Юрійчук, Михайло Григорчук, Володимир Чипига, Ігор Ахтемійчук та учениці Прутівської середньої школи Світлана Рожко і Ганна Семотюк, висловлювали чимало місцевих жителів. Під тиском громадської думки, за рішенням сесії районної ради, в ніч на 21 жовтня,

---

⁸ Гринь В. Віче в Снятині. *Ленінська правда*. 1990. 3 липня. № 79. С. 1.

⁹ Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис / Кер. авт. кол., голов. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 323.

пам'ятник більшовицькому лідеру у м. Снятині був демонтований. Подало у відставку і тогочасне керівництво районної ради¹⁰.

Початок 1991 р. засвідчив зростання серед людей самостійницьких настроїв. Цьому сприяла і широка пропагандистська робота новітніх політичних партій, що виникли в умовах демократизації. Їхні районні осередки у січні 1991 р. об'єдналися в рамках координаційної ради партій та демократичних організацій Снятинщини у Раду демократичних сил. Прикметним стало те, що першу в історії Прикарпаття некомуністичну політичну силу – спочатку обласну філію Української гельсінської спілки, а у 1990 р., обласну організацію Української республіканської партії, очолив уродженець села Белелуя Петро Марусик.

У березні 1991 р. з ініціативи союзного керівництва проводився всесоюзний референдум на підтримку ідеї збереження СРСР. Результати голосування по Снятинщині показали негативне відношення абсолютної більшості мешканців до таких намірів. Проти «оновлення» Союзу виступили 75 відсотків учасників референдуму, за суверенність України (республіканський бюлетень) проголосували 79 відсотків голосуючих, а повну незалежність України (галицький бюлетень) підтримали 87 відсотків голосуючих. Саме незалежність була основною політичною метою для наших краян¹¹.

Тож серпневі події 1991 р. та ухвалення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України стали своєрідним підсумком боротьби мільйонів українців за національну свободу. Частку свого вкладу у цю боротьбу внесли і представники Снятинщини.

Перемога українським сил поставила на порядок денний нові завдання – розбудову та утвердження незалежної української держави. Ознаками нового часу стала ліквідація райкому КПУ, зміни в організації здійснення влади в районі. На скликаній сесії Снятинської районної ради депутати ініціювали

---

¹⁰ Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис / Кер. авт. кол., голов. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 323–324.

¹¹ Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис / Кер. авт. кол., голов. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 324–325.

створення Комітету громадянської згоди. Рішенням виконкому районної ради від 2 вересня 1991 р. був утворений районний фонд Воскресіння України.

Важливе місце в тогочасному житті займали питання свободи слова та вільне поширення інформації. Колишня радянсько-партійна районка «Ленінська правда», згідно рішення виконкому Снятинської районної Ради народних депутатів від 28 серпня 1991 р., отримала назву «Голос Покуття» і перший її номер побачив світ 31 серпня.

Поступово Снятинщина звільнялася від комуністичної «спадщини». В населених пунктах демонтувалися бюсти та скульптурні зображення комуністичних вождів, перейменовувалися вулиці міста та сіл, поверталися із забуття імена національних героїв та місцевих учасників національно-визвольних змагань.

Восени 1991 р. громадськість району готувалася до ще одної важливої події – проведення Всеукраїнського референдуму на підтримку незалежності України¹². З цієї нагоди 24 листопада на площі Незалежності у м. Снятині було проведено велелюдний мітинг, на якому закликалось підтримати на референдумі 1 грудня незалежність України¹³. Результати проведеного голосування засвідчили високу політичну свідомість мешканців Снятинщини – із понад 52 тисяч учасників голосування 98,8 відсотка підтримали самостійницький шлях розвитку України¹⁴.

Розпочалася нова віха української історії, а з нею новітній літопис державотворення писали і мешканці Снятинщини.

Королько Андрій. Національно-культурне пробудження жителів Снятинщини на світанку відновлення незалежності України (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.). У статті розкрито віхи національно-культурного пробудження жителів Снятинщини напередодні відновлення незалежності України. Звернуто увагу на діяльність осередків Товариства української мови ім. Т. Шевченка, Народного Руху України за перебудову та інших

---

¹² Керівний склад дільничних виборчих комісій по виборах Президента України та проведенню всеукраїнського референдуму. *Голос Покуття*. 1991. 29 жовтня. № 26. С. 1.

¹³ Грекуляк І. За незалежність, за волю України! *Голос Покуття*. 1991. 3 грудня. № 40. С. 1.

¹⁴ Дані про підсумки голосування на Всеукраїнському референдумі по Снятинському району. *Голос Покуття*. 1991. 5 грудня. № 41. С. 1; Дані про результати голосування по виборах Президента по Снятинському району. *Голос Покуття*. 1991. 7 грудня. № 42. С. 2.

товариств на території краю. Висвітлено громадсько-політичні та культурно-просвітницькі заходи на території Снятинського району у кінці 1980-х – на початку 1990-х рр., які наближали місцевих жителів краю до знаменної події – проголошення відновлення незалежності України.

Ключові слова: Снятинщина, Товариство української мови ім. Т. Шевченка, Народний Рух України за перебудову, «Січ Покуття», вибори, референдум, пам'ятник.

Korolko Andrii. National and cultural awakening of the residents of Sniatyn region at the dawn of the restoration of Ukraine's independence (late 1980s – early 1990s). The article reveals the milestones of the national and cultural awakening of the residents of the Sniatyn region on the eve of the restoration of Ukraine's independence. Attention was drawn to the activities of the branches of the T. Shevchenko Ukrainian Language Society, the People's Movement of Ukraine for Restructuring, and other societies in the region. The article highlights socio-political and cultural-educational events in the territory of the Snyatyn district in the late 1980s and early 1990s, which brought local residents closer to a significant event – the proclamation of the restoration of Ukraine's independence.

Keywords: Snyatyn region, T. Shevchenko Ukrainian Language Society, People's Movement of Ukraine for Restructuring, «Sich Pokuttia», elections, referendum, monument.

Святослав Макогін

Студент I курсу спеціальності «Журналістика та медіакомунікації» ОР «Магістр» факультету філології Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРЦЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ

У статті проаналізовано проблему становлення інституту виборця в Україні в контексті політичної соціалізації молоді. Наголошено на відсутності системного підходу до підготовки громадян до участі в державотворчих процесах. Усі, без сумніву, знають такі імена, як Лех Валенса, Вітаутас Ландсбергіс, Вацлав Гавел. Відомо й те, що після падіння комуністичних режимів у цих країнах до влади прийшли молоді політики, які зайняли місця старої номенклатури, не допустивши її до повторного панування, а також ініціювали ухвалення законів у сфері національної безпеки та державного суверенітету¹.

Ми часто надихаємося цими прикладами. Однак варто замислитися над іншим: покоління юних, прогресивних і фахово підготовлених політиків не з'явилося самотужки. Воно стало результатом тривалого виховання на дисидентських традиціях, ідеях та світоглядних настановах. Це була не щаслива випадковість, а закономірна тяглість. Покоління формували цілеспрямовано; воно проростало в тому самому ґрунті, що й попередники².

Феномен цих держав полягає в тому, що імена їхніх звитяжців були утверджені вже в новій генерації. Ландсбергіс – це не лише назви вулиць чи ліцеїв; передусім це державна політика. Те саме стосується Валенси чи Гавела. Натомість ми, борючись проти московської імперськості, часто діємо в доволі

---

¹ Shevtsova Yu. Formation of responsible youth behavior in the process of socialization. *Demography and Social Economy*. 2024. Vol. 56, № 2. P. 81–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.081/>.

² Yurkiv Y., Krasnova N. Civil socialization of youth in the conditions of the postmodern information society. *Postmodern Openings*. 2021. Vol. 12, № 1. P. 74–90. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.1/246>.

радянський спосіб. Ми перейменовуємо вулиці та заклади освіти іменами діячів української державності, однак людина, яка мешкає на такій вулиці, нерідко не знає, на чію честь вона названа і чому. Назва не продовжує пам'ять. Це радше схоже на спробу нанести новий шар штукатурки, не збивши старий: у результаті стіни задихаються.

Обрядовість, пісні, вірші – безперечно, важливі. Проте вони не можуть бути фундаментом. Головна проблема полягає у відсутності кадрового підходу. Молодь не готується до політичної участі, не проходить системного вишколу. Формально молодіжні організації існують, однак концептуально нового вони не пропонують. Колись був комсомол, нині – партійні «молодіжки», але держава так і не створила програми підготовки громадянина до його політичних обов'язків.

Ми говоримо про цінності Чорновола, Стуса, Лук'яненка, Гориня, Заливахи – здебільшого в культурницько-просвітницькому тоні. В українському дискурсі історія залишається символом, але не інструментом. У цьому вбачається небезпека повторення трагедії часів УНР, коли значна частина інтелігенції зосереджувалася на культурній діяльності, залишаючись осторонь політичної боротьби, а відтак виявилася непридатною до державотворення.

Саме на це звертав увагу В'ячеслав Липинський, різко критикуючи подібну позицію. Він наполягав, що історик має відійти від драгоманівського федералізму, не зациклюватися на фольклорі, а мислити категоріями держави. Історик, за В. Липинським, повинен бути державником – діяти державою і в інтересах держави. Сьогодні ситуація залишається майже незмінною. Інститут громадянства та виборця в Україні не утверджений належним чином. Формально виборець призначає кадри та формує систему, однак робить це номінально. Внаслідок цього громадяни й держава існують у різних площинах, що породжує феномен «держави в державі».

З 14 років підлітку видають паспорт. Молода людина отримує вхід у доросле життя, наповнене суперечностями, маніпуляціями та інформаційними викликами. Він або вона не готові до свого вибору – голосувати пану чи пані вже

через 4 роки з настанням повноліття. Про процедуру виборів – мажоритарну, змішану систему, пропорційно-розподільчу – вони не знають. Не тямлять, як влаштований уряд і які повноваження має президент³.

Покоління, народжене у 2000-х, прожило в країні 20 років, 6 з яких можна вважати свідомими. Генерація нова, і на неї покладають надії. Знову таки, мова про молоді обличчя в політиці. Сучасні соціологічні дані підтверджують, що ця молодь зацікавлена у суспільно-політичних процесах, але не має достатньої системної підготовки для участі у державотворенні. За результатами всеукраїнського опитування молоді 2025 р., проведеного Комітетом з питань молоді і спорту Молодіжної ради при Голові Верховної Ради України за підтримки Міністерства молоді та спорту, було зібрано понад 1200 відповідей.

Опитування показало: молодь активно формує запит на участь у громадських і державних ініціативах, проте для ефективного впливу їй бракує знань про державні інститути та процедури прийняття рішень. Тому сама по собі молодість нічого не вирішує. Можна мати й молоде покоління, але тих же самих профанів, некомпетентних посадовців. Досить такого фаталістичного мислення. У 1992 р. В'ячеслав Чорновіл виголосив промову: *«Я боюся, щоб сьогоднішній форум "Україна" не перетворився на парад, на гучне святкування недобудованої державності. Ми наразі маємо державу, але не маємо незалежності. Хіба що тільки її обриси – нетривкі підвалини»*.

Тому економічний факультет не має готувати бухгалтера для фірми, а економіста з наголосом на політичне залучення. Не історика-педагога, а історика-державника передусім. Не абстрактного медійника, а представника національної журналістики, опорою її становлення. В'ячеслав Липинський зазначав: *«Будь-яка ідеологія без практичної реалізації – річ політично безвартісна»*. Це нагадування, що теоретичні знання, культурницька діяльність і символічна шана не замінюють системного державотворення. Для того, щоб

---

³ Shevtsova Yu. Formation of responsible youth behavior in the process of socialization. *Demography and Social Economy*. 2024. Vol. 56, № 2. P. 81–97. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.081/>.

нація мала майбутнє, потрібні молоді Дон-Кіхоти – люди, здатні діяти, а не лише захоплюватися історією та культурними символами.

Отже, національно-патріотичне становлення молоді не обмежується піснями біля ватри чи переглядом історичних фільмів. Воно потребує системного вишколу, практичної підготовки до політики, виховання державників, які здатні відтворювати професіональне покоління, а не покоління профанів.

Макогін Святослав. Становлення інституту виборця в Україні та політична соціалізація молоді. У статті проаналізовано проблему формування інституту виборця в Україні, політичної соціалізації молоді та підготовки громадян до участі у державотворчих процесах.

Ключові слова: виборець, політична участь, молодь, державотворення, громадянство.

Makohin Sviatoslav. Formation of the Electoral Institute in Ukraine and Youth Political Socialization. The article analyzes the problem of the formation of the electoral institute in Ukraine, political socialization of youth, and preparation of citizens for participation in state-building processes.

Keywords: voter, political participation, youth, state-building, citizenship.

Діана Олексин

Студентка I курсу спеціальності «Право» ОР «Магістр» Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

РУСИФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО КОНТРОЛЮ: ВІД РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ДО СУЧАСНИХ ОКУПАЦІЙНИХ ПРАКТИК РФ

Русифікація в Україні є давнім інструментом імперської політики, що змінювала свої форми від прямих заборон до витончених методів культурного та політичного контролю. Ця політика є складовою тривалих зусиль росії щодо викорінення української культури та ідентичності, а також делегітимізації української державності. У Радянському Союзі політика русифікації мала системний і багаторівневий характер. Спершу в 1920-х рр. проводилася політика «українізації», яка дозволяла розвиток української мови та культури, але вже наприкінці десятиліття її було згорнуто. Українську інтелігенцію почали переслідувати: арешти, розстріли та заслання стали масовим явищем, що призвело до знищення культурної еліти. В освіті поступово вводилися обмеження на використання української мови, а навчальні програми стандартизувалися відповідно до російських зразків. Шкільні підручники переписувалися так, щоб підкреслювати «братерство народів» і провідну роль росіян, а українська історія подавалася у викривленому вигляді¹.

У сфері культури відбувалося витіснення українських символів і традицій, натомість активно популяризувалися радянські свята, пам'ятники та ритуали. Перейменування міст і вулиць на честь радянських діячів стало поширеним способом семіотичного стирання. Література й мистецтво підпорядковувалися принципам соціалістичного реалізму, що обмежувало будь-які прояви

---

¹ Чекаленко Л. Д. Русифікація українців: минуле як дзеркало сьогодення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. Т. 36 (75). № 1. С. 174–182.

національної самобутності. Засоби масової інформації контролювалися державою: українські газети й журнали закривалися або перетворювалися на рупори радянської пропаганди. Радіо й телебачення поширювали російську мову як основну, витісняючи українську з публічного простору².

Русифікація здійснювалася також через економічні механізми: для лояльних громадян створювалися можливості кар'єрного росту, доступ до престижних посад і матеріальних благ. Водночас тих, хто демонстрував національну позицію, позбавляли таких можливостей і піддавали репресіям³.

Таким чином, радянська русифікація поєднувала репресії та заохочення: з одного боку – насильство, цензура й переслідування, з іншого – матеріальні стимули й кар'єрні перспективи для тих, хто приймав російську ідентичність. Це створювало систему, де українська культура й мова маргіналізувалися, а російська нав'язувалася як єдина «правильна» форма існування.

Радянська політика русифікації в Україні була своєрідною «зброєю сповільненої дії»: десятиліття системного тиску на мову, культуру та ідентичність поступово підривали основи українського суспільства. Саме ця планомірна політика заклала передумови нинішньої російсько-української війни, у якій невинні люди змушені платити життям за багаторічні імперські амбіції.

Щодо сучасних окупаційних практик РФ, то дослідження Центру близькосхідних досліджень «У пошуках шляхів відновлення: ризики та особливості деокупації» укотре підкреслює, що русифікація є не лише нав'язуванням російської мови, а комплексним механізмом знищення української ідентичності та встановлення політичного контролю над

---

² Новородовська Н. О. Вплив радянської політики русифікації на соціокультурний та мовний простір УРСР у 1964–1985 рр. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 30–35.

³ Свинаренко Н. Згубний вплив політики русифікації та її наслідки для українського народу. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022. № 4 (7). PP. 197–204. DOI: 10.15804/PPUSN.2022.04.18 (дата звернення: 10.02.2026).

окупованими територіями. Дослідники виокремили низку ключових методів русифікації, які демонструють системність цього процесу⁴.

Офіційна інтеграція населення окупованих територій у російське державне середовище відбувається поступово. Спершу працівників змушують отримувати російські паспорти, після чого їх підключають до банківської та податкової системи рф; чоловіків додатково прив'язують до території через військові зобов'язання. Відмова від отримання російського паспорта позбавляє людей доступу до медичних послуг і можливості працевлаштування. Тих, хто зберігає українські документи, демонстративно вважають нелояльними, піддають додатковим перевіркам і погрожують арештами.

Семіотичне стирання на окупованих територіях полягає у систематичній заміні українських символів, назв і мови російськими відповідниками в різних сферах – від меморіальної та мовної до інформаційної. У результаті відбувається витіснення української ідентичності та її заміщення символами «русского мира», що має на меті інтеграцію територій у російський простір. Окупанти застосовують тактики перейменування населених пунктів і вулиць, відновлення радянських пам'ятників, популяризацію російської мови та контроль інформаційних потоків. Як зазначав начальник Софіївської сільської військової адміністрації Бердянського району Запорізької області Станіслав Захаревич, російські сили відразу після початку окупації повернули населеним пунктам і вулицям старі назви, чинні до процесу декомунізації, навіть без формалізації. Такі дії створюють семіотичний вакуум, який заповнюється російською символікою, забезпечуючи безальтернативність простору «русского мира»⁵.

Шкільний процес на окупованих територіях перетворюється на інструмент пропаганди, де дітей навчають за спеціальними програмами з військово-патріотичним ухилом та «Уроками про важливе», де дітям

---

⁴ Русифікація та деокупація: нове дослідження Центру близькосхідних досліджень. *Центр близькосхідних досліджень*. URL: <https://uames.org.ua/rusyfikatsiia-ta-deokupatsiia-nove-doslidzhennia-tsentru-blyzkoskhidnykh-doslidzen/> (дата звернення: 10.02.2026).

⁵ Бадюк О., Щетина Ю. «Досить телячої мови! Говори російською»: Кремль посилює русифікацію окупованих територій. *Радіо Свобода*. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryzovyya-posylennya-rusyfikatsiyi-okupovanykh-terytoriy/33163284.html> (дата звернення: 10.02.2026).

розповідають про «героїв» російської армії та російські збройні сили. Батьківський авторитет підривається через обмеження доступу до шкіл без спеціальних дозволів, що створює атмосферу повного контролю. У навчальному житті відтворюються радянські традиції на кшталт «тимурівського» чи «піонерського» руху, які використовуються для виховання лояльності та залучення дітей до заходів окупаційної влади. Крім того, школярів примушують брати участь у створенні пропагандистських відео та фото без згоди батьків, що робить їх частиною інформаційної машини окупантів⁶.

Українську мову офіційно не заборонили, але люди вже бояться її використовувати через постійний тиск і переслідування. Окупаційна влада застосовує репресивні методи навіть проти дітей, які розмовляють українською мовою, аж до фізичного насильства та примусового вивезення. За даними Human Rights Watch, неповнолітнього з Мелітополя покарали лише за використання української мови. Окупанти натягнули йому мішок на голову та вивезли за тридцять кілометрів за місто⁷. У грудні 2023 р. Amnesty International повідомила, що школярів призначають інформаторами для виявлення тих дітей, хто говорить українською, і що де-факто окупаційна влада погрожувала порушникам забрати їх з родини та покарати їхніх батьків⁸.

Залучення місцевих жителів до співпраці є важливим елементом русифікації, адже готовність до колабораціонізму використовується для підтримки нарративів про «визволення» на ранніх етапах окупації. Місцеві колаборанти створюють уявлення, що події відбуваються з ініціативи населення, а не під тиском окупантів, тим самим легітимізуючи контроль росії над територіями.

---

⁶ Бадюк О., Щетина Ю. «Змушували мити підлогу вишиванками»: новий навчальний рік в окупації. *Radio Свобода*. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryzovya-osvita-v-okupatsiyi-shcho-novoho/33102901.html> (дата звернення: 10.02.2026).

⁷ Відеоінтерв'ю Human Rights Watch з Ганною Бут, викладачкою Мелітопольського професійного аграрного ліцею, Київ, 13 грудня 2022 р.

⁸ Amnesty International, Україна: Освіта дітей стала ще однією жертвою російської агресії, (AI, 2023 р.). <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2023/12/EUR5075082023ENGLISH.pdf> (дата звернення: 10.02.2026).

Становлення «русского мира» на окупованих територіях супроводжується поєднанням репресій і заохочень, які змінюються залежно від розміру та розташування населеного пункту. Затримання, допити й побиття використовуються не лише для отримання інформації, а й для демонстрації безсилля людей. Страх поступово стає невід'ємною частиною життя, руйнуючи соціальні зв'язки та довіру в громадах. Насильство має багатовимірний характер – фізичний і психологічний, спрямований на придушення спротиву та створення розколів у суспільстві. Паралельно окупанти застосовують заохочення, зокрема підвищення пенсій і можливість працевлаштування з високою зарплатою для тих, хто погоджується на співпрацю. Такі заходи тривають недовго, але достатньо, щоб розірвати зв'язки з Україною та прив'язати людей до окупованої території. Згодом контроль посилюється через паспортизацію, блокпости, допити й тортури, змушуючи населення зважувати ризики виїзду проти життя в умовах окупації.

Жителі окупованих територій відзначають повернення до радянщини, описуючи нові ритуали та практики окупантів радянською термінологією – «військово-патріотичне виховання», «піонери» (молодіжний рух), «культурно-просвітницька робота». Вони порівнюють сучасну систему з радянськими часами, наголошуючи на поєднанні репресій та заохочень, а також атмосфері доносів. Політика русифікації для них означає не лише мовні чи культурні зміни, а й щось значно масштабніше. Вони акцентують увагу на обмеженнях прав, відсутності вибору та примусі до прийняття «правильної ідентичності», якою виступає російська ідентичність. Це підштовхує до висновку, що «русский мир» є джерелом практик і способу життя, знайомого старшому поколінню як радянський.

30 листопада 2025 р. Служба зовнішньої розвідки України повідомила, що путін затвердив нову стратегію державної національної політики рф до 2036 р.,

яка прямо передбачає інтеграцію тимчасово окупованих українських територій⁹. Центральним завданням документа є масштабна русифікація населення – закріплення статусу російської мови, витіснення української ідентичності та формування «загальноросійської» громадянської свідомості. Кремль планує розгортати пропагандистські програми у Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській областях, використовуючи інформаційний контроль і нав'язування «традиційних цінностей» для остаточного включення цих регіонів у російський простір.

Таким чином, русифікація в Радянському Союзі та сучасних окупаційних практиках демонструє системність і послідовність імперської політики. У СРСР вона поєднувала репресії проти української інтелігенції, цензуру, семіотичне стирання та економічні стимули для лояльних громадян, поступово маргіналізуючи українську мову й культуру. Сьогодні ці методи повторюються у формі паспортизації, заміни символів, шкільної пропаганди та репресій проти тих, хто зберігає українську ідентичність. Така спадковість свідчить, що русифікація є не випадковим набором заходів, а довготривалою стратегією, спрямованою на підрив українського суспільства. Вона виступає інструментом політичного контролю, що від радянських часів до сучасності зберігає свою головну мету – витіснення української ідентичності та нав'язування «русского мира».

Олексин Діана. Русифікація як інструмент політичного контролю: від радянського періоду до сучасних окупаційних практик рф. Досліджено русифікацію як багаторівневу стратегію підриву української ідентичності та утвердження імперського контролю. Показано спадковість радянських методів – від репресій та семіотичного стирання до економічних стимулів – у сучасних практиках рф на окупованих територіях. Підкреслено, що русифікація є не лише мовною політикою, а комплексним засобом контролю над суспільством.

Ключові слова: русифікація, радянський союз, окупаційні практики, українська ідентичність, політичний контроль, «русский мир».

Oleksyn Diana. Russification as a tool of political control: from the Soviet period to modern occupation practices of the Russian Federation. The article examines Russification as a multi-level strategy to undermine Ukrainian identity and assert imperial control. It highlights the continuity of

---

⁹ рф розгортає масштабну русифікацію тимчасово окупованих регіонів. Access Denied. URL: <https://szru.gov.ua/news-media/news/rf-rozhortaiie-masshtabnu-rusyfikatsiyu-tymchasovo-okupovanykh-rehioniv> (дата звернення: 10.02.2026).

Soviet methods – from repression and semiotic erasure to economic incentives – in the contemporary practices of the Russian Federation on occupied territories. It is emphasized that Russification is not only a language policy, but also a comprehensive means of control over society.

Keywords: *Russification, Soviet Union, occupation practices, Ukrainian identity, political control, "Russian world".*

Олег Олійник

Доктор філософії, провідний науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею

РЕПРЕСІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ПРОТИ УЧАСНИКІВ ПІДПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У СТАНІСЛАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Після завершення бойових дій Другої світової війни на території Прикарпаття український національно-визвольний рух і місцеве населення зіштовхнулися з жорсткими репресіями, які проводила комуністична влада. Тоталітарний режим намагався ліквідувати структури Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) у регіоні. Численні каральні операції проводились советськими органами і проти підпільного Українського Червоного Хреста (УЧХ) – організації, що була частиною підпілля і надавала медичну допомогу повстанцям.

Розглядаючи окреслену проблематику, слід зазначити, що з 1944 р. представниками УЧХ на території Прикарпаття було інтенсифіковано розпочатий ще в період нацистської окупації процес створення шпиталів та організації курсів для медсестр, активно проводилось навчання санітарок. Члени організації займались збором і зберіганням медикаментів та лікарських рослин¹.

Станом на кінець 1944 р. медикаментів було достатньо. Ці припаси були зібрані й посортовані ще за німецької окупації². Проте, вочевидь, в окремо взятих місцевостях ситуація різнилась. Так, підполковник УПА Степан Фрасуляк «Хмель» указував: *«Під час переходу фронту пропали аптечні бази. Те, що*

---

¹ Бурачок Л., Олійник О. Медичне забезпечення структур українського національно-визвольного руху на Прикарпатті у другій половині 1940-х рр. *Всеукраїнська наукова конференція «Українська повстанська армія у боротьбі проти нацистського і більшовицького тоталітарних режимів» (до 80-річчя створення УПА)*. м. Івано-Франківськ, 12 жовтня 2022 р. Збірник матеріалів / упорядники М. Вітенко, О. Марущенко. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2025. С. 129–138.

² Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржаві ґрати. Катерина Зарицька в українському національному русі / Л. Онишко; відп. ред. П. Й. Потічний. Львів-Торонто : Літопис УПА. Т. 8. 2007. С. 139. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Onyshko_Lesia/Biblioteka_Tom_08_Onyshko_L_Nam_sontse_vsmikhalos_kriz_rzhavii_graty_Kateryna_Zarytska_v_ukrainskomu (дата звернення: 07.01.2026).

залишилось, було нічим проти затребувань, які тоді заіснували. Число наших відділів збільшувалось, а неустанні бої помножували також число ранених...» Він зазначав, що санітарна справа *«по приході більшовиків аж до кінця 1944 р. була дуже занедбана і треба було багато зусиль і праці, щоб її знов поставити на належний рівень»*³.

Комуністичні каральні органи намагались ліквідувати сховки, де зберігалися медикаменти. Так, до прикладу, Дмитро Костащук під час допиту 9 жовтня 1945 р. стверджував, що в розпорядженні Коломийського Окружного проводу ОУН на даний момент є один бункер у с. Космач, місцезнаходження якого він особисто знає, а всі решта бункери знищені органами НКВС⁴. Крім того, советські силові структури здійснювали заходи для поширення серед повстанців на території Станиславівщини інфекційних захворювань, отруєних ліків. Зокрема, Богдан Крук («Мельодія») стверджував, що НКВС проводив такі дії на теренах краю весною 1946 р.⁵.

Загроза репресій з боку тоталітарної системи спричиняла до нестачі фахових медиків. Олексій Зеленюк («Пастер») зазначав: *«Багато наших дипломованих лікарів, рятуючи себе і своїх дітей перед приходом советської армії, виїхало на захід... Брак медичного персоналу поповнився переважно випадковими лікарями, часто не українцями, а євреями, які рятувались в нашому підпіллі від німецьких репресій. Під час приходу советських військ лікарі-чужинці, що втікали з німецького полону, та лікарі-євреї мали дозвіл від радянського керівництва на легалізацію і покидали наше підпілля. Поодинокі лікарі-євреї залишалися в підпіллі добровільно і навіть гинули в боях як герої, рятуючи поранених вояків УПА при вимушених відступах. Я особисто знаю такі випадки, але вони поодинокі»*⁶.

---

³ Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля» / Ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2007. С. 81; Олійник О. В. Діяльність Червоного Хреста у Галичині в I половині ХХ. : дис. ... д-ра філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія. Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2023. 283 с.

⁴ Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області. Спр. 7432 П. Арк. 11, 13.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 1992 – 1993. Т. 23 : Медична опіка в УПА. С. 186.

⁶ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 153.

Проте в значній мірі саме військово-чекістські операції тоталітарних силових структур спричинялися до частоті зміни у керівному складі Червоного Хреста. Зокрема, Амалія Регей («Сойка»), яка в 1945 р. стала референтом УЧХ Станіславівського окружного проводу ОУН, загинула 9 квітня 1946 р. у бункері, оточеному чекістсько-військовою групою⁷. Звіт Станіславського обкому КП(б)У містить відомості про те, що у с. Княже Снятинського (тепер Коломийського) району в лютому 1946 р. загинула *«Керівниця УЧХ кущового проводу «проводу» «Береза» Кирилюк Марія Миколаївна уродженка с. Княжне»*.

У звіті УПА про ситуацію на території Долинського, Рожнятівського, Вигодського і Болехівського районів за перше півріччя 1946 р. вказано, що 24 лютого 1946 р. районний референт УЧХ Козачка, кущові санітарки Галина і Марія *«вже даліше не могли втікати, а були сильно окружені большевиками, розірвали себе гранатами»*. У цьому ж документі зазначалось: *«27.III відбувалася велика облава на лісі між Вигодою-Княжолукою і Кальною (Осій), в якій брали участь гарнізони з навколишніх сіл. Больш. лісом переходили розстрільною, де натрапили на перебуваючих в лісі сл. п. Тамару надр. пров. УЧХ та 3 боеків. Під час втечі Тамара була ранена важко в живіт. Ранена встигла втекти ще в кущики, де дали їй першу поміч і перев'язку. Одначе другого дня сл. п. Тамара померла»*⁸.

Референт Червоного Хреста Галицького районного проводу ОУН Шуляр Розалія Петрівна («Калина») (1945 – березень 1946 рр.), щоб не потрапити до рук ворога живою, 13 березня 1946 р. с. Боднарів (тепер Калуський р-н) стрибнула у криницю⁹. Марія Дмитрівна Бицкало-Білик («Люба») – референт УЧХ Городенківського районного проводу ОУН (1946 – жовтень 1947 рр.) загинула

---

⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станіславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945-1951. / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1124.

⁸ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том. 2. Книга 2 (1945–1946). Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. С. 317-318; 425, 426,

⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станіславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945–1951. / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1143.

1 листопада 1947 р. у сутичці з опергрупою Городенківського Районного управління Міністерства Державної Безпеки (РВ УМДБ)¹⁰.

У бою в с. Завій (поблизу м. Калуш) 15 лютого 1948 р. загинув Ярослав Мартинець («Берест»), який обіймав пост лікаря у курені Василя Андрусяка («Різуна», «Грегота»)¹¹. Під час сутички з чекістсько-військовою групою улітку 1949 р. біля с. Стара Гута Солотвинського р-ну (тепер Івано-Франківський р-н) загинула Головінська Ольга Степанівна («Холера», «Корба», «Ольга») – одна з організаторів санітарної служби УПА та підпільних лікарень, референт УЧХ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН (1947–1949 рр.)¹².

Значна частина членів підпільного Червоного Хреста були затримані. Багато арештів відбулось у 1945–1946 рр. унаслідок численних репресивних заходів, які проводили радянські каральні органи. До прикладу, 7 жовтня 1945 р. захоплені в полон структурами НКВД Д. Костащук та його дружина Надія Зиновіївна Кузьменко, яка виконувала обов'язки медичного фельдшера при Коломийському окружному проводі ОУН¹³. 12 жовтня 1945 р. затримали Марію Гуменюк («Калину»), яка в постанові на арешт *«була призначена заступником керівника жіночої сітки ОУН в селі Яворів, Косівського району, Станіславської області»*¹⁴.

У двотижневому огляді подій від 25 жовтня до 15 листопада 1945 р., поданому у звіті надрайонного провідника Долинщини, зазначалось, що в Рожнятівському районі була арештована кущова УЧХ «Дзвінка»¹⁵. Біля с. Братківці (тепер Івано-Франківський р-н) 16 лютого 1946 р. військовими

---

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т.25 : Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали (1945–1952). / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2015. С. 830.

¹¹ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 417.

¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станіславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945-1951. / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1084.

¹³ Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області. Спр. 7432 П. Арк. 38.

¹⁴ Бурачок Л., Олійник О. Діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на території Станіславської області в другій половині 1940-х рр. *Галичина*. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2023. Ч. 36. С. 101-113. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/7322> (дата звернення: 07.01.2026); Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області. Спр. 9729 П. Арк. 77, 88.

¹⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том. 2. Книга 2 (1945 – 1946). Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. С. 179.

НКВД захоплена у полон Мацькевич-Кавка Антоніна Михайлівна («Венера») – референт УЧХ Лисецького районного проводу ОУН (1945 – лютий 1946 рр.)¹⁶. Ганну Василівну Майданську-Данилюк («Астра», «Одарка») референтку УЧХ Кутського районного проводу ОУН (1945 – березень 1946 рр.) затримали 13 березня 1946 р.¹⁷. У свою чергу, А. М. Стеблинська на псевдо «Марта» очільниця УЧХ Жовтневого (Єзупільського) районного проводу ОУН була арештована в липні 1947 р.¹⁸.

Обставини затримань різнилися. Так, Євгенію Андрусак (дружина Василя Андрусяка «Різуна») 7 серпня 1947 р. арештували під час облав. Вона згадувала, що її затримали енкаведисти, коли знайшли з сином. У спогадах вона наводила таку інформацію: *«Пізніше я довідалася, що одну ув'язнену медсестру взяли на провокацію. Вона думала, що то повстанці, які питали про мене. Вона сказала, що не знає, де я, але моя дитина є в одній хаті»*¹⁹. Коли Є. Андрусак арештували, синові, якого в неї забрали, виповнилось тільки рік і п'ять місяців²⁰. Лікар Олексій Зеленюк стверджував: *«Я був затриманий 13 лютого 1947 р. в хаті А. Камінського у с. Камінь Перегінського району... При обшуку будинку господаря знайшли бункер в stodолі в сіні, де я скривався з жовтня 1946 р. і до лютого 1947 р.»*²¹.

Очільники ОУН у регіоні намагались знизити негативні наслідки дій тоталітарних спецслужб. У листі Округного Провідника ОУН Коломийщини Григорія Легкого («Бориса») до Крайового Провідника ОУН Карпатського краю

---

¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станиславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945–1951 / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1110.

¹⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т.25 : Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали (1945–1952). / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2015. С. 868; Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області. Спр. 8220 П. По звинуваченню Майданської Анни Василівни. Арк. 3, 11.

¹⁸ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2011. С. 106; Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станиславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945–1951 / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1131.

¹⁹ Андрусак І. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 55.

²⁰ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 222.

²¹ Любчик І. Д. Життєві драми повстанського хірурга «Пастера» (за матеріалами судової справи Галузевого Архіву СБУ): До 80-річчя створення УПА. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Пульс*. 2022. № 18(66). С. 126–133. URL: <https://pulsjournal.com.ua/index.php/puls/article/view/37> (дата звернення: 07.01.2026).

Ярослава Мельника («Роберта») від 2 травня 1946 р. так характеризувалися зміни в роботі УЧХ: *«Тому, що больш[евіки] послали арешти дівчат, що може привести до [аген]тури в рядах УЧХ і рівночасно в ОУН, орієнтують в цілому терені на вузьку кількість дівчат, що не перевищує число 10. Вони заангажовані в праці УЧХ і в пропаганді. Згадані дівчата найбільш ідейні, прові[рені], перебувають під наглядом. Жодної арештованої людини, незалежно від [прові]рки, до роботи вже не ангажую»*²². Варто зазначити, що такі заходи безпеки в значній мірі були обґрунтовані, оскільки траплялись випадки, коли учасниця підпільного Червоного Хреста погоджувалась на співпрацю з ворогом. Після цього затриману випускали до підпілля як агента-внутрішника²³.

Не витримуючи катувань, учасниці й учасники Червоного Хреста іноді видавали інших членів організації. Так, очільниця УЧХ Калуського надрайонного проводу ОУН Ольга Сиверинівна Гросберг-Наконечна («Степанівна») ²⁴ згадувала: *«Було мені дуже гірко, коли моя головна зв'язкова «Пчілка» – молода кмітлива дівчина з гір – потрапила в руки ворога. Вона встигла з'їсти штафету, голосно кричала, як її вели – так нас попередила про небезпеку. «Пчілку» по-звірячому катували. Вона не витримала. Почала нас «сипати». Хлопцям вдалося її ліквідувати»*.

Ватро зазначити, що сама О. Гросберг була арештована НКВД за допомогою осіб, що погодились на співпрацю з комуністичними органами. *«19 грудня 1946 р. ... Підійшла до вікна. Побачила, що мене оточують. Я хапнула з ліжка пістоль. Накинула на голову хустину. Двері до кімнати вже відкривав енкаведист. Я стояла в дверях. В хаті було ще дві дівчини. Хто з них повітова, він не знав. Я йому сказала, що йду через сіни за капустою. Він... пустив! Я відчинила інші двері. Вибігла на подвір'я. Але мене побачили. Скакали через паркани, гулююкали, як на пса. Коло хати текла вузька, але глибока ріка.*

²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 25 : Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали (1945–1952). / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2015. С. 68.

²³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станіславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945–1951 / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1123.

²⁴ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1. / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ «Реабілітовані історією» при Івано-Франківській облдержадміністрації. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. С. 203, 619. URL: <https://www.reabit.org.ua/books/if/> (дата звернення: 07.01.2026).

Там було місце, що не замерзало. Думка була кинутися і втопитися. Коли зрозуміла, що не добіжу, приклала до голови пістоль. Мене вдарили збоку по руці, але я вже вистрелила. ... Моя голова була замотана. Мене мучив страшний біль. Але не там, не в тому місці, де зайшла куля, а над лівою бровою. Я впала на гострий камінь. Він пробив мені череп і там застряг»²⁵.

Численні арешти і загалом жорстокі репресивні заходи спричинялися до згортання діяльності Червоного Хреста. У цілому наприкінці 1940–х рр. на різних структурних рівнях поступово припиняється існування УЧХ²⁶. Так, у Карпатському краї у цій організації, як і в інших підрозділах, що виконували допоміжну роль, невдовзі структуру було скорочено, працю вела тільки одна людина – референт УЧХ, або взагалі окремої відповідальної людини за цей напрямок закріплено не було. Протягом 1948–1949 рр. референти УЧХ зникають з окружного, надрайонних і районних проводів ОУН Карпатського краю²⁷.

У 1946–1949 рр. відбувається демобілізація УПА і перехід від партизанських до підпільно-диверсійних форм боротьби. Також протягом цього часу структура ОУН позбавляється від певних референтур, серед яких, зокрема, і УЧХ. Це було зумовлене як нестачею кадрів, так і зменшенням актуальності цих референтур у діяльності підпілля²⁸.

Окремо варто згадати і про утримання арештованих учасників підпільного Червоного Хреста та методи тиску на ув'язнених. О. Зеленюк згадував: «...кинули на вантажну машину і відправили до Станіслава... спочатку потримали мене в пивниці, а потім запровадили в камеру, переповнену мужчинами, які сиділи просто на підлозі, оскільки жодних нар тут не було. У

---

²⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 22, 704-705.

²⁶ Бурачок Л., Олійник О. Діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на території Станіславської області в другій половині 1940-х рр. *Галичина*. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2023. Ч. 36. С. 101-113. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/7322> (дата звернення: 07.01.2026).

²⁷ Ільницький В. Провід ОУН Карпатського Краю. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 21. С. 30. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_UPA/Seriia_Podii_i_lyudy_Knyha_21_Illytskyi_V_Provid_OUN_Karpatskoho_kraiu/ (дата звернення: 07.01.2026).

²⁸ Розлуцький Н. Боротьба радянського режиму проти Українського національно-визвольного руху на території Станіславської області (1944–1956 рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2018. С 91. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rozlutskyi_Nazarii/Borotba_radianskoho_rezhymu_protly_ukrainskoho_vyzvolnoho_rukh_u_na_terytorii_Stanislavskoi_oblasti_19/ (дата звернення: 07.01.2026).

камері довжиною п'ять метрів, завширки не більше трьох, усіх нас було двадцять двох. Вгорі маленьке загразоване віконце, через яке не пробивався навіть маленький клаптик неба, в камері духота та тіснота»²⁹.

Євгенія Андрусяк вказувала на те, що на неї намагались тиснути через її дитину, погрожували, що вона ніколи не побачить сина. Дружина «Різуна» також згадувала: *«Почалось знову слідство, день і ніч допити, лайка, погрози, штовхани, вночі не дають спати, наказують цілу ніч сидіти або стояти. Вдень спати не можна, в камеру щохвилини заглядає наглядач: «Не спать, не лежать!» Уночі знову тягнуть на допит і нову те саме відповідати».*

Крім того, вище згадана діячка підпільного Червоного Хреста зазначала, що в одній із камер, у якій вона перебувала, знаходилася сексотка: *«Ця людина дала згоду під чужими прізвищами працювати у внутрішній тюрмі 5 років, замість того, аби їхати в табір на лісоповал на 10»³⁰.* У свою чергу О. Гросберг пригадувала: *«У камері я застала якусь жіночку... Вона розплакалася. Призналася мені, що має вивідати в мене про «Дениса» – окружного СБ»³¹.*

Повстанський лікар О. Зеленюк детально описує механізм проведення працівника спецслужб так званої операції «Бочка»: *«У 1947 році енкаведисти практикували операцію під назвою «Бочка». Суть її полягала в тому, що заарештованого чи затриманого учасника підпілля або взагалі кого-небудь із ознайомих з повстанським рухом везли в район або область. По дорозі потрапляли на засідки, організовані відділами НКВД, які виступали в ролі повстанців. Під час засідки, обстрілювання, сум'яття заарештований тікав від конвою і був ніби звільнений «бандерівцями». Жертву приводили в бункер або інше безпечне місце, і там енкаведисти, виступаючи в ролі «бандерівців», ретельно випитували все, що лише можна було довідатися від «звільнених».*

---

²⁹ Зеленюк О. З пережитого ... Спогади. Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут літературознавчих студій, Наукова бібліотека. Львів, 2003. С. 77. URL: <https://share.google/RjaP1pwR5yQdYO8j7> (дата звернення: 07.01.2026).

³⁰ Андрусяк І. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 56, 62, 64-65.

³¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 708.

Таким чином багато людей мимоволі ставало жертвою цих провокацій»³². Про такий тип провокації советських каральних органів, за допомогою якого енкаведисти спробувати отримати потрібні їм свідчення згадувала і Є. Андрусяк³³.

Советська каральна система зазвичай засуджувала учасників підпільного УЧХ, до тривалих термінів ув'язнення у Віддалених регіонах ССРСР. Зокрема, О. Гросберг зазначала: *«Суд відбувся. 23 серпня 1947 р. Присудив мені статтю 54-1а – 25 років виправно-трудоових таборів і позбавлення прав на 5 років»³⁴. Дмитру Костащуку військовий трибунал військ НКВС Станіславської області 27 листопада 1945 р. виніс вирок – 20 років каторжних робіт.*

Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 23 травня 1947 р. також засуджено на 20 років каторжних робіт Марію Іванівну Гуцуляк-Мицканюк («Жданна»), референтку УЧХ Жаб'євського районного проводу ОУН (липень 1945 – травень 1946 рр.)³⁵ Ольга Іванівна Дирда («Десна», «Оленка», «Оришка») – референт УЧХ Товмацького (Тлумацького) надрайонного проводу ОУН у 1944–1945 рр.) у 1946 р. засуджена на 15 років виправно-трудоових таборах (ВТТ) у Воркутинських таборах, де вона загинула 19 квітня 1949 р.³⁶ Ганна Заячківська – «районова УЧХ Обертинського району», так описувала судовий процес: *«Сьомого жовтня 1945 року мене судили. Суд тривав 15 хвилин. Нічого не випитували, зачитали, за що судять, дали 15 років каторги, 5 висилки і 5 років позбавлення прав»³⁷.*

Референт УЧХ Гвіздецького районного проводу ОУН (січень 1945 – січень 1946 рр.) Ганна Іванівна Водянка-Братківська («Марія», «Наталка») військовим

---

³² Зеленьок О. З пережитого ... Спогади. Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут літературознавчих студій, Наукова бібліотека. Львів, 2003. С. 72. URL: <https://share.google/RjaP1pwR5yQdYO8j7> (дата звернення: 07.01.2026).

³³ Андрусяк І. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 58-61.

³⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 708.

³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 25 : Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали (1945–1952). / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2015. С. 859, 844.

³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22 : Станіславівська округа ОУН: Документи і матеріали 1945–1951 / упоряд.: Д. Проданик, С. Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1091.

³⁷ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1. / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ «Реабілітовані історією» при Івано-Франківській облдержадміністрації. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. С. 91-92. URL: <https://www.reabit.org.ua/books/if/> (дата звернення: 07.01.2026).

трибуналом військ МВС Станіславської області 11 червня 1946 р. була засуджена на 10 років ВТТ. Десять років ув'язнення отримала і Ганна Майданська. Обидві учасниці підпільного Червоного Хреста відбували свої тюремні терміни у Норильських таборах³⁸. До десятирічного ув'язнення також був засуджений О. Зеленюк польовим трибуналом у м. Станіслав, яке він відбув у концтаборі «Мінлага», Інта (Республіка Комі), вийшовши на волю у 1956 р.³⁹

Євгенія Андрусяк згадувала: *«Ми їхали у відкритій машині, а мороз понад 15 градусів. Коло суду постягали на машини, поставили по двоє, перечеислили, запровадили в приміщення ... Ще не встигли нагрітись, а вже двох викликали на суд, Це був військовий трибунал. Трійка ...»*⁴⁰. *«Судили мене ... 12 грудня 1947 р. Висунули звинувачення по двох статтях (54/а і 54/11) і засудили на 10 років. Відбувала покарання в північноуральських таборах. Але найбільшою карою для мене було те, що я не знала де моя дитина»*⁴¹. Вона підкреслювала: *«Я вернулась, чому не викликали на суд мого брата, щоб віддати дитину, але про це ніхто не хотів слухати»*⁴².

Після отримання вироків членів УЧХ очікувало тривале етапування у тяжких умовах. У спогадах як пересильний пункт фігурує м. Львів. Г. Зячківська згадувала: *«Надворі вже пізня осінь, лють дощі. На подвір'ї між корпусами мучаться наші хлопці, чекають своєї черги. Ми хоч під дахом, а вони в болоті, нема де й присісти, є між ними й каліки. Аж 12 липня 1946-го повезли нас зі Львова. Куди? Ніхто не знає. Везуть, аж земля стогне, ешелон за ешелонем. Товарні вагони, заграбовані віконця. Кругом конвоїри. Везли здебільшого ночами. їхали з місяць. Дороги переповнені етапами. Довезли до Красноярська на пересилку. Проходимо «медогляд»... і на етап. Набили в'язнями трюми в баржі,*

---

³⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 25 : Коломийська округа ОУН: Документи і матеріали (1945–1952). / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2015. С. 836-837, 868.

³⁹ Любчик І. Д. Життєві драми повстанського хірурга «Пастера» (за матеріалами судової справи Галузевого Архіву СБУ): До 80-річчя створення УПА. Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Пульс. 2022. № 18(66). С. 126–133. URL: <https://pulsjournal.com.ua/index.php/puls/article/view/37> (дата звернення: 07.01.2026).

⁴⁰ Андрусяк Є. Спогад. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 69.

⁴¹ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 222.

⁴² Андрусяк Є. Спогад. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 69.

причепили до пароплава «И. В. Сталин», і потяг нас «батечко» Єнісеєм аж до заполярної Дудінки, на Таймир. Дорогою зазнали ще й знущань «блатних», які кинулися грабувати дівчат. Конвоїри ще й цькували: «Бий бандерів!»»⁴³.

Характеризуючи обставини етапування та умови утримання засуджених О. Гросберг зазначала: *«У жовтні «чорний ворон» повіз мене до Львова на пересилку. Вона була переповнена. Кілька годин ми чекали за парканом. Потім ввели, дали їсти іржаву тюльку. Йшли дощі, були вже приморозки, а нас тримали надворі. Мій кожух на ранок примерзав до землі. Лиш через місяць помістили нас у коридор II-го корпусу. Хоч у нім не було нар, але там було ліпше, як під голим небом»*⁴⁴.

У свою чергу, Є. Андрусяк так описувала свій подальший шлях до місця ув'язнення: *«Через кілька днів новий етап готували на Урал, у Свердловську область... До самої ночі зганяли людей і возили вороном, заганяли в холодні телятники по тридцять п'ять осіб. Хто на верхні, зроблені з дощок, суцільні, наскрізні нари, хто внизу. Видали всім по кілька сухарів чорних, як земля. В дорозі давали холодну воду. Холод, мороз на стінах. Їхали десять діб. Приїхали на станцію Сосьва, там пересилка. На пересилці ми були два дні. ... Після дводенного відпочинку почали нас викликати групами і відправляти в різні табори Північного Уралу. ... Із Сосьви ми йшли пішки 30 км берегом річки Сосьви на північ у тайгу. Мороз був сильний, доходило до 40 градусів. Прибули до табору під вечір, ще годину стояли під воротами. Йшла перевірка в зоні, потім нас усіх перевіряли по формулярах, аж тоді впустили». Під час перебування у таборах учасниці Червоного Хреста виконували важку фізичну працю. Зокрема Є. Андрусяк зазначала: *«На другий день вигнали за зону: частину на заготівлю дров, а частину копати ями під електричні стовпи. По чотири жінки до одної ями. Земля замерзла, мучились, довбали мерзлу землю і плакали. Конвої палили**

---

⁴³ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1. / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ «Реабілітовані історією» при Івано-Франківській облдержадміністрації. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. С. 92. URL: <https://www.reabit.org.ua/books/if/> (дата звернення: 07.01.2026).

⁴⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 708–709.

вогні, будучи у валянках та кожухах, а ми замерзали, але до вогню не можна було підійти... Весна була ще довго холодна, зі снігом і морозами. Наші жінки ходили далеко в тайгу на лісоповал. Піднімали їх о шостій ранку. Одягались і бігли в їдальню, діставали пайку хліба і баланду, швидко проковтнули – й о сьомій годині на «розвод». Викликали побригадно всіх по прізвищах. Після конвойного попередження під посиленним конвоєм рушали в тайгу»⁴⁵.

За словами О. Зеленюка: «Основні роботи – важкий лісоповал. Треба було зрізувати велетенські, майже сторічні сосни, висотою 20 метрів, і все вручну, і завжди виконувати норму... Працювали по 10–12 годин, бо кожне звалене дерево треба було обрізати від гілок і штабелювати»⁴⁶.

Ганна Зячківська також описувала робочий день у таборі: «Погнали будувати аеродром. Треба зняти до «твердої подошви» (до каменю) глину, торф. А то ж вічна мерзлота. Норма на один людино-день – викопати кубометр мерзлоти. Не зробиш – замість 650 лише 450 грамів хліба і юшка з гнилої капусти або сочевиці. Ми падали від вітру, про яку там норму могла бути мова? Не адаптовані до північного клімату в'язні гинули від морозу, пухли з голоду, хворіли на цингу. ... Щоранку о 5 годині підйом, о 7-й ми вже за воротами зони до 7-ї вечора. А там доки здаси лопати, кирки (чисто жіночий інструмент!), то вже й дев'ята година». Попри такі важкі умови існування, зі спогадів діячів підпільного УЧХ випливає, що ув'язненні не зрікались своїх переконань і залашались активними, національно свідомими особистостями. Г. Зячківська підкреслювала: «Одне знали, що ми українці. І хоч були поміж нас діти Прибалтики, татари, росіяни, білоруси – панівною мовою була українська. Свята свої пам'ятали. І ось Різдво. З людьми неначе щось сталося. Одна по одній підводили голови, вставали і плакали, і раділи. Робили спільну вечерю, ділились останнім, аби ніхто не залишився осторонь від святої вечері. Колядували. За це саджали в БУР. Заздалегідь ми довідалися, коли цього року

⁴⁵ Андрусак Є. Спогад. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 72–74.

⁴⁶ Зеленюк О. З пережитого... Спогади. Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут літературознавчих студій, Наукова бібліотека. Львів, 2003. С. 82. URL: <https://share.google/RjaP1pwR5yQdYO8j7> (дата звернення: 07.01.2026).

Великдень. Удосвіта, як дзвоном, будило людей «Христос Воскрес із мертвих...»»⁴⁷.

Ольга Гросберг у своїх спогадах акцентувала увагу на просвітницькій діяльності, яку проводили засуджені учасниці українського підпілля у таборах: *«Робила собі з написаного конспекти, щоб легше було вечорами і по неділях розповідати дівчатам. Я так чекала, щоб вони поприходили з роботи... Ми проводили різні вишколи. Маскували їх під релігійні зібрання, бо за них менше карали. Ми в таборі багато молилися»*. Під час свого ув'язнення вона також долучилася до видання газети «Воля в'язня»⁴⁸. Іще в ув'язненні Є. Андрусак намагалась дізнатись де перебуває її дитина⁴⁹. Вона вийшла на волю у 1956 р. та іще близько двох років шукала людей, які забрали її сина. *«Після довгих старань суд повернув мені дванадцятилітнього сина»* – загадувала Є Андрусак⁵⁰.

Ганна Заячківська також звільнилась з ув'язнення 1956 р. Вона пригадувала: *«І раптом мене викликають і зачитують, що мою справу розглянули, зменшили термін покарання до десяти років (а я вже одинадцятий закінчувала)»⁵¹*.

Після виходу на волю, учасники УЧХ часто зіштовхувались зі значними труднощами в облаштуванні свого життя й перепонами з боку комуністичної системи. О. Гросберг зазначала: *«Я обійшла в Слов'янську 23 установи. Я мала два дипломи, але роботи для мене не знайшлося. Ледве влаштувалася сторожувати... У 81-му внадився мені до хати уповноважений Донецького КГБ... У тому ж році мене викликав ще і в Слов'янський КГБ. Хотіли того ж. Я сказала, що як напишу – то саму правду. Їм моєї правди не було треба. Вони*

---

⁴⁷ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1. / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ «Реабілітовані історією» при Івано-Франківській облдержадміністрації. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. С. 93. URL: <https://www.reabit.org.ua/books/if/> (дата звернення: 07.01.2026).

⁴⁸ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 709–710.

⁴⁹ Андрусак Є. Спогад. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 76, 77, 82.

⁵⁰ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 222.

⁵¹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1. / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ «Реабілітовані історією» при Івано-Франківській облдержадміністрації. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. С. 99. URL: <https://www.reabit.org.ua/books/if/> (дата звернення: 07.01.2026).

приходили навіть серед ночі, влаштовували допити. Перевіряли, чи до мене не приїхав хтось з закордону»⁵².

Олексій Зеленюк *«був звільнений у 1956 р. Після тяжких лагених переживань довго хворів. Довший час був обмежений у своїх правах, не мав дозволу проживати в містах та на решті території Західної України»⁵³.* Тільки в 1964 р. О. Зеленюку вдалося поновитися на перший рік навчання у Львівському державному медичному інституті та в 1971 р. здобути диплом лікаря з відзнакою і влаштуватися працювати лікарем на Львівщині. Помер повстанський хірург О. Зеленюк 27 листопада 2004 р.⁵⁴.

Загалом комуністична тоталітарна система на території Станіславської області, як і в інших регіонах України, застосовувала жорсткі методи для виявлення та знищення структур підпільного УЧХ. Советські каральні органи методично піддавали репресіям учасників і учасниць цієї організації. Багато діячів загинули внаслідок військових операцій проти українського національного руху. Проти затриманих членів підпільного Червоного Хреста застосовувались різноманітні провокації, їх намагались завербувати. Під час слідства на затриманих чинився моральний і фізичний тиск, а самі судові процеси були формальними. Проте, незважаючи на погані умови утримання та тяжку фізичну працю, в ув'язненні представники УЧХ, як і велика частина інших учасників українського національно-визвольного руху, залишались патріотичними свідомими людьми, готовими надалі боротись за свої права.

Олійник О. Репресії комуністичної влади проти учасників Українського Червоного Хреста у Станіславській області. У статті проаналізовано репресивну політику комуністичної влади проти учасників підпільного Українського Червоного Хреста у Станіславській області в 1944–1949 рр. Висвітлено основні напрями діяльності УЧХ, зокрема організацію медичної допомоги для підрозділів ОУН і УПА та підготовку санітарного

---

⁵² Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. Том 2. Книга 3 (1947–1957 рр.). Івано-Франківськ : КПФ «ЛПК», 2011. С. 709–710.

⁵³ Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. Торонто – Львів, 2001. Т. 32 : Медична опіка в УПА. С. 144.

⁵⁴ Любчик І. Штрихи до біографічного портрету повстанського хірурга «Пастера»(За матеріалами судової справи Олексія Зеленюка з Архіву СБУ). *Всеукраїнська наукова конференція «Українська повстанська армія у боротьбі проти нацистського і більшовицького тоталітарних режимі» (до 80-річчя створення УПА). м. Івано-Франківськ, 12 жовтня 2022 р.* Збірник матеріалів / упорядники М. Вітенко, О. Марущенко. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2025. С. 231–238.

персоналу. Розкрито механізми боротьби радянських каральних органів із підпіллям: військово-чекістські операції, арешти, провокації та судові репресії. Показано долі учасників організації в умовах ув'язнення і після звільнення, а також їхню стійкість і відданість національній ідеї.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, ОУН, УПА, репресії, НКВС, Станіславська область, повстанське підпілля.

Oliynyk O. Repressions by the communist authorities against members of the Ukrainian Red Cross in the Stanislav region. *The article examines the repressive policy of the communist authorities against members of the underground Ukrainian Red Cross in the Stanislaviv region during 1944–1949. It highlights the main activities of the organization, including the provision of medical aid to OUN and UPA units and the training of medical personnel. The study reveals the key methods used by Soviet security bodies to combat the underground, such as military-chekist operations, arrests, provocations, and judicial repression. It also outlines the fate of the organization's members during imprisonment and after release, emphasizing their resilience and commitment to the national cause.*

Keywords: *Ukrainian Red Cross, OUN, UPA, repression, NKVD, Stanislaviv region, underground movement.*

Богдан Паска

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

**ВИКОРИСТАННЯ КДБ ПРОФІЛАКТИЧНИХ МЕТОДІВ
У БОРОТЬБИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ
НАПРИКІНЦІ 1970-Х – НА ПОЧАТКУ 1980-Х РР.**

Одним із пріоритетних напрямів діяльності репресивного апарату радянської влади в УРСР у 1970-х рр. було остаточне нейтралізування будь-яких форм опозиційної активності українського дисидентства. Важливе місце у цьому процесі посідало застосування судово-каральних інструментів проти учасників руху спротиву. Зокрема, у 1972–1973 рр. з ініціативи КДБ відбулася масштабна кампанія арештів, унаслідок якої до місць ув'язнення потрапили десятки найактивніших представників дисидентського середовища (Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Ірина та Ігор Калинці, Іван Гель, Михайло Осадчий, Микола Плахотнюк, Зіновій Антонюк, Олександр Сергієнко та ін.). У наступні роки практика арештів і судових переслідувань не припинилася, а, навпаки, посилилася після заснування у другій половині 1970-х рр. легальної правозахисної структури – Української Гельсінської групи (УГГ). Так, уже в 1977 р. органи КДБ заарештували її засновників – Миколу Руденка, Олексу Тихого, Миколу Матусевича, Мирослава Мариновича та Левка Лук'яненка, а впродовж 1979–1981 рр. переважна більшість активних членів організації опинилася в ув'язненні.

У другій половині 1970-х рр. опір радянській владі в таборах ув'язнення помітно посилювався. Основними формами протесту стали голодування, відмова виконувати примусові роботи, а також підготовка й передавання назовні матеріалів антирадянського змісту. Водночас ув'язнені дисиденти розгорнули боротьбу за офіційне визнання їх політичними в'язнями. Серед найактивніших

представників українського середовища вирізнялися В. Чорновіл, І. Гель, В. Романюк, О. Тихий, В. Мороз та ін. Зокрема, у квітні 1977 р., напередодні Белградської наради НБСЄ, у межах цієї кампанії вперше було організовано масштабну акцію – 100-денний саботаж вимог табірної адміністрації¹. Наприкінці того ж року О. Тихий і В. Романюк підготували працю «Історична доля України. Спроба узагальнення», у якій трактували дисидентський рух як спадкоємця попередніх визвольних традицій, закликали суспільство до безперервного спротиву режиму та сформулювали своєрідні етичний кодекс поведінки політв'язнів². У липні 1978 р. у колонії ЖХ–385/36 відбулася ще одна форма протестної активності – «декада боротьби народів за незалежність», до якої долучилися О. Сергієнко, А. Здоровий, Є. Пронюк, М. Маринович, Г. Приходько, С. Глузман та ін.³

Влітку 1979 р. Л. Лук'яненко та І. Гель у колонії особливого режиму в с. Сосновка Мордовської АРСР підготували Звернення Українського національного визвольного руху в справі української самостійності, підписи під яким поставили 18 українських політв'язнів, з поміж яких 10 були учасниками УГГ. Автори документа прямо заявляли, що метою дисидентського руху є вихід України зі складу СРСР та створення незалежної Української держави, просили включити українське питання до порядку денного Генеральної Асамблеї ООН як невідкладну проблему та уповноважували президента Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) вжити заходів для відновлення української незалежності⁴. Така активність політв'язнів не залишилася поза увагою КДБ та мала одним із своїх наслідків посилення всебічного тиску на дисидентів з боку спецслужби.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. більшість українських політичних в'язнів перебували у Дубравній (Мордовська Автономна Радянська

¹ Іноземці про українських політв'язнів: Спогади / Упор. О. Голуб. К.: Смолоскип, 2013. С. 491.

² Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. 2-ге вид., випр. і доповн. К.: Кліо, 2019. С. 194; Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т. Т. 3: Документи і матеріали. Серпень 1977 – 10 грудня 1978 / Упор. В. Овсієнко. Харків: Фоліо, 2001. С. 129–135.

³ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т. Т. 4: Документи і матеріали. 10 грудня 1978 – 11 березня 1988 / Упор. В. Овсієнко. Харків: Фоліо, 2001. С. 15.

⁴ Там само. С. 105–110.

Соціалістична Республіка (АРСР)) та Скальнинській (Пермська обл., Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка (РРФСР)) виправно-трудовах (ВТУ). У жовтні 1978 р. політв'язнів, які перебували у Владимирській тюрмі, перевезли до в'язниці в м. Чистополь Татарської АРСР⁵.

До активної «виховної» роботи із дисидентами залучалися як працівники місцевих управлінь КДБ, так і сили й можливості українського республіканського КДБ. Зокрема, протягом жовтня 1976 – жовтня 1977 рр. у мордовські та пермські ВТК виїжджали 17 оперативних працівників КДБ при Раді Міністрів УРСР, які провели більше ста профілактичних бесід із ув'язненими, брали участь у роботі із завербованою агентурою. Також за погодженнями із партійними органами для попереджувально-профілактичної роботи з українськими політв'язнями скерували 5 спеціалізованих груп, у складі яких були кваліфіковані лектори, передовики виробництва, «ідейно роззброєні» націоналісти⁶.

У січні 1978 р. очільник КДБ УРСР Віталій Федорчук у доповіді Першому секретарю ЦК КПУ Володимиру Щербицькому поінформував про діяльність трьох пропагандистських груп, направлених у Дубравне та Скальнинське виправно-трудове управління в другій половині 1977 р. Співробітники управлінь КДБ Дніпропетровської, Львівської та Івано-Франківської областей провели ідеологічний вплив на 86 ув'язнених. Унаслідок цього частина з них публічно зреклася своєї попередньої громадської активності та виступила із засудженням «провокаційних дій» В. Мороза, І. Геля, С. Караванського та інших «екстремістів». Водночас провідні представники українського дисидентського руху – І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, І. Гель, а також Дмитро Квецко, Василь-Іван Шовковий, Микола Слободян, Петро Саранчук, Василь Долішній та інші – зберегли принципову позицію й відмовилися від співпраці з органами КДБ. Під час зустрічей із членами пропагандистських груп вони наголошували на безпідставності своїх вироків, заявляли про відмову від радянського

---

⁵ Там само. С. 16.

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 1137. Арк. 105.

громадянства як форму протесту та висловлювали намір після звільнення домагатися права на виїзд за межі СРСР⁷.

У квітні 1979 р. керівництво КДБ УРСР звітувало в Москву, що «заходи щодо розробки об'єктів справи «Блок» тісно поєднуються зі здійснюваною під керівництвом 5-го Управління КДБ СРСР спільно з місцевими УКДБ агентурною і профілактичною роботою щодо ув'язнених одностумців»⁸. Протягом жовтня 1977 – квітня 1979 рр. до політичних ВТУ виїжджали 11 оперативних працівників КДБ УРСР, 4 пропагандистські групи; ними було проведено 103 індивідуальні бесіди, 5 тематичних вечорів, 9 спеціальних лекцій. Окремі політв'язні «старшого покоління» з числа учасників оунівського підпілля, які відсиділи вже декілька десятиліть, під час бесід із учасниками пропагандистських груп пішли на каюття та «визнання провини», із них двоє погодилися виступити з відповідними заявами у пресі, інші двоє – погодилися негласно співпрацювати зі спецслужбою. В'язень на прізвище Островський, відповідно до звітів КДБ, «розкався», а також почав підмовляти до такого кроку засуджених Д. Квецка та І. Калинця. Однак абсолютна більшість дисидентів в ув'язненні продовжили спротив адміністрації колоній через організацію групових голодувань, відмову виходити на роботу, підготовку документів протестного характеру. Після відбуття на заслання І. Світличного, І. Калинця, О. Сергієнка ініціативу в організації спротиву перебрали Є. Пронюк, Є. Сверстюк, В. Романюк, М. Руденко, О. Тихий, Л. Лук'яненко⁹.

У період із 26 травня до 2 червня 1979 р. було організовано черговий виїзд пропагандистської групи до Скальнинського ВТУ (Пермська обл.). До її складу увійшли представники громадськості Київської та Волинської областей – зокрема письменник А. Гижа, помічник прокурора Київщини В. Тесленко, доцент Луцького педагогічного інституту Н. Бурчак, а також передовики виробництва і співробітники КДБ. У ході поїздки вони провели

---

⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1140. Арк. 106–107.

⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1153. Арк. 89.

⁹ Там само. Арк. 89–91.

30 індивідуальних розмов із політв'язнями (серед них – В. Лісовий, Є. Пронюк, М. Матусевич, М. Маринович та ін.), організували 9 лекцій за участю понад 150 ув'язнених, кілька вечорів у форматі «запитання–відповідь», а також демонстрували пропагандистські документальні стрічки та фотоматеріали. Водночас діяльність групи не дала відчутних результатів. Більше того, такі дисиденти, як М. Матусевич, М. Маринович, Є. Лісовий, В. Марченко, Є. Пронюк, а також колишні члени ОУН Дмитро Верхоляк, Малаженський, Демчишин, Яценя, засвідчили високий рівень стійкості. Під час контактів із пропагандистами вони відкрито порушували питання обмеження суверенних прав України в умовах радянської системи, критикували політику русифікації, нищення української мови та культури й наполегливо обстоювали свої національні переконання. У підсумку керівництво КДБ УРСР дійшло висновку про доцільність зосередження подальшої профілактичної роботи в місцях ув'язнення передусім на індивідуальному впливі на політв'язнів¹⁰.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. було активізовано намагання КДБ шляхом профілактичних бесід за участю керівництва спецслужби схилити окремих політв'язнів до припинення акцій протесту в ув'язненні. Протягом жовтня 1976 – жовтня 1977 рр. з цією метою близько 30 засуджених «українських націоналістів» етапували в слідчі ізолятори УКДБ на території УРСР; працівники спецслужби звітували про певні успіхи – М. Осадчого, Д. Шумука, В. Лісового та Б. Ребрика нібито вдалося схилити до відмови від участі в протестному русі у ВТК. Із числа політв'язнів було завербовано агентів «Косова», «Біланчука» та «Христенка», які, за словами керівництва КДБ, надавали спецслужбі цінну інформацію про стан справ в політичних колоніях¹¹. Протягом жовтня 1977 – квітня 1979 рр. до слідчих ізоляторів КДБ УРСР з метою «перевиховання» етапувалися 16 українських політв'язнів¹².

---

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1157. Арк. 227–229.

¹¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1137. Арк. 105–106.

¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1153. Арк. 90.

Профілактичні заходи також застосовувалися щодо окремих дисидентів, засуджених за кримінальними статтями «побутового» характеру й утримуваних у колоніях разом із кримінальними злочинцями. Так, у серпні 1979 р. керівництво КДБ інформувало про результати превентивно-виховної роботи стосовно інакодумця Івана Русина, якого 8 червня 1977 р. народний суд Московського району м. Києва засудив за сфабрикованими обвинуваченнями у розкраданні державного майна, службовому підробленні та посередництві у хабарництві (ст. 84, ч. II, 172 і 19–170, ч. I КК УРСР). Після цього його етапували до ВТК № 93 у Миколаївській області, де він працював у кам'яних кар'єрах. Унаслідок «виховного впливу», здійсненого через офіційні канали та агентурні можливості, вже у квітні 1978 р. І. Русин подав заяву до адміністрації колонії про перегляд власної поведінки й поглядів та висловив бажання зустрітися з представниками КДБ. Спецслужби також налагодили довірливий контакт із його дружиною, використовуючи її як інструмент впливу на ув'язненого. У подальших бесідах із оперативниками він частково розкрив обставини своєї дисидентської діяльності та підготував проєкт публічного засудження власних дій. У результаті 6 липня 1979 р. Казанківський районний суд Миколаївської області, за поданням адміністрації ВТК, ухвалив рішення про умовно-дострокове звільнення І. Русина з подальшим залученням до робіт на об'єктах народного господарства – його було направлено на примусову працю до м. Біла Церква Київської області. У заяві від 12 липня 1979 р. І. Русин запевняв у тому, що повністю припинив усі зв'язки з дисидентським середовищем: *«Я щиро усвідомив, засудив свої злочинні дії й повністю порвав з минулим. До старого повернення більше ніколи не буде...»* Однак працівники КДБ неодноразово припускали, що в'язень міг використати зв'язки зі спецслужбою для власної вигоди з метою скорочення терміну, а перевиховання не було настільки щирим і повним. Тому планувалося продовжити виховну роботу з І. Русиним з метою його остаточного «ідейного

роззброєння», а ситуацію зі звільненням використати для внесення розбрату в дисидентське середовище¹³.

У вересні 1981 р. зі Скальнинського ВТУ до Києва доставили одного з провідних діячів УГГ, письменника Олесь Бердника (репресованого у 1979 р.), з метою схилити його до публічного «покаяння» на сторінках радянської преси. Контроль за його поведінкою здійснювався через внутрішньокамерного агента «Боровика» та за допомогою оперативно-технічних засобів. Із ув'язненим систематично проводили т. зв. виховні бесіди, а для посилення психологічного впливу залучали його дружину, з якою спецслужби підтримували оперативний зв'язок. Додатковим інструментом тиску стали організовані зустрічі з матір'ю та сестрою. Попри це, О. Бердник обрав своєрідну лінію поведінки: демонструючи готовність до каяття й формально засуджуючи власну «провину», він не погоджувався виступати проти інших дисидентів і відкрито виявляв симпатії до Л. Лук'яненка, В. Стуса та М. Руденка. Більше того, у розмовах із агентом він зізнавався, що навіть у разі помилування планує побудувати свій можливий публічний виступ так, щоб не суперечити переконанням однодумців. У підсумку керівництво КДБ констатувало, що О. Бердник фактично зберіг опозиційні позиції й не піддався спробам повного «перевиховання». Подальшу роботу щодо нього передбачалося спрямувати на дискредитацію в очах соратників і української діаспори, а також на обмеження його участі у протестній активності в місцях ув'язнення. Хоча у 1981 р. зламати його спротив не вдалося, вже у 1984 р. під впливом тривалого тиску він, зрештою, публічно зрікся своїх поглядів¹⁴. Це був єдиний випадок, коли працівникам КДБ вдалося домогтися покаяльного виступу в пресі від учасника УГГ.

Отже, наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. КДБ активно поєднував карально-судові інструменти з розгалуженою системою профілактичних заходів, спрямованих на нейтралізацію українського дисидентського руху в місцях

---

¹³ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1158. Арк. 203–205.

¹⁴ Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т. Т. 1: Особистості / Упор. Є. Захаров. Харків: Фоліо, 2001. С. 51.

позбавлення волі. Особливу роль у цій стратегії відігравали індивідуальні та групові форми ідеологічного впливу, використання агентури, психологічного тиску та близького оточення в'язнів. Водночас ефективність таких заходів була обмеженою, оскільки значна частина політв'язнів демонструвала стійкість переконань і продовжувала різні форми спротиву навіть в умовах ув'язнення. Попри окремі випадки часткового «перевиховання» чи вимушених компромісів, більшість дисидентів не відмовлялася від своїх ідейних позицій, що засвідчує глибоку вкоріненість національно-визвольних і правозахисних орієнтацій. Водночас самі профілактичні практики КДБ еволюціонували – від масових пропагандистських акцій до акценту на точковому індивідуальному впливі та дискредитації опонентів. Це свідчить про прагнення радянських спецслужб морально зламати учасників руху та повністю їх ізолювати від зовнішнього світу. У підсумку, незважаючи на значний репресивний тиск, дисидентський рух зберіг потенціал до опору, що стало важливим чинником подальшої кризи радянської системи.

Паска Богдан. Використання КДБ профілактичних методів у боротьбі проти українських політичних в'язнів наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. У статті проаналізовано використання профілактичних методів КДБ у боротьбі проти українських політичних в'язнів наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. Розкрито основні форми та інструменти впливу на дисидентів в умовах ув'язнення, зокрема пропагандистські заходи, індивідуальні бесіди, агентурну роботу та психологічний тиск. Встановлено, що попри активізацію профілактичної діяльності, значна частина політв'язнів зберігала стійкість переконань і продовжувала опір радянському режиму. Зроблено висновок про обмежену ефективність таких методів і їхню еволюцію від масових форм до індивідуалізованого впливу.

Ключові слова: КДБ, український дисидентський рух, політичні в'язні, профілактичні заходи, репресії, Українська Гельсінська група, радянський режим.

Paska Bohdan. The KGB's Use of Preventive Methods in the Fight Against Ukrainian Political Prisoners in the Late 1970s and Early 1980s. The article analyze the use of preventive methods by the KGB in its struggle against Ukrainian political prisoners in the late 1970s and early 1980s. The main forms and instruments of influence on dissidents in conditions of imprisonment are examined, including propaganda measures, individual conversations, agent-based operations, and psychological pressure. It is established that despite the intensification of preventive activities, a significant number of political prisoners maintained their convictions and continued to resist the Soviet regime. The study concludes that these methods had limited effectiveness and evolved from mass campaigns to more individualized forms of influence.

Keywords: KGB, Ukrainian dissident movement, political prisoners, preventive measures, repression, Ukrainian Helsinki Group, Soviet regime.

Ганна Паска

Докторка філософії, наукова співробітниця Івано-Франківського краєзнавчого музею

ДИСИДЕНТКА ГАННА МИХАЙЛЕНКО (1929–2015) У ПРОТИСТОЯННІ З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ

Ганна Михайленко (1929–2015) – перекладачка, педагогиня, дисидентка, активна учасниця правозахисного руху в УРСР, неофіційна членкиня Української Гельсінської групи (УГГ). Її життєвий шлях є показовим прикладом громадянської стійкості української інтелігенції в умовах тоталітарного режиму та водночас ілюструє репресивні механізми радянської держави щодо інакодумців.

Ганна Михайленко (до шлюбу – Смолій) народилася 30 квітня 1929 р. у с. Михновець Турківського повіту Львівського воєводства. У 1950 р. закінчила середню школу у с. Нижні Устрики. Внаслідок міждержавного договору між СРСР і Польщею про обмін територіями жителів її рідного села було примусово переселено до с. Агафіївка Любашівського району Одеської області. Як згадувала сама Г. Михайленко в інтерв'ю В. Овсієнку, одразу після переселення вона потрапила під пильний нагляд органів Комітету державної безпеки (КДБ) як уродженка Західної України¹.

У травні 1951 р. Г. Михайленко вступила до Львівського вчительського інституту іноземних мов, згодом перевелася на заочне відділення, а в 1955 р. отримала диплом. Працювала вчителькою німецької мови у сільських школах Одещини, а в середині 1960-х рр. переїхала в Одесу, де активно долучилася до руху опору. У 1966–1968 рр. обіймала посаду виховательки в робітничому гуртожитку автопарку, з 1968 р. – перекладачки технічної літератури в інституті «Скломаш». У 1972 р. її намагалися звільнити під приводом «скорочення

---

¹ Овсієнку В. Інтерв'ю Ганни Василівни Михайленко. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. URL: <https://museum-old.khpg.org/en/1121199690> (дата звернення: 07.01.2026).

штатів». У 1972–1977 рр. працювала бібліотекаркою в середній школі № 1 м. Одеси. Саме в цей період посилювався системний адміністративний і оперативний тиск на неї з боку органів влади².

Активна фаза дисидентської та правозахисної діяльності Г. Михайленко припадає на 1970-ті рр. Важливу роль у цьому відіграло знайомство в 1971 р. з одеською дисиденткою Ніною Строкатою. Після появи в газеті «Прапор комунізму» пропагандистської статті «З ким же Ви, Строката?» Г. Михайленко усвідомила небезпеку, яка загрожувала правозахисниці і вирішила встановити з нею контакт. У цей час в Одесі вже формувалося середовище правозахисників, до якого входили Олекса Різників, Олексій Притика, Ніна Строката та багато інших³.

Після арешту Н. Строкатої 6 грудня 1971 р. Г. Михайленко увійшла до неформальної правозахисної групи на її захист, створеної в Одесі. У 1974–1975 рр. разом із Галиною Могильницькою, Марією Овдiєнко та Оленою Даніелян вона захищала інтереси дисидентів Леоніда Тимчука, Василя Барладяну та ін. Також брала активну участь у правозахисних акціях, писала численні скарги до вищих органів влади, відвідувала судові процеси над ув'язненими, надавала грошову й матеріальну допомогу в'язням сумління та їхнім родинам⁴.

У другій половині 1970-х рр. найбільш організованою формою правозахисної діяльності в УРСР стала УГГ, створена в листопаді 1976 р. З огляду на тісні контакти з Н. Строкатою та київською дисиденткою Оксаною Мешко, Г. Михайленко активно долучилася до роботи УГГ. Наприкінці 1970-х рр. О. Мешко запропонувала їй офіційно приєднатися до Групи. Однак через постійний нагляд з боку радянських спецслужб та відкриті проти неї кримінальні справи побутового характеру правозахисниця змушена була відмовитися від формального членства, погодившись на неофіційний статус. Від

---

²Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник : 2-ге видання. Київ : Смолоскип, 2012. С. 490.

³Діагноз КГБ: шизофренія. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ганною Михайленко. Документи / Вступна стаття, упоряд. і ред. Ю. Д. Зайцева. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. С. 27.

⁴Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник : 2-ге видання. Київ : Смолоскип, 2012. С. 490.

О. Мешко Г. Михайленко отримала друкарську машинку й долучилася до підготовки і тиражування документів і матеріалів, спрямованих на викриття порушень прав людини в УРСР⁵.

Двадцятого травня 1977 р. проти Г. Михайленко було порушено кримінальну справу за ст. 107, ч. II КК УРСР за нібито знуцання над учнями. Хоча справу спочатку закрили за відсутністю складу злочину, прокуратура ініціювала додаткове розслідування. Тільки 10 листопада 1977 р. суд припинив справу на підставі амністії, однак переслідування з боку КДБ не припинилися⁶. У серпні 1979 р. було сфабриковано ще одну кримінальну справу побутового характеру за ст. 125 і 126 КК УРСР, яка завершилася обвинувальним вироком: один рік виправних робіт зі стягненням 20 % заробітної плати на користь держави⁷.

Кульмінацією переслідувань стало порушення 20 лютого 1980 р. нової кримінальної справи за ст. 62, ч. I КК УРСР – «антирадянська агітація і пропаганда». У постанові зазначалося, що Г. Михайленко нібито з метою *«підриву і ослаблення радянської влади систематично займалася розповсюдженням наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад в усній формі, а також шляхом розповсюдження літератури такого ж змісту»*. Того ж дня щодо неї було обрано запобіжний захід – взяття під варту⁸. Протягом слідства Г. Михайленко двічі оголошувала голодування, а під час допитів не давала жодних свідчень, які б стосувалися українських дисидентів і правозахисників⁹.

Упродовж 12 березня – 10 червня 1980 р. у справі Г. Михайленко допитали 64 особи. Це були її колеги з різних місць роботи, родичі, сусіди і знайомі. Більшість свідчень носили звинувачувальний характер. Їй закидали критику

---

⁵ Діагноз КГБ: шизофренія. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ганною Михайленко. Документи / Вступна стаття, упоряд. і ред. Ю. Д. Зайцева. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. С. 46.

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) в Одеській обл. Спр. 16260-п. Кримінальна справа № 256 щодо Михайленко Ганни Василівної, яка здійснила суспільно-небезпечну дію, передбачену ст. 62, ч. 1 КК УРСР. Т. 4. Арк. 68–70.

⁷ ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 4. Арк. 65–66.

⁸ ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 1. Арк. 1, 6–7.

⁹ Діагноз КГБ: шизофренія. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ганною Михайленко. Документи / Вступна стаття, упоряд. і ред. Ю. Д. Зайцева. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. С. 51.

політики русифікації, обмеження громадянських прав і свобод, прослуховування закордонних радіостанцій («ВВС», «Голос Америки»), збір коштів для політв'язнів, поширення книги Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ», передачу за кордон інформації про політичні переслідування, зокрема у справі В. Барладяну, Л. Тимчука, також висловлювання щодо штучного характеру Голодомору 1932–1933 рр. і причетності КДБ до загибелі Володимира Івасюка. Колеги зі середньої школи № 1 свідчили, що Г. Михайленко збирала серед учителів і учнів гроші для політв'язнів, покладала квіти біля пам'ятника Т. Шевченку в Одесі, не видавала дітям книжки російською мовою, віддаючи перевагу українським виданням. Також лунали звинувачення у побитті нею учнів¹⁰.

Двадцять другого травня Г. Михайленко було направлено на амбулаторну судово-психіатричну експертизу в Одеську обласну психіатричну лікарню. У той же день її направили на стаціонарну судово-психіатричну експертизу у Харківську психіатричну лікарню № 15¹¹. Судовий процес над Г. Михайленко мав відбутися 17 листопада 1980 р. Однак через хворобу прокурора був перенесений на 11 грудня. Суд без її участі тривав з 11 по 13 грудня. На суді виступило 20 свідків, більшість із яких указали на її ймовірні психічні розлади. За висновком лікарів їй інкримінували «хронічну шизофренію», що дало підстави суду визнати її неосудною та застосувати примусове лікування в психіатричній лікарні спеціального типу. Таким чином, радянська влада вдалася до одного з найжорсткіших інструментів політичного терору – каральної психіатрії, яка досить часто застосовувалася для придушення дисидентського руху¹².

Загалом Г. Михайленко провела сім років у Казанській спеціальній психіатричній лікарні. Лише в жовтні 1987 р. комісія з Інституту ім. Сербського дозволила перевести її у лікарню загального типу. 22 лютого 1988 р. дисидентку

---

¹⁰ ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 2. Арк. 1–199.

¹¹ ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 1. Арк. 23.

¹² ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 6. Арк. 28–99зв.

перевезли до Одеської психіатричної лікарні № 1, а 11 квітня 1988 р. суд зняв з неї примусове лікування. 19 травня 1988 р. вона була звільнена й проживала з сестрою Парасковією Смолій, яка нею опікувалась. Тільки 17 квітня 1991 р. Г. Михайленко офіційно реабілітували¹³.

Отже, життєва історія Г. Михайленко є яскравим прикладом системних репресій проти української інтелігенції та використання каральної психіатрії як засобу політичного тиску. Її громадянська позиція формувалася в умовах постійного контролю, переслідувань і фабрикацій кримінальних справ. Відданість ідеалам прав людини, підтримка політичних в'язнів, захист української мови та культури зробили її однією з помітних постатей правозахисного руху в Одесі 1960–1970-х рр.

***Паска Ганна. Дисидентка Ганна Михайленко (1929–2015) у протистоянні з радянським режимом.** У статті висвітлено життєвий шлях та дисидентську діяльність Г. Михайленко. Проаналізовано її участь у правозахисному русі, зв'язки з представниками Української Гельсінської групи (УГГ), а також форми громадянського спротиву радянській владі. Особливу увагу приділено репресивним заходам радянських спецслужб проти правозахисниці, зокрема фабрикації кримінальних справ і застосуванню каральної психіатрії як засобу політичного тиску проти активних учасників руху опору.*

***Ключові слова:** Ганна Михайленко, український дисидентський рух, правозахисний рух, Українська Гельсінська група (УГГ), радянський режим, репресії.*

***Paska Hanna. Dissident Hanna Mykhailenko (1929–2015) in opposition to the Soviet regime.** The article highlights the life path and dissident activities of H. Mykhailenko. Her participation in the human rights movement, her connections with representatives of the Ukrainian Helsinki Group (UHG), as well as forms of civil resistance to the Soviet regime are analyzed. Particular attention is paid to the repressive measures of the Soviet special services against the human rights activist, in particular, the fabrication of criminal cases and the use of punitive psychiatry as a means of political pressure against active participants in the resistance movement.*

***Keywords:** Hanna Mykhailenko, Ukrainian dissident movement, human rights movement, Ukrainian Helsinki Group (UHG), Soviet regime, repressions.*

---

¹³ ГДА СБУ в Одеській обл. Спр. 16260-п. Т. 6. Арк. 163–164, 199; Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник : 2-ге видання. Київ : Смолоскип, 2012. С. 491.

Марія Перегінчук

Випускниця спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО ПЕРІОДУ ДРУГОГО УВ'ЯЗНЕННЯ 1972–1983 РР. (НА ПРИКЛАДІ ЗБІРКИ ВІРШІВ «ГРАТОВАНІ СОНЕТИ»)

Одним із дисидентів, що зазнав репресій з боку радянської влади в 1972 р., став Іван Світличний – вихідець із Луганщини, який ввійшов у історію як знаний літературознавець і критик, поет і перекладач. Його вважають одним із найактивніших розповсюджувачів самвидаву та своєрідним моральним лідером, ідеологом національно-демократичного руху в 1960–1970-х рр. Іван Світличний завідував відділом критики журналу «Дніпро». У період з 1957 по 1963 рр. він був молодшим науковим співробітником Інституту літератури Академії наук (АН) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). У 1962–1963 рр. став одним із засновників Клубу творчої молоді в Києві. Одним з перших установив контакт з українською діаспорою на Заході й сприяв поширенню самвидаву¹.

У своїх переконаннях як літературний критик був досить суворий: *«Коли входиш в літературу, чисть черевики! Не забувай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко! Обітри черевики! Ці чудові слова Остапа Вишні, як пересторога для тих, хто переступає поріг літератури, слід би викарбувати на дверях усіх літературних осередків. Так, у поезії не можна триматися, як у побуті. Дома можна ходити у піжамі чи халаті. Йдучи на люди, одягаються пристойніше. Своїм дітям чи теці можна скаржитись на розладнаний шлунок і пояснювати, чому любиш кавун і не любиш солоних огірків. З трибуни загальних*

---

¹ Персоналії. Світличний Іван Олексійович. URL: <https://museum.khpg.org/1113995279> (дата звернення. 07.01.2026).

зборів цього не скажеш. Яким же треба бути зібраним і чистим, які слова добирати, виходячи на всенародну трибуну – перед тисячні очі допитливих читачів! В храмі літератури, в царстві добра і краси, будь-які дріб'язкові розрахунки і вузько-практичні заміри – все одно, що нечищені черевики»².

Вперше І. Світличний був узятий під варту 31 серпня 1965 р., під час першої хвилі арештів. Проте 30 квітня наступного року його звільнили відповідно до ст. 7 Кримінального кодексу (КК) УРСР за відсутністю доказів у скоєнні злочину за ст. 62, ч. I КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»). У період 1966–1971 рр. він активно займається продукуванням самвидаву, зокрема, випустив «Щоденник» уже покійного Василя Симоненка. Вдруге був заарештований у ході січневого погрому 1972 р. через підозру в спілкуванні із діаспорним кур'єром Ярославом Добошем. У ході обшуку в нього вилучили багато самвидавного машинописного матеріалу, зокрема, «Словник українських рим» політв'язня Святослава Караванського. Івана Світличного звинуватили у скоєнні злочину за ст. 62, ч. I КК УРСР. 27–29 квітня 1973 р. відбувалися судові засідання, під час яких йому винесли вирок – 7 років позбавлення волі у колоніях суворого режиму і 5 років заслання. Покарання він відбував у таборах Пермської області, а саме ВС-389/35 і 36. Перебуваючи в неволі дисидент брав активну участь у колективних акціях протесту та голодуваннях, писав власні творчі доробки. Яскравим тому прикладом є книга «Гратовані сонети»³.

«Гратовані сонети» являють собою збірку віршів І. Світличного, що побачила світ у 1977 р. Загальна кількість віршів автора в даній книзі відповідає 98 сторінкам, що в умовах написання в ув'язненні можна вважати дуже вагомим досягненням. Збірка зацікавлює з перших сторінок. Наприклад, у вірші під назвою «Шмон» автор метафорично змальовує процес обшуків з боку каральних служб, що були процесом, при якому не шанувалося морально-етичне право людини на приватність: *«Стою – як мати народила: // Без трусиків, без*

---

² Зінкевич О. З генерації новаторів: Світличний і Дзюба. Балтимор–Торонто: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1967. С. 64.

³ Персоналії. Світличний Іван Олексійович. URL: <https://museum.khpg.org/1113995279> (дата звернення. 07.01.2026).

панталон. // Точнісенько, як Аполлон, // Безличний. А сержант без мила // Поліз у рот, у афедрон. // Пильнує стерво, щоб бацяля // Антирежимности не звля // Гнізда крамоли. Шмон є шмон. // Сержант шмонає по порядку // І кожну латку, кожну складку, // І кожен рубчик, кожен шов. // Штани, труси, матню, калоші, // Немов – пардон – шукає воші, // Та чорта пухлого знайшов»⁴.

Цікавим є вірш під назвою «Жалісний сонет», в якому І. Світличний саркастично змальовує стан судової системи в СРСР, зокрема вчинків суддів, які при винесенні вироку не були об'єктивними, а керувались лише тим, що їм наказувала владна верхівка. Мова про те, що суддя в будь-якому випадку мав засудити обвинуваченого в «антирадянській агітації та пропаганді»: *«Умій суддю свого жаліти, // Тяжкі гріхи йому прости, // Таж він людина, як і ти; // У нього дома жінка, діти. // Їм треба грошей принести, // І треба – ніде правди діти – // З лайна собачого зуміти // Державний злочин довести. // Хотів би ти в тій шкурі бути? // В дугу свій горб і совість гнути? // Собача доля! Зрозумій // І не топчи багно в болото, // Жалій суддю свого, достоту // Як ми жаліємо повій»⁵.*

Вірш «Сон» є показником стійкості автора та віри в краще майбутнє. У ньому він описує тугу за минулим життям, що змінилось на табірну камеру, але водночас зазначає свою готовність до витримки позбавлення волі: *«Куми о десну і о шую. // А шум! А гам! А шал! А шквал! // А сміх і гріх! Дев'ятий вал! // Велике тайнство вершу я, // Гостей спую наповал, // Гостей частую і віниую, // Гуляю браття, розкошую. // І... просипаюсь. Карнавал // закінчено. Параша «вічко» // і грати, впаяні навечно. // Підйом, розхитувач основ! // Нічого. Якось перебуду. // І з ночі знову найде люду, // І все моє почнеться знов»⁶.*

Вірш під назвою «Тюрма» є відмінним прикладом своєрідного «крику душі» автора, в якому він змальовує явище байдужості та прийняття «посланого з гори» як належного, як прототипу «тюрми на свободі». Цілком вірогідно, що

⁴ Світличний І. Гратовані сонети. Сучасність, 1977. С. 17.

⁵ Там само. С. 21.

⁶ Там само. С. 26.

автору боліло це явище, яке було досить поширеним у союзних республіках: *«В тюрмі, за ґратами, в неволі // Мені приснилася... тюрма. // Але не ця. Ні ґрат нема, // Ні варти. І всього доволі. // І світ – ідилія сама. // І люди – стовпище моголів // З кокардами, а серцем голі: // Кричать, а мова в них німа. // Полуда очі заступила. // На світ їм глянути не сила. // Всі ждуть... початку чи кінця! // Відпущення гріхів чи страти? // І гунають об ребра-ґрати // Безвинно-заячі серця»⁷.*

Цікавим є один із підрозділів збірки під назвою «Іменні сонети». В ньому автор виклав вірші, присвячені представникам українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. Такі присвяти своїм однодумцям та колегам в умовах позбавлення волі є відмінним прикладом вірності їм та пам'яті. Один із віршів І. Світличний присвятив В. Симоненку, поету покоління шістдесятників, смерть якого в 1963 р., була спричинена жорстким побиттям представників каральних спецслужб влітку 1962 р.: *«На тебе теж відкрили справу, // Ти не уник свого хреста. // Терпкі згорьовані уста // Не слинили каправу славу // Для всевказівного перста. // Щодня конвоєм на криваву // Безлюдну, юдину розправу // Іде мужича правда-мста. // Щодня таврує – дітись ніде! // Жерців осліплої Теміди // Твій гнів, твій суд, твоє ім'я. // Ти – тут? Я стукаю. Ні звуку. // Ти – тут? Хіба не чуєш стуку! // ... Самотня камера твоя.». Особливо цікавими є рядки від «Щодня таврує ....» до «... твоє ім'я». У них ніби натякає на те, що Комітет державної безпеки (КДБ), який автор асоціює з «Жерцями осліплої Теміди» дуже непокоїть діяльність В. Симоненка за життя. У наступних рядках автор чітко натякає на подальші події, загибель поета: *«Ти – тут? Я стукаю. Ні звуку. // Ти – тут? Хіба не чуєш стуку! // ... Самотня камера твоя»⁸.**

Отже, І. Світличний був одним із найяскравіших учасників українського дисидентського руху другої половини ХХ ст. Це призвело до того, що його постать постійно перебувала в полі зору радянської системи. У ньому та його однодумцях вона однозначно відчувала небезпеку для існування ладу за

---

⁷ Там само. С. 31.

⁸ Там само. С. 44.

радянськими канонами. Операція «Блок», у ході якої І. Світличний та багато його соратників були заарештовані показала наскільки сильним був дисидентський рух, і те, що зламати його – неможливо. Тюремні доробки ув'язнених дисидентів стали прикладом продовження культурницького спротиву радянській системі. Тюремна творчість І. Світличного, зокрема, його поезія, є надзвичайно багатогранною та захоплюючою. У ній літератор дуже майстерно описував реалії буденного життя в СРСР, суспільно-політичні настрої громадян, свої власні переживання, а також чималу увагу приділяв своїм соратникам, присвячуючи їм вірші.

***Перегінчук Марія. Опозиційна поезія Івана Світличного періоду другого ув'язнення 1972–1983 рр. (на прикладі збірки віршів «Гратовані сонети»).** У статті здійснено спробу детального аналізу опозиційної поезії Івана Олексійовича Світличного, вміщеної в його збірці «Гратовані сонети». Наведено коротку біографічну довідку автора, його діяльності та обставин арешту і засудження в 1972–1973 роках, за статтею 62 частиною I КК УРСР «антирадянська агітація та пропаганда». На прикладі декількох віршів, авторкою здійснено спробу їх детального аналізу, що включає в себе виокремлення конкретних подій або явищ, які описував Іван Світличний, його переживань та емоцій, а також пам'яті про своїх колег-дисидентів через присвяти віршів їм.*

***Ключові слова:** дисидентський рух в Україні другої половини ХХ століття, Іван Світличний, січневий погром дисидентів 1972 року, опозиційна поезія, «Гратовані сонети».*

***Perehinchuk Mariia. Opposition poetry of Ivan Svitlychny during the period of his second imprisonment, 1972–1983 (using the example of the collection of poems "Gratovani sonnets").** The article attempts a detailed analysis of the opposition poetry of Ivan Alekseevich Svitlychny, included in his collection "Gratified Sonnets". A brief biographical note is given on the author, his activities and the circumstances of his arrest and conviction in 1972-1973, under Article 62, Part 1 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR "anti-Soviet agitation and propaganda". Using the example of several poems, the author attempts a detailed analysis of them, which includes the isolation of specific events or phenomena that Ivan Svitlychny described, his experiences and emotions, as well as the memory of his fellow dissidents through the dedication of poems to them.*

***Keywords:** dissident movement in Ukraine in the second half of the 20th century, Ivan Svitlychny, January pogrom of dissidents in 1972, opposition poetry, "Sonnets from Behind Bars".*

Вікторія Попович

Студентка I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ДОСВІД ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У резолюції «Зниклі безвісти, військовополонені та цивільні в ув'язненні внаслідок агресії Російської Федерації проти України», ухваленій 2 жовтня 2024 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи зазначалося, що станом на 18 вересня 2024 р. 65 956 військовослужбовців та цивільних осіб були зареєстровані як зниклі безвісти або захоплені. У проміжку з 24 лютого 2022 р. та 17 вересня 2024 р. з російського полону звільнили 3 672 особи, включно із 168 цивільними особами¹.

З початку повномасштабного вторгнення станом на 1 листопада 2025 р. відбулося 69 обмінів військовополоненими, в ході яких звільнено 6235 осіб, з яких 5976 чоловіків (5648 військових та 323 цивільних) та 259 жінок (210 військових та 49 цивільних). Ця статистика не враховує звільнених у межах Стамбульських угод, що налічує близько 2000 осіб. Варто відзначити, що тільки за 10 місяців 2025 року було звільнено більше половини від загальної кількості бранців, звільнених за весь період війни. Однак, незважаючи на достатньо успішні результати звільнення українських бранців у 2025 р., усе ж точна кількість українських полонених на тимчасово окупованих територіях та в місцях утримання в Росії досі залишається невідомою².

---

¹ Missing persons, prisoners of war and civilians in captivity as a result of the war of aggression of the Russian Federation against Ukraine : Resolution 2573 (2024).

² Захаров Є. Скільки українських бранців у ворожих місцях несвободи і де саме вони знаходяться? *t4pua.org*. URL: <https://t4pua.org/2956> (дата звернення: 10.12.2026).

У статтях 13, 17 та 87 Женевської конвенції про поводження із військовополоненими катування, а також жорстоке поводження категорично забороняється, оскільки це вважається порушенням міжнародного права. Про заборону катувань та належне поводження йде мова також у ст. 7 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання³. Зокрема, у статті 14 Женевської конвенції зазначено, що із жінками потрібно поводитися із повагою, що зумовлена їх статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками⁴.

У російському полоні досі перебувають, окрім чоловіків, сотні жінок, серед яких не тільки військовослужбовиці, а й цивільні. Хтось потрапив у полон ще у 2014 р., коли відбулася окупація Криму й територій Донецької та Луганської областей, інші – під час повномасштабного вторгнення. За даними Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими в Росії, а також на тимчасово окупованих територіях досі можуть утримувати близько 400 жінок. Однак це тільки ті, чиє перебування у полоні вдалося підтвердити. Реальні ж цифри можуть бути значно більшими⁵.

Серед жінок, що опинилися у російському полоні була Мар'яна Чечелюк – слідча із Маріуполя, що разом зі своєю сестрою ховалася від обстрілів на Азовсталі. Представники ООН та Червоного Хреста обіцяли вивезти сестер до Запоріжжя, однак зрештою відправили їх на фільтрацію до селища Безіменне. Сестру слідчої вдалося вивезти, а сама Мар'яна потрапила до російського полону, де провела 2 роки. Вона повернулася до України в рамках обміну полоненими, що відбувся 31 травня 2024 р. В інтерв'ю YouTube-каналу «Ramina» дівчина розповіла про те, що в автобусах вони дізналися, що їх везуть

---

³ Гелемей Ю. М. Становище військовополонених в сучасній російсько-українській війні та захист їх прав організацією об'єднаних націй. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 91. Ч. 5. С. 91–92.

⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 10.12.2026).

⁵ Михалюк О. Від «Азовсталі» до катівень Таганрога: історії українок, які пройшли російський полон. *FREEДОМ*. URL: <https://uatv.ua/uk/vid-azovstali-do-kativen-taganroga-istoriyi-ukrayinok-yaki-projshly-rosijskyj-polon/> (дата звернення: 10.12.2026).

на фільтрацію. Після виходу із Азовсталі вона опинилася у ізоляторі слідчого утримання в Донецьку. *«Я там просиділа майже два місяці. Це була невеличка камера. Там було дуже холодно, хоча вже стояла весна. Були тільки матраци, тобто ні ковдр, нічого. Там були маленькі такі пляшечки 0,5. Вода в крані була просто крижаною. І я пам'ятаю, що набирала воду в пляшку, на ніч клала її на тіло, за ніч гріла тілом. Зранку прокидалася, цією водою вмивалася і підмивалася»,* – згадує Мар'яна⁶.

Мар'яну етапували згодом до міста Камишин, що в Росії, там три місяці її тримали в одинарній камері та принижували. Дівчина також зізналася, що двічі намагалася здійснити самогубство, однак через постійний жорсткий нагляд вони зазнали невдачі. Саме там пройшов перший допит, під час якого її розпитували, чи є родичі та близькі у дівчини, що служать у війську, зокрема в таких батальйонах, як «Азов», «Айдар», «Кракен» тощо. Згодом дівчину переправили до Таганрога, де найгіршим, як згадувала Мар'яна, було чути постійні знуцання над українськими захисниками. Далі була жіноча колонія в окупованому Маріуполі, де полонених спонукали писати заяви на російське громадянство. Там її змушували сапати та копати город, а також розбирати завали. Загалом за час свого полону Мар'яна змінила 7 тюрем⁷.

Однією із жінок-військовослужбовиць, що потрапили в російський полон, була Інга Чекінда, що служила у 1-му батальйоні морської піхоти, коли розпочалося повномасштабне вторгнення. Жінка долучилася до боїв за Маріуполь, де під час оборони міста 28 лютого 2022 р. її взяли у полон із іншими захисниками. У полоні вона провела пів року і змінила 4 місця позбавлення волі. Вона була в Оленівці, СІЗО №2 у Таганрозі, у жіночій колонії у Валуйках, а також у Малій Локні. Першою була Оленівка, однак там вони пробули недовго – їх одразу перевезли до СІЗО № 2 у Таганрозі. Саме там, як згадує жінка, почалося пекло. Про знуцання та полон жінка розповіла в інтерв'ю для каналу «Слідство.

---

⁶ RAMINA. «В полоні приховували, що ми пара, поки не здали свої». Слідча з Маріуполя та боєць АЗОВ, 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=pYqQuoxuqK8> (дата звернення: 10.12.2026).

⁷ Там само.

Інфо». *«Перші два дні нас не чіпали. Росіяни виводили два рази на перевірку – зранку і ввечері. Там тюремники ще могли познуватися. Били по ногах, щоб розводили їх дуже широко, і ти не маєш права зводити. Ти стоїш і таке враження, що у тебе зараз хребет трісне на дві частини»,* – поділилася жінка⁸.

Інга розповіла, що їй погрожували зґвалтуванням посестри, з якою вона перебувала в одній камері, якщо вона не розкриє бажану інформацію. Росіяни допитували про місце її народження, їм не сподобалося, що вона народилася у Литві, тушили цигарки об шкіру, змушували співати російський гімн та постійно жорстоко били. 17 жовтня 2022 р. відбувся черговий обмін полоненими, серед звільнених була й Інга. Після звільнення з полону вона була нагороджена орденом III ступеня «За мужність»⁹.

У полоні провела сім місяців Лариса Кучеренко, що була колишньою військовослужбовицею Національної гвардії України. Її разом із чоловіком та сином схопили в Маріуполі у 2022 р. У інтерв'ю британському виданню «The Telegraph» вона поділилася пережитим. Спочатку жінку утримували у Оленівці, а пізніше в СІЗО. Жінок змушували стояти у камері по 12 годин, в душ заводили із мішком на голові, а перед чоловіками-наглядачами змушували проходити повністю оголеними. Лариса згадувала, що якимось її загнав у кут наглядач і бив металевою жердиною по нозі, де згодом утворилася гематома, однак їй було відмовлено у медичній допомозі¹⁰.

Серед інших жінок, військовослужбовиць і цивільних, що свідчили про тортури та катування у полоні – бойова медикиня Валентина Зубко, молодша сержантка 56-ї окремої механізованої бригади Сніжана Остапенко, правозахисниця Людмила Гусейнова, вчителька математики Вікторія Андруша,

---

⁸ Слідство.Інфо. Розслідування, репортажі, викриття. «Він каже: бери молоток, смокчи. Я робила це і плакала»: що переживають українки в тюрмах росіян ENG, 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IEA2F862ty4> (дата звернення: 10.12.2026).

⁹ Там само.

¹⁰ Ukrainian female POWs tortured and paraded naked through the snow by Russian troops. Exclusive: Four women tell The Telegraph about the campaign of abuse they were subjected to in captivity. *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/global-health/women-and-girls/ukrainian-female-pows-tortured-and-paraded-naked-by-russian/> (дата звернення: 10.12.2026).

фельдшерка військового госпіталю Вікторія Обідіна та десятки інших українських жінок.

Отже, у російському полоні, незважаючи на численні обміни, досі перебувають сотні українських цивільних жінок, а також військовослужбовиць. Дослідження досвіду українських жінок у полоні демонструє їх надзвичайну стійкість при зіткненні з нелюдськими умовами утримання, знущаннями й катуваннями. Крім загального тиску, жінки зазнають специфічного гендерно зумовленого насильства, зокрема відсутності базових засобів гігієни, сексуального насильства, приниження гідності. Їх історії показують, що росіяни повністю порушують Женевську конвенцію, що регулює поводження з військовополоненими. Цей досвід вимагає ретельної фіксації для висвітлення злочинів Росії, підтвержує необхідність посилення механізмів міжнародного контролю за місцями несвободи, а також актуалізує питання про відповідальність за гендерно зумовлені злочини війни. Саме тому пріоритетом державної політики має стати всебічна підтримка з боку держави для звільнених жінок – медична, соціальна та психологічна.

Попович Вікторія. Досвід жінок-військовополонених в умовах російсько-української війни. У статті подано короткий опис становища військовополонених, зокрема жінок, в умовах розгортання російсько-української війни. Описано конкретний пережитий досвід перебування у полоні таких військовослужбовиць і цивільних жінок, як Мар'яна Чечелюк, Інга Чекінда, Лариса Кучеренко, Валентина Зубко, Сніжана Остапенко, Людмила Гусейнова, Вікторія Андруша та Вікторія Обідіна.

Ключові слова: військовополонені, військовослужбовиці, полон, російсько-українська війна, Мар'яна Чечелюк, Інга Чекінда, Лариса Кучеренко, війна.

Popovych Viktoriia. The experience of female prisoners of war in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The article provides a brief description of the situation of prisoners of war, in particular women, in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The specific experience of being in captivity of such military and civilian women as Maryana Checheliuk, Inha Chekinda, Larysa Kucherenko, Valentyna Zubko, Snizhana Ostapenko, Liudmyla Huseinova, Viktoriia Andrusha and Viktoriia Obidina is described.

Keywords: prisoners of war, military, captivity, Russian-Ukrainian war, Maryana Checheliuk, Inha Chekinda, Larysa Kucherenko, war.

Вікторія Трінчук

Студентка III курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

«ЗГОРІЛИ НОТИ, ОДНАК НЕ КОХАННЯ»: ПЕРІОД ЗАСЛАННЯ ПОДРУЖЖЯ ВАСИЛЯ ТА НАТАЛІЇ БАРВІНСЬКИХ

Історія заслання видатного українського композитора, диригента, піаніста, музичного критика Василя Барвінського та його дружини Наталії Пулюй-Барвінської – доньки славнозвісного фізика Івана Пулюя – належить до трагічних сторінок нашої історії. Репресії радянської влади проти подружжя є показовим свідченням механізмів переслідування українських митців у тоталітарній системі.

Кримінальну справу проти родини Барвінських було розпочато в 1948 р. Уже 28 січня 1948 р. В. Барвінському виписали ордер на арешт. Приводом стали звинувачення подружжя В. і Н. Барвінських в агентурній діяльності, висунуті колишнім гаупштурмфюрером СС Гербертом Кнорром, який під час німецької окупації спостерігав за мистецьким життям Львова та діяльністю УГКЦ, у ході судового процесу 27–29 січня 1948 р. над братом композитора – лікарем Олександром Барвінським¹. Хоча ще у вересні 1944 р. секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький доповідав М. Хрущову про те, що нібито В. Барвінський у період німецької окупації показав своє антирадянське обличчя і відкрито заявляв про нетерпимість до всього російського². А в серпні 1947 р. він же в листі до Л. Кагановича писав про необхідність арешту композитора³.

¹ Загнітко К. Як фабрикувалася «Справа В. Барвінського» (на матеріалах кримінальної справи з архіву СБУ). *Українська музика: науковий часопис*. Львів: ЛНМА імені М. В. Лисенка, 2018. Вип. 4 (30). С. 179–180.

² Доповідна записка Львівського обкому КП(б)У в ЦК КП(б)У про політичні настрої української інтелігенції Львова в 1941–1944 рр. 8 вересня 1944 р. *Реабілітовані історією, Львівська область. Кн. 1*. Львів: Астролябія, 2009. С. 168.

³ Інформація Львівського обкому КП(б)У про інтелігенцію Львівщини та контингент вступників у львівські вищі навчальні заклади. 18 серпня 1947 р. С. 324.

Постать В. Барвінського стала об'єктом уваги радянських каральних органів не просто так. По-перше, він походив із впливової інтелігентної родини Барвінських, добре знаної на території Галичини. По-друге, композитор посідав високе керівне становище в регіоні, адже був директором Львівської державної консерваторії⁴.

На момент арешту В. Барвінський перебував у Києві, куди прибув на організаційні збори «Всесоюзного товариства з поширення політичних і наукових знань». У ніч з 28 на 29 січня 1948 р. агент МДБ затримав Василя Олександровича на вул. Володимирській та попросив сісти до нього в авто для з'ясування деяких справ, після чого відвіз композитора в Міністерську в'язницю, де йому й пред'явили ордер на арешт, підписаний прокурором УРСР Р. Руденком⁵.

Василя Барвінського звинувачували по трьох напрямках: як агента англійської розвідки, як агента гестапо та як активного і довголітнього члена ОУН⁶. Наталію Барвінську також заарештували. У секретній депеші було вказано, що із 1939 р. вона співпрацювала з німцями, а в 1941 р. до співпраці долучився і її чоловік⁷. Насправді ж кримінальна справа проти подружжя була сфабрикована та не мала міцної доказової бази.

Щоб зламати композитора морально та змусити його дати потрібні свідчення, слідчий, зважаючи на м'який характер чоловіка, закидав йому, що дружина Наталія та брат Олександр нібито зізналися в тому, що насправді батьком дітей Василя є Олександр. В. Барвінський з цього приводу згадував: *«Незважаючи на мої прохання залишити розмови на цю тему, яка не має жодного відношення до пред'явлених мені звинувачень, він з якоюсь садистською*

---

⁴ Загнітко К. Як фабрикувалася «Справа В. Барвінського»... С. 180.

⁵ Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР). Ф. 11. Збірка документів Львівської організації Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Т. 33. Спогади учасників та очевидців подій ХХ ст. «Повідомлення до Комісії Президії Верховної Ради СРСР від Барвінського Василя від серпня 1956 р.». Арк. 14. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/24246> (дата звернення: 03.02.2026).

⁶ Там само. Арк. 18.

⁷ Загнітко К. Як фабрикувалася «Справа В. Барвінського»... С. 181.

насолодою влітав свої чергові огидні вигадки в хід слідства протягом 5-ти місяців»⁸.

Слідчий записував свідчення В. Барвінського так, як вважав за потрібне, не брав до уваги й не заносив до протоколу факти чи імена свідків, названі композитором на свою користь. А перекладачка, надана для очної ставки з Г. Кнорром, погано володіла німецькою мовою та здійснювала неправильний переклад⁹. До композитора застосовували фізичну силу: через побої він утратив слух на ліве вухо, а на другому році слідства на кілька років утратив пам'ять. Втративши віру в можливість добитися чогось у слідчого, В. Барвінський підписував спотворені і фальшиві протоколи, щоб якомога швидше домогтися суду. Подружжя Барвінських судила Особлива нарада НКВС – позасудовий орган, що займався позасудовим розглядом справ без участі свідків та обвинуваченого¹⁰.

Кримінальна справа містить підпис В. Барвінського від 1 липня 1948 р., за яким він дозволив спалити тільки 5 нотних зошитів, привезених з собою в Київ. Проте були спалені і його музичні рукописи у Львові, що зберігалися у Львівській консерваторії. Це стало для нього непоправною втратою – творчий доробок митця, створенню якого він присвятив усе своє життя, був знищений¹¹. У Львові говорили, що до спалення рукописів композитора доклався його заступник С. Павлюченко¹².

Василь та Наталія Барвінські протягом 10-ти років відбували покарання в сусідніх мордовських таборах (станція Потьма, селище Явас), довгий час не знаючи про це. Умови їхнього перебування в таборах були жахливі. Анна Гошко-Кіт, що відбувала покарання разом із Н. Барвінською, залишила спогади про умови перебування в жіночих таборах. Їхній раціон складали вівсяна чи ячмінна каша та щі, двічі на рік отримували котлету. Одягали чорні сукенки з великими

⁸ АЦДВР. Ф. 11. Т. 33. Арк. 15–16.

⁹ Там само. Арк. 1.

¹⁰ Конашевич-Сагайдачний В. Зустріч. *Музика*. Київ, 1991. Вип. 5 (275). С. 19.

¹¹ Загнітко К. Як фабрикувалася «Справа В. Барвінського»... С. 187–188.

¹² Антонович А. Смерть і похорон композитора Василя Барвінського. Екран. Чикаго, 1979. Ч. 104–105. С. 11.

білими номерами на спинах, чорні бушлати з білими номерами на плечах, чорні панчохи, за взуття слугували занадто великі кирзові черевики. Спали на нарах у холодних бараках¹³. У вільний від роботи час Н. Барвінська працювала над постановками класичних драматичних українських п'єс із колишньою ученицею композитора Галиною Грабець, яка також відбувала покарання¹⁴.

Василь Барвінський важко переживав заслання: сумував за дружиною, дітьми, згадував про багатодесятилітню музичну працю. Часом приходила думка накласти на себе руки, але, як пізніше згадував композитор «...*Тільки молитва і віра в мою непохитну любов до дружини врятувала мене від цього!*»¹⁵. В. Барвінському заборонили писати ноти і грати на піаніно, але попри це з допомогою добрих людей йому вдавалося таємно займатися улюбленою справою. Саме так було створено «Думку», яку Г. Грабець пізніше все-таки вдалося вивезти на волю. Лише після смерті Й. Сталіна композитору дозволили грати й компонувати¹⁶. Тож згодом він очолив гурток художньої самодіяльності, був диригентом українського хору, про що Гансу Пулюю переповідав звільнений полковник фон Тарбук. Звідси довідуємося й про те, що В. Барвінський відбував покарання разом з митрополитом Йосипом Сліпим¹⁷.

Після повстань у Норильському і Воркутинському таборах, коли табірні умови дещо пом'якшилися, Василю й Наталії дозволили побачення. Таку очікувану зустріч, що відбулася в 1955 р., описала Анна Гошко-Кіт: «...*Відчинилися ворота – конвоїри і чергові впустили мужчину. Дійшов до нас старий, дуже худий чоловік, який губився у величезному чорному бушлаті. Тяжко пересував ноги, але поспішив кроку. Шляхетне лице ясніло радістю. З галантністю поцілував свою дружину в одну та другу руку. Сльози котилися обом. Він ніжно обняв стареньку, тонкою рукою гладив по голові і витирив то*

---

¹³ Кіт А. Зустріч у неволі. *Євшан-зілля*. Львів, 1989. № 5. С. 190.

¹⁴ Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади / Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер [та ін.]. Кн. 1 . Львів : Просвіта, 1993. С. 432.

¹⁵ АЦДВР. Ф. 11. Т. 33. Арк. 17.

¹⁶ Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади / Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер [та ін.]. Кн. 1 . Львів : Просвіта, 1993. С. 432.

¹⁷ Пулюй О. Г. Осінь 1939. 3 листів польової пошти. *Вісті Комбатанта*. URL: <https://komb-aringwar.blogspot.com/2009/06/1939.html> (дата звернення: 07.02.2026).

її, то свої сльози...» А коли чергові провели їх до їдальні, де стояло старе піаніно, то вони довго грали тужливі мелодії, розмовляючи зрозумілою для них мовою музики¹⁸.

З часом ув'язненим дозволили частіше писати листи. Колишня учениця Барвінського О. Пясецька-Процишин, яка листувалася з ним у період його перебування в Мордовії, згадувала, що найбільше композитор цікавився мистецьким життям Львова і подальшою долею своїх учнів¹⁹. В одному зі своїх листів він писав: *«Тут не дуже люблять тих, хто іде за голосом свого сумління. Без взгляду на наслідки. Як[би] я сказав, що мене правильно засудили, що я щось жалує і т. д., то може б і «пробачили» мені. – Та я не можу що інше відчувати, а що інше говорити»*²⁰. Звідси метафора «згорілих нот» полягає в тому, що матеріальні сліди мистецтва – музичні рукописи композитора – можуть бути знищені, але духовну сутність знищити неможливо.

Після звільнення Барвінських хотіли відправити в будинок престарілих у Сибірі, але подружжя домоглося свого повернення додому – до Львова. Протягом останніх років життя В. Барвінський працював над відновленням своїх спалених творів та доглядав за паралізованою дружиною²¹.

Таким чином, історія заслання подружжя Барвінських демонструє роль особистісного чинника в історії та ілюструє цілеспрямовану політику знищення радянською владою українського культурного середовища. Їхнє кохання постає символом нездоланності творчого духу, що навіть у найскладніших обставинах зберігає здатність протистояти випробуванням.

Трінчук Вікторія. *«Згоріли ноти, однак не кохання»: історія заслання подружжя Василя та Наталії Барвінських.* У статті коротко висвітлено основні аспекти сфабрикованої кримінальної справи проти Василя та Наталії Барвінських, обставини арешту та методи психологічного й фізичного тиску, що застосовувалися під час слідства. Описано період 10-річного перебування подружжя в мордовських таборах (ГУЛАГ), умови їхнього побуту та роль творчості й взаємної підтримки у збереженні моральної стійкості.

¹⁸ Кіт А. Зустріч у неволі... С. 191.

¹⁹ Лесик Д. Листи Василя Барвінського з Мордовії. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство.* Івано-Франківськ, 2004. Вип. 6. С. 97.

²⁰ Там само. С. 98.

²¹ Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади / Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер [та ін.]. Кн. 1 . Львів : Просвіта, 1993. С. 432–433.

Ключові слова: Василь Барвінський, Наталія Барвінська-Пуллоу, репресії, тоталітарна система, ГУЛАГ, українська музична культура.

Trinchuk Viktoriia. *«Manuscripts Burned, but Love Remained»: The Story of Exile of the Spouses Vasyl and Nataliia Barvinsky.* The article briefly outlines the main aspects of the fabricated criminal case against Vasyl and Nataliia Barvinsky, the circumstances of their arrest, and the methods of psychological and physical pressure used during the investigation. It describes the ten-year period of the couple's imprisonment in the Mordovian camps (GULAG), their living conditions, and the role of creativity and mutual support in maintaining their moral resilience.

Keywords: Vasyl Barvinskyi, Nataliia Barvinska-Puliui, repressions, totalitarian system, GULAG, Ukrainian musical culture.

Ольга Харченко

Студентка IV курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЕВОЛЮЦІЯ СТАТУСУ «ПОЛІТВ'ЯЗНЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ВІД ПІДПІЛЬНОГО САМВИДАВУ 1970-Х РР. ДО СТРАТЕГІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Явище політичного ув'язнення в історико-правовому контексті України зазнало складних змін, відображаючи еволюцію розвитку української державності та фактори, що загрожували її існуванню. Якщо в другій половині ХХ ст. поняття «політичний в'язень» було насамперед категорією морально-етичного та ідеологічного вибору дисидентства в рамках тоталітарної системи, то в умовах сучасної російсько-української війни воно набув рис засобу зовнішньої агресії та елемента гібридної війни. Актуальність дослідження зумовлена радикальною зміною парадигми: від боротьби за права людини в рамках радянської тоталітарної системи 1970-х рр. українське суспільство сьогодні перейшло до розробки комплексних стратегій припинення окупації та звільнення тисяч громадян, які стали жертвами систематичного державного терору Росії.

У 1970-х рр. статус політичних в'язнів в УРСР не мав жодної правової основи в законодавстві Радянського Союзу. Влада заперечувала існування засуджених за переконання, використовуючи замість цього статті про «антирадянську агітацію і пропаганду» (ст. 62 Кримінального кодексу (КК) СРСР) або «поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад» (ст. 187-1 КК СРСР)¹.

---

¹ Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. С. 174–175.

Основним джерелом формування статусу цього періоду був самвидав, насамперед журнали «Український вісник» і «Хроніка поточних подій». Саме на сторінках цих видань набув широкого розповсюдження термін «в'язень сумління». Він був запроваджений Amnesty International, який активно перейняли українські правозахисники. Дискурс 1970-х рр. ґрунтувався на правовому легалізмі: члени Української Гельсінської групи (УГГ) послали на Загальну декларацію прав людини та Заключний акт Європейської конференції з безпеки та співробітництва (1975)².

Статус політичного в'язня на той час був актом внутрішньої свободи. В'язні радянських таборів, зокрема В'ячеслав Чорновіл, розробили «статус політичного в'язня», який передбачав *«відміну примусової праці та скасування, обмежень у листуванні, відмову від табірної одягу, носіння табірної бірки, відвідування політзанять»*³. Це була стратегія самовизначення, яка протиставляла себе спробам режиму маргіналізувати дисидентів як «злочинців» або «психічно хворих».

Зміна статусу політв'язня відбулася через канали т. зв. «тамвидаву». Інформація про тривалість ув'язнення, стан здоров'я та тортури була передана Західному світу, де українська діаспора та міжнародні організації здійснювали тиск на радянське керівництво. Як зазначає історик Г. Касьянов, саме оприлюднення інформації було першою ефективною стратегією захисту, яка перетворила «об'єкт репресій» на «суб'єкта міжнародної політики»⁴. Політичний в'язень 1970-х рр. є символом ідеологічної непохитності, чия особиста жертва була спрямована на делегітимізацію радянського режиму.

Після 1991 р. термін «політичний в'язень» на деякий час зник з активного вжитку, асоціюючись лише з процесами реабілітації жертв сталінських і пізньорадянських репресій. Однак у 2000-х рр., у зв'язку з

---

² Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. С. 105, 112–115.

³ Хейфец М. Українські силуети. Diasporiana Електронна бібліотека. Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції та розсіяння. С. 45. URL: <https://diasporiana.org.ua/memuari/14665-heyfets-m-ukrayinski-silyueti/> (дата звернення: 03.02.2026).

⁴ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. С.155–156.

внутрішньополітичними кризами в Україні, були зроблені спроби відродити це поняття для опису переслідувань опозиційних політиків. Це призвело до певного розмивання наукового та юридичного визначення, де політична доцільність іноді брала верх над критеріями захисту прав людини⁵.

З початком окупації Криму та збройної агресії на Донбасі поняття «політичний в'язень» набуло нового значення. Тепер воно є частиною державної політики України та міжнародного гуманітарного права. Сучасний дискурс розрізняє дві категорії: «політичні в'язні» (особи, засуджені в Російській Федерації та окупованому Криму за свої переконання, етнічну або релігійну приналежність) та «заручники» / «в'язні» (військовослужбовці та цивільні особи, які були взяті в полон у зоні бойових дій)⁶.

На відміну від 1970-х рр., статус «політичного в'язня» сьогодні закріплений законом. Закон України «Про соціальний та правовий захист осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення волі внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» (2022 р.) формалізував процедуру, на підставі якої особа визнається жертвою переслідувань. Це дозволяє державі надавати правову допомогу та соціальну підтримку, що було неможливо в період приховування⁷.

Розвиток стратегій звільнення політичних в'язнів свідчить про перехід від окремих випадків обміну або очікування закінчення терміну покарання в 1970-х рр. до складної багаторівневої структури, яка сформувалася в умовах сучасної агресії Росії. Сучасна модель захисту поєднує персоналізацію міжнародного права через цільові резолюції ООН та ПАРЄ, інституціоналізацію списків санкцій проти виконавців репресій за логікою відомого «Акту Магнітського» та через масштабні цифрові кампанії солідарності, які перетворюють їх на активних суб'єктів міжнародної політики. На відміну від радянського періоду, сьогодні Україна застосувала політико-правову формулу «всіх на всіх», закріпивши

---

⁵ European Human Rights Advocacy Centre (EHRAC). URL: <https://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2021/09/EHRAC-Litigating-Article-18-Cases-UKR-1.0.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

⁶ Українська Гельсінська спілка з прав людини. С. 20–23. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Viazni-Viny-mizhnarodna-praktyka.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

⁷ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20> (дата звернення: 03.02.2026).

статус в'язнів на законодавчому рівні як невід'ємну частину державної стратегії безпеки⁸.

Отже, вивчення еволюції статусу політичних в'язнів в Україні відображає шлях народу від перебування у лабетах тоталітарного гніту до суб'єкта, що бере участь у міжнародній арені. Досвід самоорганізації 1970-х рр. став основою, на якій виросла сучасна школа захисту прав людини в Україні. Сьогоднішня стратегія звільнення є поєднанням традиційного легалізму захисту прав людини, широкої публічної дипломатії та жорсткого санкційного тиску. Головна зміна полягає в тому, що держава Україна перетворилася з репресивного апарату на головного захисника своїх ув'язнених громадян.

Харченко Ольга. Еволюція статусу «політв'язня» в українському дискурсі: від підпільного самвидаву 1970-х рр. до стратегії звільнення в умовах сучасної російсько-української війни. У статті аналізується еволюція поняття «політичний в'язень» в соціальному, політичному та правовому просторі України. Досліджується перехід від морально-етично визначеного статусу в середовищі дисидентів 1970-х рр. до інституціоналізації та міжнародного правового інструментарію в умовах сучасної агресії Росії.

Ключові слова: політв'язень, дисидентський рух, самвидав, права людини, російсько-українська війна, деокупація.

Olga Kharchenko. The evolution of the status of “political prisoner” in Ukrainian discourse: from underground samizdat in the 1970s to the strategy of release in the context of the current Russian-Ukrainian war. The article analyzes the change in the concept of “political prisoner” in the social, political, and legal space of Ukraine. It examines the transition from a morally and ethically defined status among dissidents in the 1970s to institutionalization and international legal instruments in the context of Russia's current aggression.

Keywords: political prisoner, dissident movement, samizdat, human rights, Russian-Ukrainian war, de-occupation.

---

⁸ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20/paran188#n188> (дата звернення: 03.02.2026).

Андрій Ципуга

Аспірант за спеціальністю «Історія та археологія» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОПАНАС ЗАЛИВАХА В УВ'ЯЗНЕННІ (1965–1970 РР.)

Опанас Заливаха – український художник-шістдесятник, дисидент і активний учасник національно-культурного відродження 1960-х рр. Народжений 1925 р., він пройшов складний життєвий шлях, що включав досвід виживання в умовах Голодомору 1932–1933 рр., навчання в мистецьких закладах і формування як самобутнього митця. О. Заливаха належав до кола української інтелігенції, яка відкрито виступала проти політики русифікації та обмеження національної культури в СРСР. За свою громадянську позицію та участь у дисидентському русі він зазнав переслідувань з боку радянських каральних органів, у 1965 р. його заарештували, наступного року засудили до 5 років позбавлення волі. Його постать є важливою для розуміння взаємозв'язку між культурним спротивом і політичним дисидентством в Україні другої половини ХХ ст.

Після арешту О. Заливахи й судового процесу над ним шістдесятник був ув'язнений у мордовських виправно-трудовах колоніях (ВТК). Умови позбавлення волі зумовили звуження можливостей його суспільної активності, однак не припинили її повністю.

Після смерті Сталіна ГУЛАГ перестав бути місцем рабської праці мільйонів людей та центром радянської економіки. Ця система таборів була ліквідована в 1960 р. і замінена на виправно-трудова колонії. У період неосталінізму політв'язні стали окремою категорією осіб, що перебували в колоніях за опозиційність до радянського режиму. З ними поводилися відповідно: тримали окремо від кримінальних злочинців, давали іншу уніформу, встановлювали інший режим. Кількість політв'язнів порівняно з кількомільйонним контингентом ув'язнених у сталінський період становила

декілька десятків тисяч осіб, які відбували покарання в Мордовії і Пермській області¹.

Упродовж травня – липня 1966 р. відбулося етапування О. Заливахи до мордовських ВТК². Художника везли до Мордовії разом із Валентином Морозом, який тоді вів щоденник і вчив німецьку мову³. Термін покарання О. Заливаха відбував у колонії № 11 (385-II) у с. Явас Мордовської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (МАРСР), яка належала до Дубравного управління ВТК. Доповідна записка КДБ 28 грудня 1966 р. свідчить, що, незважаючи на «ідеологічне перевиховання», художник не змінив своїх національних переконань⁴.

Режим утримання в'язнів у ВТК мав сприяти «перевихованню» представників руху опору в рамках радянської ідеології. Ізоляція від суспільства, комплекс вимог, правил, обмежень, заборон, які формували особливий порядок життєдіяльності в умовах відбування покарання, «табірний» побут, інші методи карального впливу мали перетворити дисидентів на законослухняних громадян. Тривалий період перебування за ґратами негативно впливав на фізичне та психічне здоров'я політв'язнів. Однак саме у ВТК шістдесятники консолідувалися й перебували в ув'язненні у рамках взаємодопомоги та відтворення окремих елементів життя на волі, намагалися дотримуватися християнських традицій⁵. Саме тому проведені роки в колонії для О. Заливахи не стали «втраченим часом», а рубіжним періодом становлення особистості,

---

¹ Епплбом Е. Історія ГУЛАГу / Пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 408–409.

² Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 152.

³ Овсієнко В. Інтерв'ю Опанаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху* / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 87.

⁴ Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 152–153.

⁵ Бажан О.Г. Українські дисиденти в умовах радянської кримінально-виконавчої системи. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2022. Т. 5. С. 40–42.

цінностей, знань та моральних установок, які в подальшому визначали громадську позицію та суспільну діяльність⁶.

Відносини політв'язнів із адміністрацією ВТК були продовженням протистояння між дисидентами та радянською владою в цілому. Щоденний моральний тиск із боку керівництва ВТК мав на меті послабити боротьбу шістдесятників проти влади в умовах ув'язнення. Варто відзначити наявність особистісного підходу адміністрації в місцях позбавлення волі щодо в'язнів. За умови співпраці, відсутності конфліктів та зв'язків із «неблагонадійними» особами в'язень міг сподіватися на полегшення становища. У разі відсутності таких критеріїв поведінки в'язнів карали карцером, позбавленням права відвідування тюремного магазину, отримання посилок, щорічного побачення, забороною листування. Це супроводжувалося частими викликами до керівництва, обшуками, вилученням дозволених речей⁷.

У другій половині 1960-х рр. режим у колоніях був відносно сприятливий, що пояснювалося полегшенням його в період десталінізації та розрахунком радянської влади послабити опір політв'язнів⁸. У кінці 1960-х рр. дисциплінарні вимоги стали більш жорсткими у зв'язку з відходом від десталінізації та посилення діяльності радянських каральних органів: проводилися постійні пошуки з вилученням літературних та живописних творів. Дозволялося витратити в тюремному магазині лише до 5 рублів на місяць⁹. У мордовських колоніях норми харчування становили 2,4 тис. калорій на добу, тобто були відверто недостатніми для підтримки життя в'язнів. Їжа була зіпсована і дуже низької якості. Щоб ізолювати осіб, які перебували в місцях позбавлення волі, їм

---

⁶ Секо Я. Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 98.

⁷ Там само. С. 100–101.

⁸ Секо Я. Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 99; Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981) / Передмова Н. Світличної; супров. стаття В. Гришка. Детройт : Видавництво «Українські вісті», 1983. 352.

⁹ Глібчук У. Зв'язок між земним і небесним. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха* / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 149; Русин І.І. Невільничі мандри / вступна стаття В.В. Овсієнка; малюнки О.І. Заливахи. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 53, 96.

було дозволено надсилати не більше, ніж два листи за місяць; заборонялося отримувати посилки з цигарками та продуктами. Як згодом писав В. Мороз, основна мета адміністрації колоній полягала у знищенні людської гідності та ламанні волі політв'язнів, змушуванні співпрацювати з КДБ¹⁰.

Опанас Заливаха перебував в одній колонії разом із вчителем Михайлом Озерним з Івано-Франківської області, засудженим на три роки, а також львівським дисидентом Богданом Горинем. Згодом до колонії перевели одного з учасників підпільної організації Український національний фронт (УНФ) Ярослава Лесіва. В умовах позбавлення волі О. Заливаха познайомився з учасником оунівського підпілля Михайлом Сорокою, який був довголітнім політв'язнем радянських колоній¹¹. У пізніших спогадах художник назвав М. Сороку «лицарем української ідеї». Близькими були відносини О. Заливахи з дисидентами Іваном Гелем та Святославом Караванським; разом вони налагодили канали передачі виготовлених у колонії заяв, статей і матеріалів на волю¹². О. Заливаха зблизився із лідером підпільної Української робітничо-селянської спілки (УРСС) Левком Лук'яненком¹³. Усі політв'язні мали довголітній досвід боротьби проти радянського тоталітаризму, який передавали новому поколінню руху опору. Також шістдесятник познайомився із колишніми учасниками ОУН і УПА¹⁴. Усього у ВТК, де був ув'язнений О. Заливаха, перебували понад 2 тис. осіб, близько половини з яких були українцями¹⁵.

Опанас Заливаха разом із Михайлом Осадчим у 1966–1967 рр. познайомилися з латвійським дисидентом, поетом Кнутсом Скуєніксом. Останній зауважив талант художника у результаті ознайомлення з ескібрисами

---

¹⁰ Паска Б.В. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ, 2018. С. 78.

¹¹ Овсієнко В. Інтерв'ю Панаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха* / уряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 87.

¹² Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 153.

¹³ Лук'яненко Л. Панас Заливаха. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха* / уряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 143.

¹⁴ Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 153.

¹⁵ Овсієнко В. Інтерв'ю Панаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха* / уряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 94.

та етюдами. Кнутс Скуєнікс присвятив О. Заливасі вірш, який М. Осадчий переклав у колонії українською мовою. Невідомо, чи друкувався цей вірш у Латвії. У цьому поетичному творі критикується система ВТК та каральних органів як елементи тоталітарної системи в СРСР¹⁶. О. Заливаха також намалював портрет К. Скуєнікса, який удалося вивезти з колонії розрізаним на частини¹⁷. Таким чином, О. Заливаха в колонії залишався в середовищі досить різних за світоглядом свідомих людей, які боролися проти радянської системи. Пізніше він згадував, що у в'язниці він почувався набагато вільніше, бо був спійманий, і міг вільно говорити, що забажав. Саму в'язницю називав «середовищем дружби народів»¹⁸.

Опанас Заливаха займався популяризацією серед заарештованих імен та творів Івана Дзюби, Івана Світличного й Ліни Костенко. У березні 1967 р. шістдесятник був одним із учасників відзначення в'язнями-українцями Дня Тараса Шевченка. Під час заходу він представив портрет Кобзаря та відкрив дійство, оголосивши промову. Згодом ця картина та екслібриси завдяки Б. Гориню були нелегально вивезені з колонії. З періоду перебування в колоніях О. Заливахи відомий також портрет Б. Гориня¹⁹.

Водночас на волі тривали спроби виступати на захист засудженого художника та привертати увагу влади й суспільства до політичної розправи над ним. На власному суді 8 липня 1966 р. журналіст В'ячеслав Чорновіл стверджував, що О. Заливаха ніяких стратегічних даних не збирав й іноземним розвідкам не передавав²⁰. 22 червня 1966 р. журналіст у листі до Першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста констатував грубі порушення законодавства, які

---

¹⁶ Опанас Заливаха. *Кафедра. Видання науково-популярне та літературно-мистецьке*. 1988. № 1. С. 42–43.

¹⁷ Гриньків Д. Дзвони, в яких палає біль України. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. Лондон : Українська видавнича спілка, 1990. Кн. 5 (506). Річник XLIII. С. 599.

¹⁸ Романів О. Опанас Заливаха. Художник, який жив у зоні під назвою СРСР. Зухвалий постімпресіоніст проти соціалістичного реалізму. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2021. № 37. С. 52.

¹⁹ Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 153–154.

²⁰ Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного та ін. *Сучасність*, 1970. С. 50–51.

відбувалися у справах арештованих шістдесятників у 1965 р., у тому числі під час розправи над О. Заливахою²¹.

У колонії О. Заливаха працював вантажником, потім кочегаром²². Як і у свій час Т. Шевченкові, йому заборонялося малювати²³. Художник намагався порушувати заборону, малюючи на папірцях завбільшки з сірникову коробку, щоб було легше сховати від наглядачів²⁴. Унаслідок численних протестів О. Заливахи й інших в'язнів та заяви І. Світличного йому запропонували оформляти «табірні» гасла, наприклад: «На свободу – с чистой совестью!». Художник почав створювати малу графіку – ескібри й листівки. Всі роботи при обшуках вилучалися і, за словами адміністрації, знищувалися. Так пропало понад 200 його робіт²⁵. О. Заливаха дістав змогу малювати ескібри завдяки різцю, зробленому в'язнями з механічного цеху, та лінолеуму, знайденому М. Сорокою в колонії²⁶.

Іноді художник малював і живописні картини, особливо до заборони малювати. До живопису митця періоду ув'язнення належить портрет іншого дисидента Івана Русина, який був намальований за три години. Мистецтвознавець Б. Горинь оцінив цю роботу О. Заливахи як одну з найкращих, незважаючи на те, що картина була намальована після річної вимушеної перерви, пов'язаної із судовим процесом та етапуванням. Портрет І. Русина тривалий час на прохання Ліни Костенко згодом експонувався в її помешканні²⁷.

У період перебування в колоніях О. Заливаха активно листувався із Аллою Горською. У такий спосіб обговорювалося досягнення українського і світового мистецтва, а також справи інших шістдесятників. Надсилалися також привітання

---

²¹ Там само. С. 199–200.

²² Біографічна довідка. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль.* Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 16.

²³ Стус В. Відкритий лист до Президії Спілки Письменників України. *Сучасність.* 1969. Ч. 4 (100). С. С. 79.

²⁴ Шабатура С. Підняти шапку-невидимку... *Український вісник.* 1987. Вип. 9–10. С. 421–422.

²⁵ Русин І.І. Невільничі мандри / вступна стаття В.В. Овсієнка; малюнки О.І. Заливахи. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 111.

²⁶ Овсієнко В. Інтерв'ю Панаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль.* Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 88.

²⁷ Біографічна довідка. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль.* Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 16.

з днем народження. А. Горська відправляла передачі, літературу та грошові перекази О. Заливасі. Зокрема, шістдесятник отримав від неї журнал «Дніпро» та твори І. Котляревського. Однак листи часто не доходили за адресою, оскільки радянські органи держбезпеки та адміністрація колонії контролювали пошту. Також було заборонено надходження до О. Заливахи журналів на мистецьку тематику²⁸. За твердженнями шістдесятника, підтримка А. Горської полегшувала перебування художника в колонії²⁹.

Шістдесятник листувався також із Лесем Танюком³⁰, В. Кушніром та І. Світличним, який надсилав йому літературу, зокрема, книги про відомих художників, видання творів поета Миколи Зерова та статті критика Євгена Сверстюка. З листів довідуємося, що О. Заливаха стежив у газетах та журналах за новинками поезії Ліни Костенко³¹. Відбувалося листування і з В. Чорноволом. Під час обшуку квартири дисидента 3 серпня 1967 р. були знайдені два бандеролі, які він мав надіслати О. Заливасі³².

У листопаді 1966 р. до О. Заливахи написав листа український поет і дисидент Василь Стус. Поет ділився рекомендаціями щодо прочитаної літератури, повідомляв про проведений у Києві вечір пам'яті М. Зерова. Також він висвітлив у листі враження від знайомства із творчістю репресованого у сталінські часи поета Є. Плужника та висловив побажання щодо вивчення О. Заливахою іноземних мов, будучи готовим до рекомендації словників та відповідної літератури³³.

Передачу важливих документів дисиденти організовували під час виходу окремих в'язнів із колоній, оскільки це вважалося сприятливою обставиною для винесення потрібних речей. Коли політв'язень Дмитро Іващенко виходив із ВТК,

---

²⁸ Алла Горська : Червона тіль калини : Листи, спогади, статті / Ред. та упоряд. О. Зарецького та М. Маричевського. Київ : Спалах ЛТД, 1996. С. 45–101.

²⁹ Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / Упор. Людмила Огнева. Київ : Смолоскип, 2015. С. 524.

³⁰ Танюк Л.С. Твори. Щоденники без купюр. В 60-ти томах. Том 26. 1970 р. (березень – грудень). Київ : Альтерпрес, 2013. С. 261.

³¹ Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. Київ : Смолоскип, 2003. С. 429–431.

³² Там само. С. 766.

³³ Стус В. Твори. Том 6, кн. 2: Лист до друзів та знайомих / Упоряд.: О. Дворко, М. Коцюбинська; Авт. приміт. та Словника М. Коцюбинська. 1997. С. 41–44.

дисиденти написали заяву і вклали її в шпильку, спеціально виготовлену О. Заливахою. Цю річ працівники органів державної безпеки вилучили в Д. Іващенко невдовзі після його перебування в колоніях, однак не могли добитися від О. Заливахи зізнання про те, що саме він її виготовив³⁴.

У ВТК політв'язні вже не мали можливості піти на компроміс із системою і ставали ізгоями в радянському суспільстві. Це зумовило специфічні форми опору дисидентів в умовах ув'язнення³⁵. Впродовж 1966–1968 рр. українські політв'язні мордовських колоній, зокрема, В. Мороз, М. Масютко, М. Горинь, І. Гель, М. Осадчий, С. Караванський, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та ін., налагодивши зв'язки в колонії та за її межами, написали понад 20 заяв та скарг на адресу партійних і радянських органів влади. Ці документи були нелегально передані за межі колонії й поширені в самвидавній літературі та за кордоном³⁶.

Опанас Заливаха 5 квітня 1967 р. написав заяву Голові Верховного суду СРСР. У документі вказано, що наявні в СРСР порушення прав людини суперечили необхідності дотримуватися Декларації Організації об'єднаних націй (ООН) із прав людини, доказом чого стала хвиля арештів 1965 р. Засудження О. Заливахи за те, що він «потрапив під вплив ворожої націоналістичної пропаганди», порушувало свободу вільних переконань людини, яка присутня в Конституції СРСР. Шістдесятник констатував порушення радянською владою права націй на самовизначення. Також О. Заливаха підтвердив фабрикування обвинувачень органами КДБ, які перекручували закони й порушували права людини, організовуючи закриті судові процеси³⁷.

---

³⁴ Овсієнко В. Інтерв'ю Панаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху* / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 89.

³⁵ Секо Я. Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 99.

³⁶ Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 154.

³⁷ Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Збірник матеріалів / уклад В. Чорновіл. Париж : Перша українська друкарня у Франції, 1967. С. 299–302.

Після трьох-чотирьох років ув'язнення у ВТК О. Заливаха забрали на етап. Спочатку його привезли в Москву до Лефортовської в'язниці, де він переночував, а на другий день він сів у літак із двома військовими. О. Заливаха привезли у слідчий ізолятор КДБ при Раді Міністрів УРСР у Києві, де він пробув близько місяця. Йому пропонували можливість покаятися і вигідно пристосуватися до радянського тоталітарного режиму, здобувши волю, однак художник обрав продовження відбування покарання³⁸.

У 1970 р., перед завершенням періоду перебування в колонії, О. Заливаха зблизився з ув'язненими представниками УНФ Ярославом Лесівим та Григорієм Прокоповичем. Їх метою було протистояння заходам «виховного характеру» КДБ в мордовських колоніях. Зокрема, у травні 1970 р. шістдесятники поширили інформацію про звільнення радянськими каральними органами українських в'язнів лише за умови схвалення їх співпраці з тоталітарним режимом. У цьому ж році в листі поету Дмитрові Павличку О. Заливаха засудив спроби пристосування української інтелігенції до радянської системи. Лист було переправлено київському дисиденту Є. Сверстюку, який, проте, із етичних міркувань вирішив його не оприлюднювати та спалив³⁹.

Своє звільнення у серпні 1970 р. О. Заливаха сприйняв як перехід від малої зони до «великої», і з цього приводу казав: «... у малій зоні були друзі й вороги, у великій не знаєш, хто є хто». Йому вдалося винести з тюрми деякі графічні роботи, які він малював у зшитих до купи зошитах та альбомі кольоровими олівцями та фломастерами⁴⁰. Після 5 проведених років у колонії в Мордовії О. Заливаха було важко впізнати: він став сивий, худий і згорблений, оскільки важко переносив моральне насильство з боку кримінальних в'язнів і заборону малювати⁴¹.

---

³⁸ Овсієнко В. Інтерв'ю Панаса Заливахи для Харківської правозахисної групи. *Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаха* / упоряд. В.В. Овсієнко; передм. М.А. Горбаль. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. С. 90–92

³⁹ Паска Б.В. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. С. 154–155.

⁴⁰ Романів О. Опанас Заливаха. Художник, який жив у зоні під назвою СРСР. Зухвалий постімпресіоніст проти соціалістичного реалізму. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2021. №37. С. 52.

⁴¹ Русин І.І. Невільничі мандри / вступна стаття В.В. Овсієнка; малюнки О.І. Заливахи. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 97.

Отже, в період перебування в мордовських колоніях О. Заливаха у другій половині 1970-х рр. продовжив свою громадську активність в умовах позбавлення волі. Незважаючи на обмеження, які існували в колонії, шістдесятник брав участь у захисті прав ув'язнених там осіб та був ініціатором імпровізованих патріотичних акцій. Також його контакти з іншими представниками руху опору, які перебували в колонії, зумовили значний вплив на світогляд О. Заливахи та допомагали кожному із в'язнів пристосуватися до умов, нав'язаних у період позбавлення волі. Це полегшувало дисидентам в умовах ув'язнення контактувати з зовнішнім світом та об'єднатися у спільному антирадянському протистоянні. Методи, які використовували радянські каральні органи й адміністрація колоній (пропозиції кращого життя в разі відмови від українських патріотичних переконань, конфіскація літератури та інших речей, заборона малювати тощо) свідчили про придушення радянською владою у ВТК проявів інакодумства шляхом т. зв. «перевиховання». Незважаючи на це, О. Заливаха в ув'язненні не лише зберіг ідентичність українського патріота, а й зумів вдосконалити власну особистісну сутність та зміцнити свої переконання.

Ципуга Андрій. Опанас Заливаха в ув'язненні (1965–1970 рр.). У статті досліджено перебування українського художника і дисидента Опанаса Заливахи в умовах радянських виправно-трудоваих колоній у другій половині 1960-х рр. Проаналізовано особливості режиму утримання політичних в'язнів, форми тиску з боку адміністрації та специфіку табірної повсякдення. Висвітлено участь О. Заливахи у правозахисній діяльності, його взаємодію з іншими дисидентами, а також роль мистецтва як форми духовного спротиву в ув'язненні. Зроблено висновок про збереження ідейної стійкості митця та його внесок у консолідацію дисидентського середовища в умовах репресивної системи СРСР.

Ключові слова: Опанас Заливаха, український дисидентський рух, шістдесятники, політичні в'язні, радянські табори, репресії, культурний спротив.

Tsypuha Andriy. Opanas Zalyvakha in prison (1965–1970). The article examines the stay of the Ukrainian artist and dissident Opanas Zalyvakha in Soviet penal colonies in the second half of the 1960s. The peculiarities of the regime of detention of political prisoners, forms of pressure from the administration, and the specifics of camp life are analyzed. The participation of O. Zalyvakha in human rights activities, his interaction with other dissidents, and the role of art as a form of spiritual resistance in imprisonment are highlighted. The conclusion is made about the preservation of the artist's ideological stability and his contribution to the consolidation of the dissident environment in the conditions of the repressive system of the USSR.

Keywords: Opanas Zalyvakha, Ukrainian dissident movement, Sixties, political prisoners, Soviet camps, repressions, cultural resistance.

Наталія Шепітак

Студентка І курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

**РОЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА Й ІРИНИ СТАСІВ-КАЛИНЕЦЬ
У СТВОРЕННІ ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ
НІНИ СТРОКАТОЇ (1971 р.)**

*«...коли і зорі, і вітри,
і цілий світ в твоїй долоні
такий маленький, безборонний,
що біль зривається на крик...»*

Ірина Стасів-Калинець

У червні–липні 1971 р. постановами Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) і Комуністичної партії України (КПУ) було посилено наступ на опозицію, що безпосередньо пов'язувалося з протидією розповсюдженню самвидаву. Одним із проявів репресивної політики, що передували активізації арештів українських дисидентів, стало повторне засудження перекладача Святослава Караванського, якому в умовах ув'язнення у квітні 1970 р. були висунуті нові звинувачення. Згодом на закритому судовому засіданні йому винесли вирок – 3 роки утримання у в'язниці та 7 років таборів особливого режиму. Невдовзі після цього було заарештовано і його дружину, Ніну Строкату (Караванську)¹. Працівники Управління Комітету державної безпеки (КДБ) по Одеській області затримали Ніну Строкату 8 грудня під час її

---

¹ Бажан О. Репресивні заходи Комітету держбезпеки УРСР стосовно представників дисидентського руху на Одещині у другій половині 1950-х – 1970-ті рр. *Книга Пам'яті України. Реабілітовані історією. Одеська область*. Одеса : Обласне відділення пошуково-видавничого агентства “Книга Пам'яті України”, 2024. Т. 3. С. 100–101.

повернення з м. Нальчик (Кабардино-Балкарія), де вона влаштувалася викладачем у медичному технікумі після вимушеного виїзду з Української РСР наприкінці літа 1971 р. Їй було висунуто обвинувачення за статтею 62 Кримінального кодексу (КК) УРСР – «антирадянська агітація та пропаганда»².

Восени того ж року, перебуваючи в Києві, В'ячеслав Чорновіл ініціював на квартирі у Василя Стуса зустріч із представниками київського осередку дисидентського руху, серед яких були Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба та ін. В'ячеслав Чорновіл, згадував, що з боку окремих інакодумців ще тоді відчувалася певна відстороненість³. Напередодні арешту Ніни Строкатої Ірина Калинець приїжджала до Одеси, за її спогадами, щоб розвідати ситуацію⁴. Її арешт став каталізатором до формування заяви про створення 21 грудня 1971 р. Громадського комітету захисту Ніни Строкатої. Документ підписали, зокрема В'ячеслав Чорновіл, Ірина Стасів-Калинець, Василь Стус, Петро Якір, Леонід Тимчук⁵. Окрім заяви, було підготовлено біографічну довідку «Хто така Н. А. Строката (Караванська)». Згодом редаговані В'ячеславом Чорноволом документи опублікували в позацензурному журналі «Український вісник» (1972 р.). Того ж року перевидало документи закордонне українське видавництво «Смолоскип». Як наслідок, інформація про заснування Громадського комітету захисту Ніни Строкатої набула розголосу серед світової громадськості⁶.

Наведемо відповідний фрагмент із заяви «Про створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої», що подається у згаданому шостому випуску журналу «Український вісник». У ній зазначається, що дії Комітету

---

² Хто така Н. А. Строката (Караванська). *Український вісник*. 1972. Париж; Балтимор : Укр. Вид-во «Смолоскип» імені В. Симоненка. Вип. 6. С. 143–146.

³ Деревінський В. Громадсько-політична діяльність В. Чорновола після першого ув'язнення (1969–1972 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Вип. 24. С. 117. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3796/> (дата звернення: 20.01.2026).

⁴ Шкраб'юк П. Попід золоті ворота: Шість елегій про родину Калинців. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. С. 151.

⁵ Бажан О. Репресивні заходи Комітету держбезпеки УРСР стосовно представників дисидентського руху на Одещині у другій половині 1950-х – 1970-ті рр. *Книга Пам'яті України. Реабілітовані історією. Одеська область*. Одеса : Обласне відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2024. Т. 3. С. 101.

⁶ Зайцев Ю. Ніна Строката-Караванська. Донька української Одеси. *Історична правда*. 2018. 8 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c0b5fa4ec8d5/> (дата звернення: 20.01.2026).

полягатимуть: «...у зборі фактів і документів та матеріалів, що торкатимуться особи Н. Строкатої і її «справи», в ознайомленні з ними державних та правових інстанцій та представників громадськості; в організації при потребі збору підписів під зверненнями на захист Н. Строкатої; у зборі коштів для допомоги Н. Строкатій та її чоловікові-політв'язневі, позбавленому, у зв'язку з арештом дружини, будь-якої моральної і матеріальної допомоги; у домаганні всіх, гарантованих законом прав про захист (призначення адвоката за вибором Комітету чи родичів, виставлення свідків захисту, громадського захисту тощо)». Згідно із заявою, Комітет діятиме упродовж усього періоду ув'язнення Н. Строкатої й припинить свою діяльність після її звільнення⁷.

Йому не судилося проіснувати довго, оскільки 12 січня 1972 р. працівниками КДБ було розпочато реалізацію справи «Блок». Одночасно удару завдали по київському та львівському осередках дисидентського руху. Обшуки відбулися на квартирах як у Києві, так і у Львові. Як наслідок у Києві затримано Івана Світличного, Данила Шумука, Василя Стуса, Зиновія Антонюка, Олександра Сергієнка, а у Львові – В'ячеслава Чорновола, Ірину Стасів-Калинець, Івана Геля, Стефанію Шабатуру, Михайла Осадчого⁸. Січневий погром 1972 р. призвів до припинення діяльності Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, оскільки було заарештовано всіх підписантів, окрім Леоніда Тимчука, якому вдалося приховати свою причетність до створення Комітету⁹.

Отже, ініціаторами створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої виступили В'ячеслав Чорновіл та Ірина Стасів-Калинець. Його діяльність була спрямована на правовий захист Ніни Строкатої (Караванської), а також її чоловіка-політв'язня Святослава Караванського. Водночас Комітет

---

⁷ Заява «Про створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої». *Український вісник*. 1972. Париж; Балтимор : Укр. Вид-во «Смолоскип» імені В. Симоненка. Вип. 6. С. 140–142.

⁸ Паска Б. В. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 52. Т. 3. С. 17.

⁹ Зайцев Ю. Ніна Строката-Караванська. Донька української Одеси. *Історична правда*. 2018. 8 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c0b5fa4ec8d5/> (дата звернення: 20.01.2026).

проіснував недовго, оскільки 12 січня 1972 р. репресивні дії радянської влади призвели до ув'язнення його учасників.

Шепітак Наталія. *Роль В'ячеслава Чорновола й Ірини Стасів-Калинець у створенні «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої» (1971 р.)* У статті висвітлено обставини створення «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої», у діяльності якого активну участь брали В'ячеслав Чорновіл та Ірина Стасів-Калинець. Комітет був покликаний обстоювати права Ніни Строкатої, що зазнавала переслідувань з боку радянської влади. Передбачалося, що його діяльність триватиме протягом усього періоду ув'язнення Ніни Строкатої. Водночас уже 12 січня 1972 р. внаслідок масових репресій було заарештовано підписантів відповідної заяви, що фактично припинило діяльність Комітету.

Ключові слова: В'ячеслав Чорновіл, Ірина Стасів-Калинець, «Громадський комітет захисту Ніни Строкатої», український дисидентський рух, операція «Блок», репресії.

Shepitak Nataliia. *The role of Vyacheslav Chornovil and Iryna Stasiv-Kalynets in the creation of the “Public Committee for the Protection of Nina Strokatoya” (1971)* The article highlights the circumstances of the creation of the “Public Committee for the Protection of Nina Strokatoya”, in whose activities Vyacheslav Chornovil and Iryna Stasiv-Kalynets took an active part. The Committee was called upon to defend the rights of Nina Strokatoya, who was persecuted by the Soviet authorities. It was assumed that its activities would continue throughout the entire period of Nina Strokatoya's imprisonment. At the same time, on January 12, 1972, as a result of mass repressions, the signatories of the relevant statement were arrested, which effectively terminated the activities of the Committee.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, Iryna Stasiv-Kalynets, “Public Committee for the Defense of Nina Strokatoya”, Ukrainian dissident movement, Operation “Bloc”, repressions.

Назарій Шпак

Студент III курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ ПРОТИ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО

У 1965 р. розпочалася перша хвиля арештів українських дисидентів. Житель Одеси Святослав Караванський одним із перших виступив проти свавілля карних органів. 4 вересня 1965 р. у його помешканні відбувся обшук, під час якого практично жодних антирадянських матеріалів не було виявлено. Після цього обшуку вже на наступний день дисидент розіслав протест до преси й офіційних установ, а пізніше в Києві відвідав польське і чехословацьке консульства й залишив листа консулам зазначених держав, у яких ішлося про арешти української інтелігенції та порушення норм ленінської національної політики. Зрештою, 13 листопада 1965 р. С. Караванського затримали і за поданням Комітету державної безпеки (КДБ) без суду (для якого не було ніякого формального приводу через відсутність складу злочину в діях С. Караванського) і слідства, за рішенням тодішнього Генерального прокурора Радянського Союзу Р. Руденка, який оскаржив рішення звільнення дисидента за амністією, дисидента знову відправили до колоній суворого режиму на 8 років і 7 місяців досиджувати свій попередній 25-річний термін¹.

Після того, як С. Караванський знову опинився в радянських місцях позбавлення волі (цього разу в Дубравній виправно-трудова колонії в Мордовії) куди він прибув 28 листопада 1965 р., його опір радянській системі не зменшився. Одразу ж у знак протесту проти несправедливого рішення щодо його

---

¹ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня в Франції, 1967. С. 85–86; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. Київ: Либідь, 1995. С. 59; Рапп І. Караванський Святослав Йосипович. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 1.* Харків: Права людини, 2006. С. 279–280.

ув'язнення дисидент оголосив голодування. Писав чимало звернень до представників громадськості й офіційних організацій. За це його карали, двічі садивши в ШЗО (штрафний ізолятор), щоразу на 10 днів, а 8 жовтня 1966 р. мовознавця за начебто невиконання виробничих норм на 6 місяців посадили до БУРу (барак посиленого режиму). Але навіть у таких умовах С. Караванський продовжував боротися, оголошував голодування в ШЗО і тричі в БУРі, вимагав зустрічі з прокурором. Загалом за цей період дисидент провів аж 5 голодувань, які кожного разу переривалися на 9–10 день примусовим годуванням з боку тюремної адміністрації².

Дисидент не припиняв свою мовознавчу й літературознавчу роботу. У вільний час, коли не сидів ні в ШЗО ні в БУРі, він закінчив перекладати роман Ш. Бронте «Джейн Ейр», а також написав для книги «Біографія слів» ще кілька зошитів тексту. 1967 рік відзначився багатьма змінами в житті С. Караванського. У січні в Одесі в дружини дисидента Ніни Строкатої здійснили обшук, під час якого було вилучено рукопис віршів «Спадкоємцям Берії», написаний С. Караванським у колонії і чернетки заяв Н. Строкатої щодо незаконного ув'язнення її чоловіка. Крім цього, на весь 1967 р. С. Караванському адміністрацією колонії було заборонено зустрічатися із дружиною. У тому ж 1967 р. дисидента за його вольову поведінку і порушення режиму перевели до ще жорсткішої Владимирської в'язниці³.

Навіть перебуваючи в нелюдських умовах тюрми, С. Караванський продовжив свою боротьбу з комуністичним режимом. Через свою дружину він тайнописом та іншими різними способами продовжував надсилати заяви, статті, листи до Європи й Америки, в яких ішлося про утиски за національною ознакою проти українців, балтійських народів, поляків. Деякі з його заяв, зрештою,

---

² Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня в Франції, 1967. С. 86; Данилюк Ю. Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. С. 343; Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 417

³ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня в Франції, 1967. С. 86; Данилюк Ю. Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. С. 65; Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 417.

потрапили до радіо «Свобода» і «Голос Америки». А в 1968 р. у Франції було видано працю «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»)» В. Чорновола, у якій містилася біографія С. Караванського й частина його заяв. Однією із найбільших яскравих акцій дисидента в ув'язненні була спроба розкриття правди про Катинську трагедію 1940 р. Тоді у Владимирській в'язниці перебували свідки цього злочину – такий собі Андреев, який був колишнім лісовиком Катинського лісу і його дружина й безпосередні учасники подій: Магішев та Меджидов, а також колишній бургомістр Смоленська часів німецької окупації Борис Меньшагін⁴.

Написані Б. Меньшагіним документи «Прошение» і «Завещание» на тему Катині С. Караванський хотів передати на волю тайнописом під час свого другого побачення з Н. Строкатою. Однак затія була виявлена наглядачем. Святослав Караванський, зрозумівши, що його план не вдався, тоді вголос повідомив своїй дружині про те, що у Владимирській в'язниці знаходиться свідок Катинської трагедії Б. Меньшагін. У результаті наглядачі відправили С. Караванського в окрему одиночну камеру⁵.

Уже в травні 1969 р. проти дисидента відкрили нову справу, а 30 травня у його камері провели обшук, у ході якого було виявлено пристрої та засоби, завдяки яким наносилося текст тайнопису, а також інші екземпляри цих документів. 30 травня були проведені обшуки в Н. Строкатої, де також виявили й вилучили тайнописні тексти. Коли про спробу повторної судової розправи над С. Караванським дізналися інші дисиденти, то з ініціативи історика Валентина Мороза було здійснено акцію підтримки ув'язненого мовознавця. Разом із Іриною Сенік В. Мороз написав заяву під назвою «Знову «камерні» справи?», яка адресувалася Голові Президії Верховної Ради УРСР, а також Прокурору

---

⁴ Горинь М. Запалити свічу. Харків: Права людини, 2009. С. 59; Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 417; Хворост Л. Святослав Караванський. Інтерв'ю. *Березіль*. Харків; Дентон, 2010. С. 8.

⁵ Спецсообщение заместителя председателя КГБ при СМ УССР Шульженко Б.С. в адрес руководства ЦК КПУ об аресте Караванского С.И. за распространение изготовленных тайнописью антисоветских документов. 1969. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25128>. (дата звернення: 15.05.2025). Арк. 3; Горинь М. Запалити свічу. Харків: Права людини, 2009. С. 59; Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 417–418.

УРСР. У заяві йшлося про посилення репресій і переслідування людей за інакомислення, висловлювалося обурення відкриттям нової кримінальної справи проти С. Караванського. Було висунуто чітку вимогу до влади – звільнити дисидента й інших ув'язнених на 25 років, які вже відбули 15 років свого терміну. Валентин Мороз організував збір підписів під цією заявою, її підтримали також дисиденти Іван Гель, Ярослава Заневчик (Менкуш), Мирослава Зваричевська, В'ячеслав Чорновіл, Богдан Горинь та ін. Загалом під заявою підписалося 16 інакодумців. Однак радянська влада ніяк не відреагувала на їх протести, а натомість самого В. Мороза в 1970 р. було повторно репресовано. Зрештою, 19 лютого 1970 р. у постанові слідчого Владимирського Управління КДБ С. Караванського звинуватили у «провокаційному повідомленні», що начебто польські офіцери були вбиті не нацистами, а радянськими чекістами. А 23 квітня 1970 р. Владимирський обласний суд виголосив вирок – 10 років позбавлення волі⁶.

Після повторного засудження дисидент продовжував намагатися передавати на волю книги, журнали, заяви, листи, а також і власні вірші, які були написані саліцилатом натрію, використовуючи інші канали. Йому таки вдалося надіслати інформацію про Катинську трагедію, яка одразу ж з'явилася в самвидаві. А також 12 травня 1970 р. дисидент відправив до Прокуратури Радянського Союзу клопотання, в якому йшлося про приховування злочинів і необхідність притягнення до кримінальної відповідальності прокурора Абрамова і судді Владимирського обласного суду Колосова⁷.

У момент перебування С. Караванського у в'язниці наприкінці 1971 р. із Праги до Києва прибув громадянин Бельгії Ярослав Добош, який був членом Спілки української молоді (СУМ) і студентом Лювенського католицького

---

⁶ Спецсообщение заместителя председателя КГБ при СМ УССР Шульженко Б.С. в адрес руководства ЦК КПУ об аресте Караванского С.И. за распространение изготовленных тайнописью антисоветских документов. 1969. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25128>. (дата звернення: 15.05.2025). Арк. 3; Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 418; Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 110–111.

⁷ Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 418; Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 175–176.

університету. Коли Я. Добош приїхав до Києва, місцеві дисиденти передали йому фотоплівку «Словника українських рим» С. Караванського. Проте вивести за кордон його Я. Добош не зміг, бо коли вже після Нового року повертався додому, то був схоплений працівниками КДБ на станції Чоп. Під час обшуку 5 січня 1972 р. у нього виявили книгу, а самого студента звинуватили в шпигунстві. Пізніше вилучений «Словник українських рим» був названий у газеті «Літературна Україна» «антирадянським документом»⁸.

Під час перебування С. Караванського в мордовських колоніях (с. Сосновка) у середині 1970-х рр. зусиллями КДБ було сформовано дві ворогуючі групи дисидентів, кожна з яких пропонувала свої методи боротьби проти комуністичного режиму. Прихильники пасивного опору, куди входили О. Мурженко, Е. Кузнецов, В. Романюк, Б. Ребрик, виступали проти різкого супротиву. До іншої групи, яку можна назвати радикальною, входили І. Гель, С. Караванський та В. Мороз; вони виступали за активний опір і проведення протестних голодувань. Починаючи з 1975 р. у середовищі дисидентів у колоніях виникла ідея боротися за спеціальний статус політв'язня, що вони активно почали робити. Ця діяльність була виснажливою, вимагала багато витривалості й сили волі, бо потрібно було відмовлятися від роботи, зняти нашивки з прізвищами, які носили на грудях в'язні і влаштовувати тривалі голодування, на чому вони наполягали як на основному засобі боротьби. Тоді С. Караванський та І. Гель приступили до написання своєрідного програмного документа: перший написав преамбулу, а другий був автором 14-ти пунктів. Пізніше В. Чорновіл доповнив документ 9 чи 10 пунктами. У такий спосіб був створений документ під назвою «Кодекс честі політв'язня». У ньому були написані доволі звичні речі як на табірні будні – що політв'язень не має права купувати норму роботи в іншого товариша по нещастю, або купляти чужу пайку. Після написання дисиденти дали його прочитати іншим в'язням. Хоча між двома групами була ворожнеча, але це не стало завадою для передачі «Кодексу честі» Е. Кузнецову

---

⁸ Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. Кн. 1. Харків: Права людини, 2007. С. 155, 314; Данилюк Ю. Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. С. 84.

від С. Караванського та І. Геля – В. Чорноволу з метою поширення документа в інших колоніях⁹.

Тим часом боротьба за статус політв'язня продовжувалася. У серпні–жовтні 1976 р. В. Мороз влаштував 65-денне голодування. Святослав Караванський не залишився осторонь і також розпочав протест у формі голодування. Також дисидент долучився до колективного голодування у день 5-ї річниці масштабної хвилі репресій проти українського національного руху (12 січня 1977 р.). Окрім голодування політв'язні вимагали припинення переслідування за національністю, визволення із колоній і в'язниць українських дисидентів. У подальшому С. Караванський продовжив разом з іншими прихильниками активних методів боротьби влаштовувати голодування.

У лютому 1979 р. С. Караванського було оголошено членом Української Гельсінської групи (УГГ). Уже ставши членом цієї правозахисної організації, дисидент разом із В. Чорноволом, О. Попович, Б. Ребриком та ін. політв'язнями написали звернення на захист українського священника В. Романюка, де засудили розправу над ним, називаючи її злочином проти представників релігій усього світу. Зрештою, після довгих літ перебування у в'язниці в 1979 р. С. Караванського було звільнено. До України дисидента не впустили, привезли до м. Таруса (нині РФ), де його разом із дружиною позбавили радянського громадянства; у листопаді 1979 р. подружжя емігрувало за кордон¹⁰.

Отже, попри репресії радянського режиму Святослав Караванський продовжував боротися. Влаштував голодування, за що його відправляли в ШІЗо і БУРу, передавав статті й листи на Захід. Зумів розкрити правду про Катинську трагедію всьому світу. Також брав участь у розробці «Кодексу честі політв'язня» та згодом приєднався до УГГ. Цей перехід від особистого протесту до структурованого колективного опору продемонстрував його стратегічне

---

⁹ Кіпіані В. Дисиденти: Чути правду. Харків: Віват, 2021. С. 149–152, 155–157; Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 162–163.

¹⁰ Українська гелсінська група 1978–1982. Документи і матеріали / Упор. і ред. О. Зінкевич. Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1983. С. 16, 592–593; Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. С. 134.

бачення та незламність духу. Його внесок у дисидентський рух є великим, що заслуговує на глибоке наукове осмислення.

Назарій Шпак. *Репресії радянського режиму проти Святослава Караванського.* У статті подано короткий опис репресії радянського режиму проти Святослава Караванського, а також його боротьбу. Зазначено ключові елементи перебігу цих подій, а саме: ув'язнення С. Караванського, його протести у вигляді голодуванні і репресії проти нього.

Ключові слова: Святослав Караванський, український дисидентський рух, Українська Гельсінська група (УГГ), політичне ув'язнення, русифікація, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим.

Nazariy Shpak. *Repressions of the Soviet regime against Svyatoslav Karavansky.* The article provides a brief description of the repressions of the Soviet regime against Svyatoslav Karavansky, as well as his struggle. The key elements of the course of these events are indicated, namely: the imprisonment of S. Karavansky, his protests in the form of a hunger strike and repressions against him.

Keywords: Sviatoslav Karavansky, Ukrainian dissident movement, Ukrainian Helsinki Group (UHG), political imprisonment, Russification, Committee for State Security (KGB), Soviet regime.

Роксолана-Валентина Яворська

Студентка IV курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Богдан Паска

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ДИСИДЕНТКА ОКСАНА ПОПОВИЧ У РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ КОЛОНІЯХ У 1970-Х – НА ПОЧАТКУ 1980-Х РР.: ДОСВІД УВ'ЯЗНЕННЯ ТА СПРОТИВУ

Оксана Зеновіївна Попович (1926–2004) належить до тієї нечисленної когорти діячів українського національно-визвольного руху, які поєднали два його етапи – збройну боротьбу 1940–1950-х рр. та дисидентство. Своє життя вона присвятила безкомпромісній боротьбі за незалежну Україну, заплативши за цю мрію інвалідністю та 24,5 роками ув'язнення і заслання. Попри це, а також незважаючи на знайомство та співпрацю з чільними діячами українського дисидентського руху, О. Попович наразі залишається маловідомою постаттю в історії України.

Народилася майбутня дисидентка 2 лютого 1926 р. в с. Жуків тогочасного Городенківського повіту Станиславівського воєводства (нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) у національно свідомій сім'ї учительки Олени Новодворської (з родини письменника Леся Мартовича) й активного учасника Української революції на західноукраїнських землях Зенона-Мар'яна Поповича¹. Вперше в радянських таборах перебувала в 1945–1956 рр. за участь в оунівському підпіллі. У 1960-х – першій половині 1970-х рр. активно

---

¹ Овсієнко В. Попович Оксана Зеновіївна. Інтерв'ю. 2002. URL: <https://museum.khpg.org/1121202927> (дата звернення: 28.12.2025).

долучилася до українського дисидентського руху – підписувала протестні заяви, поширювала самвидавну літературу, підтримувала зв'язки із Оксаною Мешко, Любою Возняк-Лемик, Валентином Морозом, Раїсою Мороз, Іриною Сенік, учасниками городенківської підпільної групи.

Опозиційна діяльність дисидентки не залишилася поза увагою репресивних органів влади. Під час оперативної розробки КДБ Городенківської групи в 1974 р. її учасник Микола Гуцул під час допитів вивів репресивні органи на слід О. Попович. Через хворобу дисидентки 17 липня 1974 р. проти неї працівники КДБ відкрили окрему кримінальну справу № 93. Проте вже вранці 2 жовтня 1974 р., одразу після виписки з лікарні внаслідок операції на стегнову кістку, дисидентку затримали і доставили в прокуратуру. Наступного дня О. Попович офіційно заарештували за звинуваченням в «антирадянській агітації й пропаганді». Серед причин арешту, згідно зі статтею Надії Світличної в журналі «Новий шлях» (ч. 5, 1980 р.), було й прохання правозахисниці до знайомих надіслати 25 карбованців на допомогу політв'язням². Оскільки затримання й арешт були несподіваними, а функціональний стан здоров'я (пересувалася на милицях) не дозволив швидко зібратися, то необхідні в ув'язненні речі їй передавала Л. Лемик-Возняк. В очікуванні суду О. Попович тримала 48 діб голодування протесту. При цьому 17 листопада 1974 р. у камері вилучили доповнення до показів, слідством трактовані як наклепницькі та антирадянські, направлені проти національної політики комуністів в Україні³.

Під час судового процесу її намагалися підтримувати лише сім'я Люби Лемик-Возняк, Дарія Возняк та Раїса Мороз. Як згадувала остання: *«Треба було хоч так підтримати Оксану, бо вже не було кому це зробити: усіх друзів на той час засуджено...»*⁴ 14 січня 1975 р. Івано-Франківський обласний суд засудив О. Попович за ст. 62, ч. II Кримінального кодексу (КК) УРСР на 8 років колоній

---

² Огнева Л. Кассандри за колючим дротом. К., 2021. С. 49.

³ Карасик С. Попович Оксана Зенонівна. 2005. URL: <https://museum.khpg.org/1113936659> (дата звернення: 28.12.2025).

⁴ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків : Права людини, 2012. С. 125.

суворого режиму та 5 років заслання. За послідовну боротьбу з радянським режимом її судили як «особливо небезпечну рецидивістку» (ст. 26 КК УРСР)⁵.

Друге ув'язнення О. Попович відбувала у жіночій колонії суворого режиму ЖХ–385/3–4 в Мордовії (селище Барашево, Теньгушовський р-н Мордовської АРСР). Ця зона була єдиною в СРСР, де утримували жінок-політв'язнів. У зазначений період поряд із нею каралися такі відомі дисидентки, як Ірина Сенік, Ірина Калинець, Надія Світлична, Стефанія Шабатура та ін. Пізніше, у вересні 1981 р., разом із О. Попович у колонії перебували Раїса Руденко, Тетяна Великанова, Тетяна Осипова, Ірина Ратушинська, Ольга Гейко, Галина Барац, Лагле Парек, Лідія Дороніна та ін. Також дисидентка застала у колонії підпільниць з ОУН Дарію Гусяк і Марію Пальчак. А в 1975 р., під час відвідин лікарні чоловічого відділення Барашево, О. Попович познайомила з відомим поетом Василем Стусом⁶. Це знайомство не обмежалося короткочасним спілкуванням, оскільки в жовтні того року вона спільно з іншими жінками-політв'язнями тримала голодування протесту з вимогою забезпечити відомого дисидента належним лікуванням в ув'язненні⁷. На думку багаторічного політв'язня радянських концтаборів та дослідника дисидентського руху В. Овсієнка, саме приклад О. Попович та інших ув'язнених діячів національно-визвольного руху 1940-х – середини 1950-х рр. слугував зразком героїзму для нового покоління борців за незалежність України⁸.

Через інвалідність і відсутність бажання працювати на радянську владу Оксана Попович відмовилася від табірної роботи – пошиття рукавиць. Як згадувала її співкамерниця Н. Світлична, керівниця жіночої зони капітан Зубкова погрожувала покарати непокірну ув'язнену, оскільки та *«не надається до «перевиховання» примусовою працею»*⁹. З ініціативи І. Сенік правозахисниця

---

⁵ Карасик С. Попович Оксана Зенонівна. 2005. URL: <https://museum.khpg.org/1113936659> (дата звернення: 28.12.2025).

⁶ Овсієнко В. Попович Оксана Зенонівна. Інтерв'ю. 2002. URL: <https://museum.khpg.org/1121202927> (дата звернення: 28.12.2025).

⁷ Захаров Б. Овсієнко Василь Васильович. Інтерв'ю. 1997. URL: <https://museum.khpg.org/1321393033> (дата звернення: 28.12.2025).

⁸ Овсієнко В. Світло людей : Мемуари та публіцистика. Київ : КЛІО, 2018. С. 220.

⁹ Огнева Л. Кассандри за колючим дротом. Київ, 2021. С. 49.

вчилася вишивати, однак давалося це їй складно. Як згодом вона зазначала у своєму інтерв'ю: *«допоки мене Іра не навчила – то, каже, треба всі хрестики рівно класти. А то один туди, а другий сюди – а я думаю, що ж так погано? Так що то вже вона мене навчила»*¹⁰.

В умовах перебування в ув'язненні О. Попович продовжила свою правозахисну діяльність. Зокрема, брала участь у масових одноденних голодуваннях протесту (30 жовтня 1976 р. у День політв'язня; 12 січня 1977 р. – до 5-ї річниці репресивної хвилі 1972 р.; 4 жовтня 1977 р. у день відкриття Белградської Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ)). Учасники цих голодувань вимагали звільнити українців-політв'язнів і припинити переслідування за національні переконання¹¹.

Перебуваючи за колючим дротом у Барашево, О. Попович продовжувала долучатися до багатьох заходів, організованих політичними в'язнями. Так, 5 грудня 1976 р. підтримала лист політв'язнів-вірмен до Президії Верховної Ради СРСР із закликом легалізувати «Національну об'єднану партію Вірменії» й провести референдум з питання самовизначення Вірменії. Згодом підписала звернення до Ватикану, Всесвітньої Ради Церков, урядів і парламентів держав-підписантів Гельсінських угод щодо порушень прав людини в СРСР на прикладі репресій проти священника-дисидента Василя Романюка¹². Підписанти стверджували, що *«це злочин не проти однієї людини, а супроти всіх християнських Церков і віруючих усіх релігій. І якщо в цій справі не буде відгуку, це рівнозначне заохоченню для режиму чинити нові злочини супроти Церкви»*¹³.

З ініціативи Оксани Мешко 3 лютого 1979 р. О. Попович записали разом із окремими іншими політв'язнями в Українську Гельсінську групу (УГГ) – правозахисну організацію, що мала на меті знайомити населення із Загальною

---

¹⁰ Овсієнко В. Попович Оксана Зенонівна. Інтерв'ю. 2002. URL: <https://museum.khpg.org/1121202927> (дата звернення: 28.12.2025).

¹¹ Карасик С. Попович Оксана Зенонівна. 2005. URL: <https://museum.khpg.org/1113936659> (дата звернення: 28.12.2025).

¹² Там само.

¹³ Діяльність Української Гельсінської Групи з захисту прав віруючих. 2008. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/diyalnist-ukrajinskoji-helsinskoji-hrupy-z-zahystu-prav-viruyuchykh/> (дата звернення: 28.12.2025).

декларацією прав людини, сприяти виконанню гуманітарних статей Гельсінських угод, збирати та розповсюджувати інформацію про факти їх порушень в УРСР тощо. Вступ до УГГ відбувався зі збереженням певної конспірації, однак, як згадувала дисидентка: *«я знала, бо вона так езонівською мовою написала. То я кажу: «То я не маю нічого проти – якщо треба, то треба»»*¹⁴.

З огляду на важкі умови утримання та погане здоров'я дисидентки в колоніях небайдужі намагалися привернути увагу громадськості до складного становища О. Попович. У 1975 р. на Світовому жіночому конгресі в Мехіко (Мексика) українські громадські організації провели акцію зі звільнення її та інших українських жінок-політв'язнів¹⁵. Українська делегація розповсюджувала портрети ув'язнених, влаштовувала пресконференції, виставки, інформували про репресії тощо. Представники Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО) того ж року влаштували демонстрацію під посольством СРСР в Оттаві (Канада) й спробували передати подарунки О. Попович та іншим жінкам-політв'язням¹⁶. 2 жовтня 1978 р. на захист дисидентки до Президії Верховної Ради СРСР, Міжнародного Червоного Хреста і Комісії захисту прав людини при ООН звернулася Ініціативна група захисту прав інвалідів СРСР. У зверненні вона повідомляла про поширення в колоніях і тюрмах на інвалідів системи примусової непосильної праці, табірних покарань тощо¹⁷.

Із метою «перевиховання» й у надії схилити до співпраці 15 травня 1981 р. О. Попович привезли в Івано-Франківськ на побачення з матір'ю та сестрою. Проте 7 серпня 1981 р., не досягнувши бажаного ефекту, її повернули назад. Через таку стійкість В. Овсієнко відносив її до когорти тих, хто *«до кінця витерпіли неволю в нелюдських умовах і зберегли свої душі незаплямованими»*¹⁸. А 28 жовтня 1982 р. правозахисницю етапували з колонії у селище Молчаново

---

¹⁴ Овсієнко В. Попович Оксана Зенонівна. Інтерв'ю. 2002. URL: <https://museum.khpg.org/1121202927> (дата звернення: 28.12.2025).

¹⁵ Рух опору в Україні 1960–1990 : Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2010. С. 511.

¹⁶ Там само. С. 571.

¹⁷ Карасик С. Оксана Попович. *Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод. Т. 1. Особистості*. Харків : Фоліо, 2001. С. 125.

¹⁸ Овсієнко В. Світло людей : Мемуари та публіцистика. Київ : КЛЮ, 2018. С. 233.

Томської області на заслання. Будучи безробітною, без жодного державного утримання, вона виживала завдяки передачам від матері та подруги Л. Лемик-Возняк¹⁹. Попри таке непевне становище, дисидентка категорично відмовлялася від пропозицій КДБ просити про помилування у першого секретаря Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ) Володимира Щербицького. Тому на засланні в Молчаново відбула повний термін (5 років), а 2 жовтня 1987 р. повернулася до мами в Івано-Франківськ. Загалом за свої переконання та участь у національно-визвольному русі О. Попович перебувала в умовах ув'язнення і заслання 24,5 роки²⁰. Після звільнення діячка продовжила активність в національно-визвольному русі кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

Отже, життєвий шлях Оксани Попович репрезентує тяглість українського національно-визвольного руху від підпілля 1940–1950-х рр. до дисидентства пізнішого періоду та засвідчує вагомий внесок жінок у боротьбу за державну незалежність. Її діяльність і поведінка в умовах ув'язнення демонструють високий рівень особистої стійкості, принциповості та відданості ідеалам, попри багаторічний тиск, погіршення здоров'я та ізоляцію. Перебуваючи в таборах, вона не припинила опору й активно долучалася до правозахисних ініціатив, протестних акцій та міжнародних звернень, що свідчить про збереження суб'єктності політичних в'язнів. Водночас приклад О. Попович ілюструє обмежену ефективність репресивно-профілактичної політики радянської влади, спрямованої на «перевиховання» інакодумців. Її біографія також підкреслює значення міжпоколіннього зв'язку в дисидентському середовищі та вплив попередніх визвольних традицій на нові форми спротиву. Попри спроби ізоляції та дискредитації, постать дисидентки зберегла моральний авторитет серед сучасників і стала символом незламності. Досвід О. Попович є важливим для глибшого розуміння механізмів репресій і водночас потенціалу опору в радянській системі.

---

¹⁹ Овсієнко В. Попович Оксана Зенонівна. Інтерв'ю. 2002. URL: <https://museum.khpg.org/1121202927> (дата звернення: 28.12.2025).

²⁰ Карасик С. Попович Оксана Зенонівна. 2005. URL: <https://museum.khpg.org/1113936659> (дата звернення: 28.12.2025).

Яворська Роксолана-Валентина, Паска Богдан. Дисидентка Оксана Попович у радянських політичних колоніях у 1970-х – на початку 1980-х рр.: досвід ув'язнення та спротиву. У статті висвітлено життєвий шлях і правозахисну діяльність української дисидентки Оксани Попович у контексті брежнєвської репресивної системи. Проаналізовано її участь у національно-визвольному русі, обставини арешту, умови перебування в політичних колоніях і засланні, а також форми спротиву в ув'язненні. Показано роль дисидентки у правозахисних ініціативах і діяльності Української Гельсінської групи, а також її взаємодію з іншими учасниками руху. Зроблено висновок про стійкість її переконань і символічне значення постаті Оксани Попович для історії українського дисидентства.

Ключові слова: Оксана Попович, український дисидентський рух, політичні в'язні, репресії, Українська Гельсінська група, національно-визвольний рух, радянські колонії.

Yavorska Roksolana-Valentyna, Paska Bohdan. Dissident Oksana Popovych in Soviet political colonies in the 1970s and early 1980s: experience of imprisonment and resistance. The article highlights the life path and human rights activities of the Ukrainian dissident Oksana Popovych in the context of the Brezhnev repressive system. Her participation in the national liberation movement, the circumstances of her arrest, the conditions of her stay in political colonies and exile, as well as forms of resistance in prison are analyzed. The role of the dissident in human rights initiatives and activities of the Ukrainian Helsinki Group is shown, as well as her interaction with other participants in the movement. The conclusion is made about the stability of her beliefs and the symbolic significance of the figure of Oksana Popovych for the history of Ukrainian dissidence.

Keywords: Oksana Popovych, Ukrainian dissident movement, political prisoners, repressions, Ukrainian Helsinki Group, national liberation movement, Soviet colonies.

Яворський Андрій

Кандидат історичних наук, учитель історії Івано-Франківського наукового фізико-технічного ліцею Івано-Франківської обласної ради

ПАМ'ЯТЬ ПРО ОПАНАСА ЗАЛИВАХУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У 2025–2026 рр., у зв'язку зі 100-річчям від дня народження Опанаса Заливахи, спостерігається інтенсифікація наукового та громадського інтересу до його творчої спадщини. Пройшовши крізь випробування Голодомором, систему мордовських колоній та ідеологічний тиск, художник урешті знайшов прихисток у Івано-Франківську. Тут він завершив свій пошук ідентичності, ставши уособленням незламності українського духу та репрезентантом національної самобутності. Проте лише в останні роки пам'ять про нього набула тієї глибини й масштабності, на яку Опанас Заливаха заслуговував за життя.

Серед напрямів збереження пам'яті про шістдесятника та дисидента можна виокремити меморіалізацію, музейну та виставкову присутність, видання книг про художника тощо. Процес офіційного пошанування митця розпочався ще за його життя, зокрема присудженням Національної премії імені Тараса Шевченка (1995 р.) за цикл знакових полотен («XX вік», «Мироносиці», «Українська Мадонна» та ін.). Проте тогочасний стан культурної політики характеризувався недостатньою підтримкою митців-дисидентів, що виявлялося навіть у побутових труднощах під час експонування робіт. Зокрема на перевезення картин до столиці не виділили жодного фінансування і їх довелося везти у товарному вагоні¹.

У 2016 р. у межах відзначення 83-х роковин Голодомору в Україні Український інститут національної пам'яті вніс ім'я Опанаса Заливахи до

---

¹ Дружук І. Подивитись ув очі «козацької Мадонни». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3238414-podivitisa-uv-oci-kazackoi-madonni.html> (дата звернення: 10.01.2026).

проєкту «Незламні». Сюди увійшли 15 видатних людей, що пережили геноцид 1932–1933 рр. та змогли реалізувати себе².

Важливим інструментом збереження пам'яті про Опанаса Заливаха є перейменування вулиць на його честь. Зокрема, його іменем названі чотири вулиці: в Івано-Франківську, Києві, Калуші та Дружківці Донецької обл. Монументальний аспект меморіалізації представлений пам'ятником в Івано-Франківську (автор – Ігор Семак), відкритим 23 листопада 2017 р. на 92-гу річницю від дня народження живописця. Розташований на вулиці Незалежності (так званій «Стометрівці») бронзовий пам'ятник зображає художника з мольбертом, який сидить на лавці³. А 26 листопада 2025 р., на честь 100-річчя від дня народження Опанаса Заливаха, на «Алеї слави» по вулиці Шевченка йому встановили анотаційну бронзову плиту⁴.

Одним з оригінальних засобів увічнення пам'яті митця стало проголошення Івано-Франківською обласною радою 2025 р. «Роком Опанаса Заливаха». Того ж року вона заснувала щорічну обласну мистецьку премію пам'яті імені Опанаса Заливаха, яку видають у трьох номінаціях: «Живопис», «Графіка» та «Скульптура і пластика». Першими її лауреатами стали Богдан Бринський, Петро Прокопів і Богдан Гладкий. Премію вручили 25 листопада 2025 р. під час урочистої академії на сцені Івано-Франківського національного академічного драматичного театрі імені Івана Франка⁵.

Експозиційний напрям меморіалізації еволюціонував від камерних заходів до масштабних проєктів. Одну з перших виставок організували в лютому 2021 р. у Музеї мистецтв Прикарпаття, яка внаслідок карантинних обмежень мала локальний характер. У серпні–вересні 2024 р. у Львові в Центрі інтелектуального

---

² Дружук І. Подивитись ув очі «козацької Мадонни». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3238414-podivitisa-uv-oci-kazackoi-madonni.html> (дата звернення: 10.01.2026).

³ В Івано-Франківську відкрили пам'ятник художникові-дисиденту Опанасу Заливасі. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28882638.html> (дата звернення: 10.01.2026).

⁴ На Алеї слави відомих франківців встановили бронзову плиту Опанасу Заливасі (ФОТО). *ПІК: Прикарпатська інформаційна корпорація*. URL: <https://pik.net.ua/2025/11/26/na-aleyi-slavy-vidomyh-frankivtsiv-vstanovyly-bronzovu-plytu-opanasu-zalyvasi-foto/> (дата звернення: 10.01.2026).

⁵ На Прикарпатті відзначили 100 років з дня народження Опанаса Заливаха. *Галичина*. URL: <https://galychyna.if.ua/2025/11/25/na-prikarpatti-vidznachili-100-rokiv-z-dnya-narodzhennya-opanasa-zalivahi/> (дата звернення: 10.01.2026).

мистецтва «Меркурій» відбулася ретроспективна виставка «Опанас Заливаха. Хто ми?». Експозиція охопила понад 80 художніх полотен митця та репліку знищеного вітража «Шевченко. Мати». Програма заходу була доповнена публічними лекціями Юрія Андруховича, Тараса та Маркіяна Прохаськів, присвяченими осмисленню спадщини автора⁶.

Столітній ювілей від дня народження митця у 2025 р. спровокував суттєву активізацію виставкової діяльності, яку окреслили як «заливахівську хвилю». Центром комеморативних заходів став Івано-Франківськ, де упродовж року реалізували низку експозиційних проєктів. Зокрема, у березні–квітні 2025 р. у виставковому залі обласної організації Національної спілки художників України презентували 130 творів Опанаса Заливахи (із 22 приватних зібрань), значна частина раніше не була доступна широкому загалу⁷.

З 26 листопада 2025 р. у Музеї мистецтв Прикарпаття тривала масштабна ювілейна виставка, що охоплювала всі етапи творчої еволюції Опанаса Заливахи. Поруч із живописними полотнами в експозиції представили табірний доробок та елементи інтер'єру авторства митця (зокрема з кафе «Медівня»). Вибір музею як головного майданчика для демонстрування полотен зумовлений тим, що саме у його фондах зберігають та реставрують понад 250 одиниць творів митця з родинної колекції Заливах⁸.

Цікавою є постійна експозиція «Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди» Національного музею історії України, відкрита 26 листопада 2024 р. У ній, зокрема, представлено дерев'яне намисто, виготовлене Опанасом Заливахою в мордовській колонії як подарунок для дисидентки Ольги Горинь – дружини правозахисника й політв'язня Михайла Гориня. Це намисто він поклав до дерев'яної скриньки, яка зберігається у фонді колекції музею⁹.

---

⁶ Опанас Заливаха: пошуки ідентичности. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/119282> (дата звернення: 10.01.2026).

⁷ В Івано-Франківську відкрили виставку творів Опанаса Заливахи, присвячену 100-річчю від дня народження митця. *Івано-Франківська обласна державна адміністрація*. URL: <https://www.if.gov.ua/news/v-ivano-frankivsku-vidkryly-vystavku-tvoriv-opanasa-zalyvakhy-prysviachenu-100-richchiu-vid-dnia-narodzhenia-myttsia> (дата звернення: 10.01.2026).

⁸ Дружук І. Подивитись ув очі «козацької Мадонни». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3238414-podivitisa-uv-oci-kazackoi-madonni.html> (дата звернення: 10.01.2026).

⁹ Голдованська О. 99 років тому народився Опанас Заливаха. *Національний музей історії України*. URL: <https://nmiu.org/posts/310?historyDay> (дата звернення: 10.01.2026).

Для популяризації творчої спадщини митця у серпні 2025 р. в Івано-Франківську провели Всеукраїнський відкритий художній пленер «Вертикалі Заливахи». Географія учасників заходу охопила провідні мистецькі осередки України, зокрема Харків, Черкаси, Чернівці, Львів та Полтаву, що свідчило про загальнонаціональний масштаб події¹⁰.

Паралельно розвивається видавничий вектор меморіалізації. У 2003 р. (за 4 роки до смерті художника) у київському видавництві «Смолоскип» вийшов перший альбом з репродукціями робіт. У 2016 р. в івано-франківському видавництві «Лілея НВ» надрукували альбом «Опанас Заливаха», упорядкований мистецтвознавцем Мирославом Аронцем. Наймасштабнішим став проєкт 2024 р. у вигляді книги-спогаду «Повернення. Опанас Заливаха у спогадах, листах, архівних документах», упорядницями якого стали Галина Литвин та Олександра Мечева¹¹. Про життя художника опублікував книгу «Опанас Заливаха. Вибір шляху» відомий український дисидент Богдан Горинь. Дисидентська діяльність та творчість митця є об'єктом уваги і наукової спільноти, зокрема таких прикарпатських науковців, як Богдан Паска, Андрій Ципуга, Олена Волинська, Ірина Дундяк¹².

Центральною проблемою в системі меморіалізації постаті Опанаса Заливахи залишається відсутність персонального музейного простору в Івано-Франківську. Предметно пропозиції щодо його вирішення прозвучали ще в лютому 2021 р. на відкритті виставки в Музеї мистецтв Прикарпаття з нагоди

---

¹⁰ «Вертикалі Заливахи»: всеукраїнський відкритий художній пленер під такою назвою провели в Івано-Франківську на вшанування 100-літнього ювілею видатного художника-дисидента. *Галичина*. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/vertikali-zalivahi-vseukrayinskiy-vidkritiy-hudozhniy-plener-pid-takoyu-nazvoyu-proveli-v-ivano-frankivsku-na-vshanuvannya-100-litnogo-yuvileyu-vidatnogo-hudozhnika-disidenta/> (дата звернення: 10.01.2026).

¹¹ «Повернення. Опанас Заливаха у спогадах, листах, архівних документах». *Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка*. URL: <https://lib.if.ua/news/1747739161.html> (дата звернення: 10.01.2026).

¹² Паска Б. Діяльність дисидента Опанаса Заливахи в ув'язненні. Чорноволивські читання: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 14 березня 2020). Київ: Бескиди, 2020. С. 96–100; Паска Б., Ципуга А. Розправа радянських спецслужб над художником Опанасом Заливахою в середині 1960-х рр. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2023. № 36. С.124–133; Дундяк І. Сакральний напрям творчості Опанаса Заливахи. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Мистецтвознавство. Івано-Франківськ. 2008. Вип. 12–13. С. 12–15.

95-ї річниці від дня народження художника¹³. Проте питання створення окремого Меморіального музею Опанаса Заливахи залишається відкритим і до сьогодні, хоча ініціативна група працює уже кілька років. Її першою пропозицією було відкриття музею у колишній будівлі Спілки художників на вулиці Богдана Лепкого, де художник мав невеличку майстерню. Проте це приміщення продали, а у місцевої влади не було жодних варіантів вирішення питання. Як результат, комеморативні процеси тримаються переважно на засадах громадського активізму. Прикладом такої солідарності є події 2007 р., коли зусиллями громадськості вдалося запобігти знищенню авторського панно в інтер'єрі колишнього кафе «Білий камінь»¹⁴.

Новий імпульс процесу інституціоналізації пам'яті митця дало відзначення його 100-річного ювілею в 2025 р. Важливим кроком стала співпраця ініціативної групи з Університетом Короля Данила щодо розробки архітектурної концепції Меморіального музею Опанаса Заливахи. Проєкт передбачає ревіталізацію садиби за адресою, де проживав художник (будинок по вулиці Опанаса Заливахи, 10). Сучасна візія об'єкта виходить за межі класичного музейного закладу, пропонуючи створення багатофункціонального освітньо-культурного хабу для проведення мистецьких заходів¹⁵.

Отже, вшанування Опанаса Заливахи у сучасній Україні – це приклад того, як постать митця-дисидента стає фундаментом для формування сучасної національної ідентичності. Проте сьогодні цей процес потребує подальшої консолідації зусиль громади та держави, зокрема в напрямі створення меморіального музею.

Яворський Андрій. Пам'ять про Опана Заливаха в сучасній Україні. У статті досліджено основні напрями та інструменти збереження пам'яті про видатного українського художника-шістдесятника та дисидента Опанаса Заливаха (1925–2007 рр.).

---

¹³ Дружук І. Подивитись ув очі «козацької Мадонни». *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3238414-podivitisa-uv-oci-kazackoi-madonni.html> (дата звернення: 10.01.2026).

¹⁴ Дружук І. Подивитись ув очі «козацької Мадонни». *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3238414-podivitisa-uv-oci-kazackoi-madonni.html> (дата звернення: 10.01.2026).

¹⁵ Гаврилюк М. У Франківську створять Центр сучасного візуального мистецтва імені Опанаса Заливахи. *Курс*. URL: <https://kurs.if.ua/u-frankivsku-stvoryat-czentr-suchasnogo-vizualnogo-mystecztva-imeni-opanasa-zalyvahy/> (дата звернення: 10.01.2026).

Проаналізовано заходи з меморіалізації митця, виставкову діяльність, видавничі проекти тощо.

Ключові слова: *Опанас Заливаха, шістдесятництво, український дисидентський рух, меморіалізація, Івано-Франківськ, мистецька премія імені Опанаса Заливахи.*

Yavorskyi Andrii. Memory of Opanas Zalyvakha in contemporary Ukraine.

The article explores the key directions and instruments for preserving the memory of the prominent Ukrainian "Sixtier" artist and dissident Opanas Zalyvakha (1925–2007). The author analyzes memorialization measures, exhibition activities, publishing projects, and other initiatives dedicated to the artist.

Keywords: *Opanas Zalyvakha, The Sixtiers, Ukrainian dissident movement, memorialization, Ivano-Frankivsk, Opanas Zalyvakha Art Prize.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Басіста Лілія – випускниця спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Галемчук Дмитро – студент I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ).

Єгрешій Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Заліщук Ірина – студентка I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Королько Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Макогін Святослав – студент I курсу спеціальності «Журналістика та медіакомунікації» ОР «Магістр» факультету філології Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Олексин Діана – студентка I курсу спеціальності «Право» ОР «Магістр» Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Олійник Олег – доктор філософії, провідний науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Паска Богдан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Паска Ганна – докторка філософії, наукова співробітниця Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Перегінчук Марія – випускниця спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Попович Вікторія – студентка I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії,

політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Трінчук Вікторія – студентка III курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Харченко Ольга – студентка IV курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ципуга Андрій – аспірант за спеціальністю «Історія та археологія» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шенітак Наталія – студентка I курсу спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» ОР «Магістр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шпак Назарій – студент III курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Яворська Роксолана-Валентина – студентка IV курсу спеціальності «Середня освіта (Історія)» ОР «Бакалавр» факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Яворський Андрій – кандидат історичних наук, учитель історії Івано-Франківського наукового фізико-технічного ліцею Івано-Франківської обласної ради.

Наукове видання

**НЕЗЛАМНІ У НЕВОЛІ:
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ В БОРОТЬБІ ЗА
СВОБОДУ**

Матеріали науково-практичного круглого столу

(м. Івано-Франківськ, 12 січня 2026 року)

Комп'ютерна верстка: *Богдан Паска*

Дизайн обкладинки: *Наталія Шенітак*

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

тел. (0342) 75-23-51

